

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЭГАРИФ ҺӘМ ФЭН МИНИСТРЛЫГЫ
ӨСТӘМӨ ПРОФЕССИОНАЛЬ БЕЛЕМ БИРҮЧЕ
ДӘҮЛӘТ АВТОНОМ МЭГАРИФ ОЕШМАСЫ
«ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЭГАРИФНЕ ҮСТЕРҮ ИНСТИТУТЫ»

**ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТ БЕЛЕМ БИРҮ
СТАНДАРТЛАРЫН ТОРМЫШКА АШЫРУДА
ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ
УКЫТУЧЫСЫНА
ФЭННИ-МЕТОДИК ЯРДӘМ**

КАЗАН
2015

УДК 372. 8
ББК 74. 261. 4
Ф 32

Проект житәкчеләре:

Р.Г. Хәмитов, Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институты ректоры, педагогика фәннәре кандидаты, доцент

Л.Ф. Салихова, Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институты укыту-методик эшләр буенча проректоры, педагогика фәннәре кандидаты

Төзүчеләр:

Р.Б. Камаева, Казан федераль университеты Алабуга институтының татар филологиясе кафедрасы доценты, филология фәннәре кандидаты

А.Х. Мөхәммәтжанова, Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институты милли мәгариф лабораториясе мөдире, КФУ АФ доценты, филология фәннәре кандидаты

Федераль белем бирү стандартларын тормышка ашыруда татар теле һәм әдәбияты укытучысына фәнни-методик ярдәм / төз.: – Казан: ТРМУИ, 2015. – 110 б.

Жәмгыятьтә барган үзгәрешләр чоры укыту-тәрбия эшенен барлык өлкәләренә яңача якын килү, аны яңача аңлауны таләп итә. Бу үзгәрешләр мәгариф өлкәсендә эшләүчеләр алдына яңа мәсьәләләр куя. Укытучылар бу яңарышларны тормышка ашыруда төп рольне башкаралар. Бу уку-укыту әсбабы белем бирү оешмаларының татар теле һәм әдәбияты укытучылары өчен ярдәмлек буларак тәкъдим ителә. Хезмәттә уку процессын оештыру һәм идарә итүнең нәтижәләлегенә нигезләнган һәм укучылар эшчәнлеген активлаштыру һәм интенсивлаштыруга юнәлтелгән педагогик технологияләргә, укытуның интерактив алымнарына кыскача күзәтү ясалган һәм аларны дәрәсләрдә куллану тәҗрибәсе күрсәтелгән; яңа федераль дәүләт белем бирү стандартлары шартларында татар теле һәм әдәбияты укытуның кайбер мәсьәләләре ачыкланган.

ЭЧТӘЛЕК

КЕРЕШ СҮЗ	4
I БҮЛЕК. ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ЯҢА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛӘР	5
1.1. Уку процессын оештыру һәм идарә итүнең нәтижеләлегенә нигезләнгән педагогик технологияләр	8
1.1.1. Белем бирүнең компьютер технологияләре.....	8
1.1.2. Үстерешле уку технологиясе.....	16
1.1.3. Проектлар технологиясе.....	18
1.1.4. Программалаштырылган уку.....	28
1.2. Укучылар эшчәнлеген активлаштыру һәм интенсивлаштыруга юнәлтелгән педагогик технологияләр	34
1.2.1. Уен технологиясе.....	34
1.2.2. Аралашуга өйрәтү технологиясе.....	42
1.3. Уку-укуту процессында интегральләштерү	61
1.4. Укуту процессында кейс методын куллану	81
II БҮЛЕК. ЭЛЕКТИВ КУРС ПРОГРАММАЛАРЫ	87
2.1. Әдәплелек – матур гадәт	87
2. 2. Нәсел тарихын өйрәнү	91
III БҮЛЕК. ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УКУЧЫЛАРДА УНИВЕРСАЛЬ УКУ ГАМӘЛЛӘРЕ ФОРМАЛАШТЫРУ	94
Кулланылган әдәбият	108

КЕРЕШ СҮЗ

Укыту-тәрбия системасын яңарту – яңа идеяләр, ысуллар, чаралар эзләү дигән сүз. Мәктәпләрнең бүгенге бурычы – хәзерге көн таләпләренә, тормыш, жәмгыять ихтыяжларына җавап бирүче белемле, тирән фикер йөртә торган, социаль актив, карарларны мөстәкыйль кабул итә торган ижади шәхес тәрбияләү.

Укыту-тәрбиянең бүгенге көндәге уңышы укытучының бу процессны сыйфатлы башкаруында, укучыларны танып-белү процессы белән кызыксындыра алуында; ижади уйларга, мөстәкыйль белем алырга өйрәнүенә, рухи-әхлакый сыйфатлар тәрбияләвенә бәйле. Әйләнә-тирәнә, кешелек дөньясын өйрәнү һәм аны укучыга дәрәҗә аңлату, укучыны тормышка яраклаштыру – укытучылар алдына куелган мөһим бурыч.

Бүгенге көндә белем-тәрбия бирү процессын тормыш белән бәйләп алып бару зарурлыгы да артты. Дәрәҗәләрдә әле моңа кадәр билгеле булмаган чаралар кулланыла, элеккеге метод-алымнар яңара, камилләшә. Хәзерге чорда укытучы күптөрле мәгълүматлар чолганышы эчендә калды. Алар алдында яңа педагогик технологияләрнең иң нәтиҗәлеләрен сайлап алып аны үزلәштерү зарурлыгы туды.

Бу уку-укыту ярдәмлеге татар теле һәм әдәбияты дәрәҗәләрендә заманча технологияләрне, интерактив алымнарны куллану тәҗрибәсенә нигезләнеп төзелгән.

Беренче бүлектә уку процессын оештыру һәм идарә итүнең нәтиҗәлелегенә нигезләнгән педагогик технологияләргә һәм укучылар эшчәнлеген активлаштыру һәм интенсификаштыруга юнәлтелгән педагогик технологияләргә, интерактив алымнарга гомуми күзәтү ясалды, төп үзенчәлекләре, татар теле һәм әдәбияты дәрәҗәләрендә куллануның уңышлы яклары аерып күрсәтелде, дәрәҗәләрнең план-конспектлары бирелде.

Икенче бүлектә электив курслар турында белем, программалар төзү өчен үрнәкләр бирелде.

Өченче бүлектә яңа федераль дәрәҗә белем бирү стандартлары шартларында татар теле һәм әдәбияты укытуның кайбер мәсьәләләре яктыртылды.

I БҮЛЕК.

ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ЯҢА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛӘР

Жәмгыятьтә барган үзгәрешләр чоры укыту-тәрбия эшенең дә барлык өлкәләренә яңача якин килү, аны яңача аңлауны таләп итә. Бу үзгәрешләр мәгариф өлкәсендә эшләүчеләр алдына яңа мәсьәләләр куя. Укытучылар бу яңарышларны тормышка ашыруда төп рольне башкаралар. Укыту-тәрбия системасын яңарту – яңа идеяләр, ысуллар, чаралар эзләү дигән сүз. Мәктәпләрнең бүгенге бурычы – хәзерге көн таләпләренә, тормыш, жәмгыять ихтыяжларына җавап бирүче белемле, тирән фикер йөртә торган, социаль актив, карарларны мөстәкыйль кабул итә торган ижади шәхес тәрбияләү.

Укыту-тәрбиянең бүгенге көндәге уңышы укытучының бу процессны сыйфатлы башкаруында, укучыларны танып-белү процессы белән кызыксындыра алуында; ижади уйларга, мөстәкыйль белем алырга өйрәнүенә, рухи-әхлакый сыйфатлар тәрбияләвенә бәйле. Әйләнә-тирәнә, кешелек дөньясын өйрәнү һәм аны укучыга дәрәс аңлату, укучыны тормышка яраклаштыру – укытучылар алдына куелган мөһим бурыч.

Бүгенге көндә белем-тәрбия бирү процессын тормыш белән бәйләп алып бару зарурилыгы да артты. Дәрәсләрдә эле моңа кадәр билгеле булмаган чаралар кулланыла, элеккеге метод-алымнар яңара, камилләшә. Шулай да педагогикага яңалык башка фәннәргә һәм тармакларга караганда авыррак керә. Бу хәлнең сәбәбе, бәлки, кешене укыту-тәрбияләүнең гаять дәрәжәдә авыр булуыннан киләдер. Кайбер яңалыклар киң күләмдә кулланылмау нәтижәсендә кире кагыла һәм бик тиз онытыла. Хәзерге чорда укытучы күптөрле мәгълүматлар чолганышы эчендә калды. Алар алдында яңа педагогик технологияләрнең иң нәтижелеләрен сайлап алып аны үзләштерү зарурилыгы туды.

Соңгы елларда күп кенә яңа технологияләр тәкъдим ителде һәм гамәлгә кертелде. Аларның күбесе дәрәсләрдә уңышлы кулланыла. Укытучы һәм укучылар эшчәнлеген оештыру мәсьәләләрен алдан уйлап, башкарырга тиешле эшләрне системага салып кую

уқыту-тәрбия процессында уңышка ирешергә ярдәм итә.

Татар теле һәм әдәбиятын яңа технологияләр аша өйрәтү – ул уку процессын яңача оештыру, ахыргы нәтижэләрне күзалларга омыту, укучыларның актив эшчәнлегенә этәргеч биру. Бүгенге көндә халык мәгарифе икътисадын, уқыту техникасын һәм технологиясен, уқытуны компьютерлаштыру мәсьәләләрен өйрәнү-тикшеренү эше киң жәелде. Шуңа бәйле рәвештә *педагогик технология, педагогик техника* төшенчәләре дә актив кулланылышка керде.

Технология – (грек теленнән алынган сүз; *сәнгать, остальк* дигән мәгънәне белдерә) фәннең яисә житештерү өлкәсенен билгеле бер тармагында кулланылуычы методлар, алымнар, ысуллар жыелмасы ул.

Нәрсә соң ул *педагогик технология*? АКШтагы Педагогик ассоциация һәм технологияләр берләшмәсе аңлатканча, *педагогик технология* уқытуны, белемнәрне үзләштерүне, идеяфикерләрне, төрле чараларны, ысулларны планлаштыруны һәм гамәлгә ашыруны үз эченә ала. Аларның бурычы – уқыту процессын, яңалыклар кертеп, даими камилләштереп тору, яңа дәреслекләр, уқыту өчен кинофильмнар, компьютерларга программалар һ.б. ярдәмлекләр төзү [7, 7-10].

Педагогик технология төшенчәсенә күренекле педагогалимнәрнең аңлатмалары төрлечә. Б.Г. Лихачев фикеренчә, педагогик технология – уқыту процессындагы махсус ысуллар, алымнар, психологик-педагогик юнәлешләр жыелмасы; ул – педагогик процессны оештыруның төп коралы. В.П. Беспалько педагогик технологияне “уқыту процессын тормышка ашыруда эчтәлекле техника” дип саный. И.П. Волков бу терминны уқытуның көтелгән нәтижәләрен тасвирлау процессы буларак карый. М.А.Чошанов белем бирү технологиясен дидактиканың состав өлеше дип билгели. Г.К.Селевко *педагогик технология* төшенчәсен өч аспектта карый: 1) фәнни: педагогик технология – педагогиканы белем бирү максатын, эчтәлеген, методларын өйрәнүче һәм педагогик процессларны проектлауычы өлеше; 2) процессуаль-тасвирлаулы: белем бирүдә көтелгән нәтижәләргә ирешү өчен кирәк булган максат, эчтәлек, ысул һәм алымнардан

торган процессны тасвирлау; 3) процессуаль-тәэсирле: педагогик процессны гамәлгә ашыручы, “шәхси, инструменталь һәм педагогик-методологик чараларны хәрәкәтләндерү” [27, 2-13].

Шулай итеп, педагогик технология белем бирүнең иң уңышлы юлларын өйрәнүче фән буларак та, педагогик процесста кулланыла торган ысуллар, чаралар системасы буларак та, белем бирү процессы буларак та билгеләнә. Хәзерге заман таләпләренә туры килә торган белем бирү шәхесне жәмгыятьтәге төрле үзгәрешләргә, тормыш сынауларына, фән нигезләрен ныклы үзләштерүгә эзерләүне күздә тотта. Заманча технологияләр кулланып татар телен өйрәтү – уку-укыту процессын яңача оештыру ул. Ул түбәндәге максатларны күздә тотып башкарыла: 1) татар телен өйрәнүгә кызыксындыру, теләк уяту; 2) укучыларның танып белү активлыгын арттыру; 3) телне өйрәнү өчен уңай шартлар булдыру; 4) укучыларның ижади мөмкинлекләрен тулырак ачу.

Белем бирү технологияләре күп төрле. Шулай да алар арасында охшашлыклар күзәтелә. Максаты, эчтәлеге, кулланылган ысуллары, алымнары һәм чараларының охшашлыгы буенча технологияләрне берничә зур төркемгә берләштерергә мөмкин. Мәсәлән: укучылар эшчәнлеген активлаштыру һәм интенсивлаштыруга юнәлтелгән педагогик технологияләр; уку процессын оештыру һәм идарә итүнең нәтижәләлегенә нигезләнгән педагогик технологияләр; уку материалын методик яктан камилләштерүгә, дидактик яктан үзгәртүгә нигезләнгән педагогик технологияләр; халык педагогикасына нигезләнгән педагогик технологияләр һ.б.

Соңгы елларда белем бирү системасында заманча технологияләрдән *уку процессын оештыру һәм идарә итүнең нәтижәләлегенә нигезләнгән педагогик технологияләр* (терәк схемалар кулланып, алга китеп укыту технологиясе, белем бирүнең компьютер технологияләре, үстерелешле укыту технологиясе, проектлар методы, концентрик белем бирү технологиясе) һәм *укучылар эшчәнлеген активлаштыру һәм интенсивлаштыруга юнәлтелгән педагогик технологияләр* (уен технологиясе, проблемалы укыту технологиясе, аралашуга өйрәтү технологиясе) уңышлы кулланыла.

Бу яңа технологияләрнең татар телен өйрәтүдә уңышлы, нәтижәле кулланылганнарына тирәнрәк тукталырбыз.

1.1.УКУ ПРОЦЕССЫН ОЕШТЫРУ ҺӘМ ИДАРӘ ИТҮНЕҢ НӘТИЖӘЛЕЛЕГЕНӘ НИГЕЗЛӘНГӘН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛӘР

Уку процессын оештыру һәм идарә итүнең нәтижәлелегенә нигезләнгән педагогик технологияләрнең иң мөһим шарты – өстәмә мәгълүмат чыганагы булуда.

1.1.1. БЕЛЕМ БИРҮНЕҢ КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛӘРЕ

Хәзерге заманда компьютер технологияләре кеше эшчәнлегенә барлык өлкәләренә дә үтеп керде. Бер генә белгечлекне дә, профессияне дә адардан башка күз алдына китеп булмый. Укытучы һөнәре дә төрле дәрәсләрдә компьютер технологияләрен нәтижәле куллануны күздә тотта.

Дәресне заман таләпләренә туры килгән компьютерлар белән тәэмин итү – информатив технологияләргә гамәлгә куяда беренче шарт. Информатив технологияләргә укыту тәрбия эшендә гамәлгә ашыру, укытучыдан фәнни-методик яктан эзәрлек белән беррәттән, укытуны компьютер ярдәмендә оештыра белүне дә таләп итә. Бу – яңа технологияне нәтижәле куллануның иң мөһим педагогик шарты.

Тиешле белем бирү һәм алган күнекмәләргә кирәкле дәрәжәдә үстерү өчен, заманча мәгълүмати технологияләргә дәрәстә системалы һәм урынлы итеп файдалану зур әһәмияткә ия. Укытучылар мәгълүмати технологияләргә нәтижәле кулланып эш итәләр. Татар теле һәм әдәбияты дәрәсләрендә бу технологияләргә куллануның өстенлеге бәхәссез. Барыннан да элек, алар – шәхескә юнәлтелгән, ныклы һәм вариатив. Компьютер күрсәтмәлекне, контрольлекне тәэмин итеп һәм күп мәгълүмат биреп, укытуның сыйфатын күтәрүгә ярдәм итә, этәргеч бирә.

Компьютер куллану шулай ук укучыны дәрәс язарга, дәрәс укырга өйрәтә, сүзлек запасын баета. Компьютерның өстенлеге шунда: мониторда барлык биремнәр матур, эстетик яктан камил эшләнә. Компьютер ярдәмендә бик күп эшләр эшләнә: мультимедиа презентацияләре, төрле тестлар, схемалар һ.б. Мәсәлән,

презентацион программаларны төзөгөндө, укытучы аның эченө бик күп материал: төрлө схемалар, рәсемнәр, фотосурәтләрне кергә ала. Мондый программа белән танышканда, укучы үзен кино караучы итеп хис итә. Электрон презентацияләр даими кулланылганда гына уңай нәтижәләргә китерә. Презентация слайдлары яңа материалны аңлатканда да, белемнәрне актуальләштерү этабында да, белемнәрне гомумиләштерү, системалаштыру этапларында да уңышлы кулланылырга мөмкин. Материал фәннилек, аңлаешлылык, күрсәтмәлелек принципларына җавап бирерлек итеп сайланарга тиеш. Яңа теманы аңлатканда, презентация бирелешенә эһәмияте зур. Слайдларда рәсемнәр, схемалар, даталар, терминнарга аңлатмалар, кыскача тезислар язылырга мөмкин. Яңа тема аңлату дәресе тулаем слайд карап утыруга гына кайтып калырга тиеш түгел. Дәрес барышында башка эш төрләре дә актив кулланыла: дәреслек белән эш, тактага язу, сүзлекләр белән эшләрү һ.б. Шулай итеп, презентация материалын күрсәтү башка эш төрләре белән үрелеп бара. Электрон презентацияләр төзү укчыларга өй эше итеп тә бирелергә мөмкин. Мондый эшләр башкару укучыларга үз фикерләрен төгөл, жыйнак итеп әйтөп бирергә мөмкинлек бирә.

Компьютерның мөһим бурычларынан берсе булып күнегүләр системасын тормышка ашыруны тәэмин итү тора. Ул исә үз чиратында, уку процессын камилләштерергә, сөйләм материалын үзләштерүне жинеләйтөргә тиеш. Эш барышында укучы үзенә җавапларының дәреслеген дә тикшерөп бара ала. Мәсәлән, түбәндөгө күнегүләрне тәкьдим итәргә мөмкин:

1. Диалогик сөйләм телен үстерү өчен күнегүләр.

Сорау-җавап диалогы. Бу эш вакытында укучы сорауда чагылган тел материалына нигезләнөп, компьютердагы сорауларга җавап бирә.

Җавапны сайлап алу мөмкинлегө булган диалог. Сорауга дәрес җавапны укучы берничә варианттан сайлап ала.

Ирекле җавапка корылган диалог. Бу диалог төрлө варианттагы җаваплары булган компьютер программасы белән тәэмин ителә.

Текстта төшөп калган фразаларны язып бетерү күнегүләрө. Компьютер аша текст тәкьдим ителә. Рус телендә бирелгән

сүзләрне татарчага тәржемә итеп, укучы текстта файдалана ала.

Диалог төзү өчен үрнәк тәкъдим итү яки тел ситуацияләрен бирү.

Монологик сөйләмне диалогик сөйләмгә әйләндереп язу.

2. Ишетеп аңлау өчен аудиотестлар, сөйләм күнегүләре.

3. Трансформацияләү күнегүләре.

Бирелгән жөмлөләрнең, сүзтезмәләрнең урыннарын үзгәртеп бәйләнешле текст төзү.

Бирелгән текстта алмашлыкларны исемнәр белән алмаштырып язу.

Яңа сүзләр кулланып, текстны үзгәртеп язу һ.б.

Информацион технологияләрне укыту-тәрбия эшендә куллану укытучыдан фәнни-методик яктан эзерлек белән беррәтләнүкүтүны компьютер ярдәмендә оештыра белүне таләп итә. Бу – яңа технологияне нәтиҗәле куллануның иң мөһим педагогик шарты булып тора.

Дәрестә электрон презентацияләр куллану

Дәрестәргә презентацияләр эзерләгәндә түбәндәгеләрне истә тотарга кирәк:

1. Слайдларга языласы материалның эчтәлегенә кыска, төгәл булырга тиеш. Зур текстланы аерым тезисларга бүлеп бирергә кирәк.

2. Слайдларга даталар языла; рәсемнәр, схемалар, таблицалар куела.

2. Анимация артык актив булмаска тиеш.

2. Фонга аерым игътибар бирергә кирәк. Сайлап алынган төсләр бер-берсенә туры килергә тиеш.

3. Атылып чыгу, бөтерелү, дулкын, спираль кебек эффектлар кулланылмасын.

ТЕМА: РОБЕРТ МИЦНУЛЛИННЫҢ ТОРМЫШ ҺӘМ ИЖАТ ЮЛЫН ӨЙРӘНҮНЕ ЙОМГАКЛАУ (ДӘРЕС-СӘЯХӘТ)

Максат: 1. Р.Мицнуллинның тормыш һәм ижат юлын өйрәнүне йомгакклау, язучы ижатының төп үзенчәлекләрен аерып чыгару өчен жирлек тудыру.

2. Укучыларның фикерләү сәләтен, сөйләм телен үстерү, сәнгатьле уку күнекмәләрен камилләштерү.

3. Укучыларда Р.Мицнуллин ижаты белән кызыксыну уяту.

Дәресне жиһазлау: Р.Мицнуллинның портреты, фоторәсемнәре, китаплары, магнитофон, сәяхәт картасы, компьютер; шагыйрьнең ижатын, тормыш юлын чагылдырган электрон презентация.

Дәрес барышы

I. Оештыру өлеше.

1. Исәнләшү.

– Исәнмесез, укучылар! Хәерле көн! Бер-берегезгә карап елмаегыз. Шушы жылы мөгаләмәдә дәресне башлыйбыз.

2. Теманы хәбәр итү.

– Без Р.Мицнуллинның тормыш юлы белән таныштык. Аның шигырләрен өйрәндек. Ә бүген аның тормыш юлы һәм ижаты буенча сәяхәт итәрбез. Дәрес ахырында нәтижәләр чыгарырбыз. Сәяхәткә кузгалдык, укучылар!

III. Белемнәрне ныгыту.

1 нче слайд. Шагыйрьнең биографиясен чагылдырган фоторәсемнәр.

– 1 нче тукталыш “Туган як” дип атала. Бу тукталышта без Роберт Мицнуллинның тормыш юлын искә төшереп үтәбез (*1 укучы шагыйрьнең биографиясен сөйли, фоторәсемнәр күрсәтелә*).

2 нче слайд. Р.Мицнуллинның шигырь, әкият җыентыкларының фоторәсемнәре. Кыскача белемә.

– 2 нче тукталыш “Китапханә” дип атала. Укучылар, сез Р. Мицнуллинның нинди китаплары белән таныш?

– “Күчтәнәч”, “Алма бабай”, “Талбишек”, “Дөньядагы иң

зур алма”, “Хәрефләр бәйрәме”.

– Р. Миңнуллинның “Күчтәнәч”җыентыгы татар халык ижаты белән турыдан-туры бәйләнгән, килеп чыгышлары ягыннан фольклор жанрлары белән тыгыз мөнәсәбәттә торган жанр үрнәкләре шактый зур урын били. Шулар арасында: 7 сүз уйнату, 7 табышмак, 8 кечкенә әкият, 1аптыраткыч.

“Алма бабай” дигән шигырьләр, әкиятләр китабы эчтәлеге һәм тышкы күренеше ягыннан гажәеп матур эшләнгән. Тышлыгы нечкә зәвык белән бизәлгән. Беренче битендә: “Сезнең яраткан шагыйрегең Роберт Миңнуллин балаларга язган шигырьләре өчен Жәлил, Андерсен һәм Алиш бүләкләренә лаек булды”, – дип язылган. Шунда ук М. Жәлил, Г.Х. Андерсен һәм А.Алиш портретлары һәм Р. Миңнуллинның бер төркем сабый балалар белән бергә төшкән матур фоторәсеме урнаштырылган. Аны бизәү, тышкы кыяфәтен эчтәлегенә туры китерү өчен Фәридә Хәсъянова күп көч куйган. “Шигъри әлифба” бүлегендә урын алган 37 шигырьнең һәркайсы милли әлифбаның бер хәрефенә багышлана.

– 3 нче тукталыш “Шигъри тәлгәшләр” дип атала. Укучылар, без Р. Миңнуллинның күп шигырьләре белән таныштык. Аларның кайберләрен яттан өйрәндөк. Өйдәгез, шуларны сөйләп алыгыз (“Энекәш кирәк миңа”, “Батырлык эшләр идем”, “Белмиләр лә хәлемне”, “Торам менә елмаеп” һ.б.).

Әңгәмә өчен сораулар:

- Ни өчен бу шигырьне сайладың?
- Шигырьдә сиңа аеруча кайсы мизгелләр ошады?
- Күз алдыгыңга нинди вакыйга, күренеш, кем килеп басты?
- Лирик герой урынында син булсаң, нишләр идең?
- Сезгә иптәшегеңнең сөйләве ошадымы?
- “Энекәш кирәк миңа”, “Әни, мин көчек күрдәм”, “Батырлык эшләр идем” һ.б. шигырьләрендәге шаянлык, нечкә юмор ярдәмендә шагыйрь нинди олы фикерләр әйтсә тели?
- Шагыйрь ялгызлыкның авыр хәл икәнен аңлатырга

тели.

– Бала тормышның рәхимсезлеге белән очраша. Шуну төзәтергә тырыша, ләкин моның өчен аңа олыларның ярдәме кирәк.

– Дөрөс, укучылар, Р. Миңнуллин бала фикерләве аркылы олыларга эндәшә, аларны кисәтә. Баланың уйлары житди булса да, олыларда ул елмаю тудыра. Бу шигырьләрдә авторның нечкә юморга ия булуы, бала психологиясен яхшы белүе күренә.

– 4 тукталыш – “Тапкырлар иле”. Хәзер мин сезгә табышмаклар әйтәм, сез җавапларын әйтеп тактадагы кроссвордка урнаштыра барырсыз. Әгәр дөрөс чишсәгез, уртадагы шакмаклар эчендә бер малайның исеме килеп чыгар. Һәр табышмак җавабына туры килгән шигырьләрне сәнгатьле итеп укырбыз.

3 нче слайд. Кроссворд.

1. Үзе ямь-яшел,

Тәнеңне аннан ерак яшер. (Кычыткан. “Талбишек”, 454 бит).

2. Кулы юк, балчык ташый,

Балтасы юк, өй ясый. (Карлыгач. “Алма бабай”, 93 бит).

3. Сумка тотып керәләр,

Белем төяп чыгалар. (Мәктәп. “Күчтәнәч”, 154 бит).

4. Һичберкайчан сөйләшми ул,

Ләкин һәркем аңлый телен,

Олы дими, кече дими,

Бирә ул безгә белем. (Китап. “Күчтәнәч”, 96 бит).

Кешеләр нидән көлә? (Кызык. “Күчтәнәч”, 121 бит).

К	Ы	Ч	Ы	Т	К	А	Н					
			К	А	Р	Л	Ы	Г	А	Ч		
						М	Ә	К	Т	Ә	П	
		К	И	Т	А	П						
			К	Ы	З	Ы	К					

(Вертикаль буенча Алмаз исеме чыга)

– Сәяхәтебезне дәвам итәбез. 5 нче тукталыш – “Жырлар

мәйданчыгы” (укучылар Р. Миңнуллин сүзләренә язылган жыр исемнәрен һәм башкаручыларын укыйлар).

4 нче слайд. Р. Миңнуллин сүзләренә язылган жыр исемнәре һәм башкаручылары.

1. “Әнкәй”, Сара Садыкова музыкасы, Зөһрә Сәхәбиева башкара.

2. “Әни кирәк”, Мәсхүдә Шәмсетдинова музыкасы, “Бәхетле булыгыз”, Резедә Әхиярова музыкасы, Римма Ибраһимова башкара.

3. “Әйдәгез биибез”, Гали Ильясов музыкасы, Асаф Вәлиев башкара.

4. “Яратыгыз”, Резедә Әхиярова музыкасы, Венера Ганиева башкара.

(Укучылар магнитофоннан “Әни кирәк”, “Әнкәй” жырларын тыңлыйлар).

– Сәяхәтебезне дәвам итәбез. 6 нчы тукталыш – “Мактау тактасы”(укучылар Р.Миңнуллинга бирелгән мактаулы исемнәрен атыйлар).

5 нче слайд. Р.Миңнуллинга бирелгән мактаулы исемнәр.

1. Муса Жәлил исемндәге премия (1982 ел);

2. Абдулла Алиш исемндәге премия, Г.Х. Андерсен исемндәге халыкара Мактау дипломы (1994 ел);

3. Габдулла Тукай исемндәге Дәүләт премиясе (1998 ел).

– Безнең сәяхәтебез тәмам. Сөзгә сәяхәт ошадымы? Ә хәзер тест эшләп алабыз.

IV. Белемнәрен тикшерү.

6 нчы слайд. Тест.

I вариант.

1. Р. Миңнуллинның туган елы:

а) 1932;

б) 1948;

в) 1954.

2. Шагыйрьнең балаларының исемнәре:

а) Илдар, Гөлназ;

б) Рөстәм, Язилә;

в) Алмаз, Таңсылу.

3. Р. Миңнуллинның туган ягы:

- а) Башкортстан;
- б) Үзбәкстан;
- в) Татарстан.

4. Бу юллар шагыйрьнең кайсы шигыреннән алынган?

Диңгез матур,

Сүз дә юк.

Мондый диңгез

Бездә юк.

- а) “Мәктәп”;
- б) “Батырлык эшләр идем”;
- в) “Кайтыйк ла үзөбезгә”.

5. Бу өзөк кайсы шигырьнең тәржемәсе?

Мы гостей бы пригласили,

Целый тир бы закатали.

Начались бы шутки, смех,

Хватит яблока на всех.

- а) “Әниемә ял кирәк”;
- б) “Кояш алмасы”;
- в) “Очасым килә”.

II вариант.

1. Р.Миңнуллинның туган ягында нинди елга ага?

- а) Идел;
- б) Чулман;
- в) Сөн.

2. Кайсы китап Р. Миңнуллинныкы?

- а) “Гөлбакча”;
- б) “Күчтәнәч”;
- в) “Кирлемән”.

3. Р. Миңнуллин сүзләренә язылган “Талбишек” жырын кем башкара?

- а) Илнар Сәйфиев;
- б) Илдар Әхмәтов;
- в) Илназ Сафиуллин.

4. Бу юллар шагыйрьнең кайсы шигыреннән алынган?

Мине белсә, ул үзе дә

Сокланып туймас иде.

Минем алда берәүне дә

Алдарга кыймас иде.

а) “Күчтәнәч”;

б) “Хәйләкәр малай”;

в) “Туган илнең улы мин”.

5. Бу өзек кайсы шигырьнең тәржемәсе?

Ворбьишки, не кричите!

Тише, листья, не шумите!

Тише, кошка, не урчи,

В кухне плюшкой не бренчи.

а) “Әниемә ял кирәк”;

б) “Кояш алмасы”;

в) “Очасым килә”.

7 нче слайд. Тест җаваплары.

(Укучылар бер-берсенен эшләрен тикшерәләр, билгеләр куялар).

V. Йомгаклау.

1. Нәтижә ясау.

– Шулай итеп, укучылар, без балаларның яраткан шагыйре, өлкәннәрнең якын дустаны, бик күп җырлар авторы Р. Миңнуллинның тормыш юлы һәм ижаты белән таныштык. Куандыра, көлдерә, уйландыра Роберт Миңнуллин үзенә укучысын. Сөйкемле, олылар кебек булырга, тизрәк үсәргә, олыгаерга, күбрәк белергә, булдырырга тырышып, дөнья белән танышып йөрүче геройлар яши Роберт Миңнуллин шигъриятендә. Шигырь юллары якты эз салып, күңелдә уелып калалар.

2. Билгеләр кую.

VI. Өй эше бирү.

– Р. Миңнуллинның шигырьләрендәге бер геройның рәсемен ясарга, характеристика бирергә.

1.1.2. ҮСТЕРЕШЛЕ УКУТУ ТЕХНОЛОГИЯСЕ

XIX йөзнең беренче яртысында чит ил педагоглары И.Г.Пестолоцци, А.Дистервег, рус галим-педагоглары К.Д.Ушинский, Л.С. Выготский тарафыннан үстерешле укуту

технологиясенә нигез салына. Аның нигезен укучыларның танып белү мөмкинлеген активлаштыру һәм үстерү тәшкил итә. Үстерешле белем бирү теориясе Л.В. Занков, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов һ.б. педагогларның хезмәтләрендә алга таба эшкәртелде. Хәзерге вакытта үстерешле укыту буенча берничә технология эшләнган. Л.В. Занков технологиясе шәхесне төрле яклап үстерүне күздә тотса, Д.Б. Эльконин – В.В.Давыдов технологиясе акыл эшчәнлеген үсешен алга куя, ижади үсеш технологиясенә төп шарты – психологик уңай халәт тудыру. Проблемалы-үстерелешле белем бирү методларын эшләүгә М.И. Мәхмүтов зур өлеш кертте. Ул үз хезмәтләрендә укучыларның интеллектуаль мөмкинлекләре үсешендә бу методның нәтижәле булуын раслады.

Дәресне ижади үсеш технологиясе нигезендә үткөрүнең иң мөһим шарты – уку эшчәнлеген төркемнәрдә алып бару. “Үсеш (развитие) бары тик аралашу нәтижәсендә генә була ала”, – дип язды академик В.Давыдов. Ә профессор Ә.Рәхимов исә үз остазының фикерен “Аралашуга бары тик балалар эшчәнлеген төркемнәрдә оештырып алап барганда гына ирешеп була”, – дип куәтли.

Дәресләрне төркемнәрдә алып баруның өстенлегенә турында профессор К.Волков болай ди: “Иң мөһиме – баланың белем алу белән кызыксынуы кинәт көчәя башлый, аңа уңай мөнәсәбәт урнаша. Төркемнәрдә эшләгәндә балаларның 2,1 проценты гына игътибарын читкә юнәлтә.

Эшлекле аралаша белү – төркем әгъзалары арасында килеп туган каршылыкларны жиңәргә өйрәнү дигән сүз. Бу мәсьәләләрне фронталь яисә индивидуаль эш вакытында хәл итеп булмаганлыгы беркемдә дә шик тудырмый” [32, 76].

Психологлар әйтүенчә, төркемнең иң күбе алты кешедән торыуы максатка ярашлы. Төркемнәр укучыларның теләген искә алып төзелә, шулай ук балалар арасындагы мөнәсәбәтләр дә игътибарга алына. Тәҗрибә шуны күрсәтә: бергәләп эшләү вакытында нейтраль мөнәсәбәтләр бик күп очракта уңайга әверелә. Бу исә төркемнәрдә эшләүнең өстенлеген дәлилләүче мисал булып тора. Укучыларның уку эшчәнлеген төркемнәрдә оештырып алып бару укытучыдан түземлек таләп итә. Укытучы баланың жавабын бүлдерергә тиеш түгел.

Дәрестә һәр бирем үтәлгәннән соң, укучыларга үз-үзләренә бәя куярга тәкъдим ителә. Балаларның күпчелеге, гадәттә, үз-үзенә югары бәя куярга ашыкмый. Әгәр кирәк булса, бәя кую өчен төркөм житәкчесе яки укытучының фикере нигез итеп алына.

Дәрәс этаплары. Дәрәснен беренче этабында кулланылачак белемнәрне искә төшерүдән башлана. Эшнә кабатлау рәвешендә төркөмнәрдә үткәрергә мөмкин. Бу очракта белмәгәннәргә дә белергә мөмкинлек бар. Икенче этап – уку мәсьәләсен кую. Дәрәснен бу өлешен өйрәнеләчәк мәсьәләнең кирәклеген дәлилләүгә багышлана. Берничә сорау куела. Бирелгән җавапларында укучылар дәрестә нәрсә белән шөгыльләнәчәкләрен ачыкыйлар, чишеләсе мәсьәләне дәрәс аңлаулары өчен үзләренә билге куялар. Өченче этап – уку мәсьәләсен чишү. Куелган мәсьәлә аерым, гади уку биремнәренә бүлгәләп башкарыла. Һәр бирем үстәрешлелек функциясен үти. Һәр бирем билгеле бер адым булып тора. Һәрбер адым саен укытучы сорау куя, уйланырга вакыт бирә, җаваплар тыңлана, нәтижә ясала, башкарган эшкә бәя бирелә. Әгәр бала эшчәнлеге даими бәяләнәп бармаса, ул проблема үзенә мөстәкыйльлеген югалта. Бәяне кичектермичә кую – нәтижәле укытуның икенче шарты. Дүртенче этап – рефлексия. Дәрәснен бу этабында укучы дәрестә нәрсә эшләгәннән, ничек эшләгәннән нәтижә ясый. Бишенче этап – белемнәрне формалаштыру, үзбәя, үзконтроль. Бәя кую уку мәсьәләсен кисәкләргә бүлеп өйрәнүдән җыелган билгеләргә нигезләнә. Алтынчы этап – өйгә эш бирү. Өй эше кимендә өч варианттан торырга тиеш. Балаларга сайлап алу хокукы бирелә.

1.1.3. ПРОЕКТЛАР ТЕХНОЛОГИЯСЕ

Укучыларның дөньяны танып белү мөмкинлекләрен, акыл эшчәнлеге мөстәкыйльлеген үстәрүдә проектлар методы зур урын алып тора. Бу метод белән оештырылган педагогик процесска түбәндәге сыйфатлар хас:

1. Укучылар эшчәнлеге тормыш тәҗрибәсенә, җәмгыять яшәшәненә бәйле проблемаларны хәл итүгә буйсына.
2. Проектлар мҗбүри рәвештә уңай нәтижәләр бирә, ягъ-

ни кешегә, жәмгыятькә файда китерә, тискәре нәтижәле проектлар эшләнми.

3. Проект темасын билгеләүдә укучының теләге, кызыксыну өлкәсе исәпкә алына.

4. Проект эшләү этаплары һәм нәтижә бирү формалары укучылар тарафыннан үзара киңәшләшеп билгеләнә.

5. Проектлау күмәк рәвештә төркемнәрдә алып барыла.

6. Проектлау барышында төркемнәр һәм һәр укучы үз эшчәнлегенә нәтижә ясый.

7. Катлаулы мәсьәләләр буенча фикер алышу оештырыла.

8. Проектлау процессы билгеле бер тәртипкә буйсына, ул укучылар тарафыннан төзелә. [27, 2-13].

Проект эшен башкарганда укучылар өстәмә чыганаclar эзләргә, табылган мәгълүматларны кулланарга өйрәнәләр, аралашу күнекмәләрен үстерәләр, фәнни-тикшеренү күнекмәләрен камилләштерәләр, төркемнәрдә эшләргә өйрәнәләр, аларда жаваплылык хисе, үз-үзенә ышаныч формалаша.

Проектлар методы бер яки берничә фән эчтәлегенә нигезләнәргә мөмкин. Татар теленнән проект эшләгәндә татар әдәбияты, тарих, экология, география, биология, музыка белән бәйләнеш була ала. Проектлау укучыларның мөстәкыйль эше булса да укутучы житәкчелегеннән башка уңышлы була алмый. Проект эшләүнең төп этаплары түбәндәгеләр: *проектлау биремен эшләү, проект эшен башкару, нәтижә ясау, ягъни гомумиләштерү, проектлар яклау.*

Проектлау биремен эшләү. Укучыларга берничә проект темасы тәкъдим ителә, үтәү шартлары билгеләнә, максат ачыклана, эш планы төзелә.

Проект эшен башкару. Эш барышында укутучы укучыларга юнәлеш бирә, эш сыйфатына, вакытында үтәүгә контрольлек итә, тиешле төзәтмәләр кергү зарурлыгын күрсәтүче ситуацияләр тудыра.

Гомумиләштерү этабы. Бу этапта укучылар фикерләренәң дөреслеген, нигезлелеген бәхәсләрдә, әңгәмәләрдә билгелиләр, бергәләп эшлиләр. Берничә төркем булганда, үзара контрольлек итәләр, экспертиза үткәрәләр, рецензия алалар.

Проектны яклау – төп этап. Бу сыйныф укучылары алдында үтә. Яклау барышында проектның камиллеге һәм кимчелекләре ачылырга, сыйфатына бәя бирелергә тиеш.

Проектлау методы кулланганда укытучы һәм укучыларның аралашуы, хезмәттәшлек итүе үзенчәлекле төс ала: укытучы укучыларның эшчәнлеге белән генә түгел, аларның бергәләп эшләве, фикер алышуы, карар кабул итүе белән дә идарә итәргә тиеш. Бу укытучыдан балаларның аралашу культурасына аеруча игътибар итүне таләп итә. Проектлау методы бары тик укытучы һәм укучы эшчәнлеген тиешле бәйләнештә алып барганда гына югары нәтижәләр бирә.

Проектлау барышында укытучы һәм укучылар эшчәнлеге

1. Проект биремен эзерләү.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Проект темасын сайлау, укытучы белән киңәшү, өстәмә мәгълүмат алу. Максатларны билгеләү	Күзәтүләр үткөрү. Укучыларның кызыксыну өлкәләрен өйрәнү. Темаларны билгеләү һәм укучыларга тәкъдим итү. Эшнең максатын билгеләүдә укучыларга ярдәм итү

2. Планлаштыру.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Эш планын төзү. Бурычларны билгеләү. Укытучы ярдәмендә проект планын камилләштерү. Төркемнәргә берләшү. Эшләрне бүлешү	Проектлау тәртибе белән таныштыру. Укучылар эшләгән планнарны тикшерү, тәкъдимнәр кергү. Һәр укучының вазифасын билгеләү

3. Эзләнү-тикшеренү.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Мәгълүмат туплау. Фәнни әдәбият, матбугат материалларына анализ ясау	Күзәтү, киңәшләр бирү. Алынган мәгълүматларны системалаштырырга өйрәтү, төзәтмәләр кергү

4. Анализ ясау, гомумиләштерү.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Тупланган мәгълүматны анализлау, нәтижәләрне гомумиләштерү	Күзәтү, киңәшләр бирү

5. Проектны яклауга әзерләү.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Проектны куелган таләпләргә куеп эшләү. Чыгыш текстын язү, кирәкле материалларны, техник чараларны әзерләү	Проект яклау тәртибен аңлату. Чыгыш ясау, бәхәсләшү этикетны белән таныштыру

6. Проект яклау.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Чыгыш ясау. Фикер алышуда катнашу	Проект яклау барышына контрольлек итү. Фикер алышуларның тиешле юнәлешен тәмин итү. Тыңлаучылар белән беррәттән сораулар бирү

7. Проектны бәяләү.

Укучылар эшчәнлеге	Укытучы эшчәнлеге
Тәкъдимнәр нигезендә проектка төзәтмәләр кергү. Үзбәя кую. Билге кую өчен укытучыга тапшыру	Проектны камилләштерү белән житәкчелек итү. Киңәшләр бирү. Проектларга бәя бирү, билге кую

Проектлар технологиясе рус балаларына татар теле һәм әдәбиятын укыту да да уңышлы кулланылырга мөмкин. “Бәйрәмнәр” темасына сөйләм телен үстерү дәрәсләре барлык сыйныф укучылары белән дә алып барыла. Аны төрле формада үткәрергә мөмкин. Проектлар технологиясен куллану – укучыларда сөйләм телен үстерү белән беррәттән укучыларны мөстәкыйль эшчәнлеккә өйрәтүдә, ижади сәләтләрен үстерүдә дә нәтижәле алым.

ИЖАДИ ПРОЕКТЛАРНЫ ЯКЛАУ ДӘРЕСЕ

Дәреснең темасы: “Бәйрәмнәр” темасы буенча ижади проектларны яклау.

Дәреснең тибы: Сөйләм телен үстерү.

Максат:

1. Өйрәнелгән лексиканы сөйләмдә активлаштыру.
2. Укучыларның сөйләм телен баету, мөстәкыйль эшли белү, төркөмнәрдә эшләү күнекмәләрен камилләштерү.
3. Укучыларда игътибарлылык, ихтирамлылык сыйфатларын тәрбияләү.

Дәресне җиһазлау: Рәсемнәр, карточкалар, магнитофон, кошлар тавышлары язмасы, компьютер, проектор.

Дәрес барышы

I. Оештыру өлеше.

(Исәнләшү, дәреснең максатын җиткерү).

Бар күңеллек дөньяда, бар бер ямь бүген

Бәйрәм бүген! Бәйрәм бүген! Бәйрәм бүген!

– Исәнмесез, укучылар! Хәерле көн! Бүген бездә зур бәйрәм!

Безгә бик күп кунаклар килде. Дәресне башлап җибәрәбез.

(Татар теленең аңлатмалы сүзлеге буенча бәйрәм сүзенең мәгънәсе аңлатыла).

Бәйрәм.

1. Йола буенча үткәрелә торган күнел ачып ял итү көннәре.
2. Зур шатлык, куаныч, тантана.
3. Истәлекле вакыйга хөрмәтенә билгеләнгән тантаналы көн.

II. Белемнәрне актуальләштерү.

(Алдагы дәрестә үткәннәрне кабатлау максатыннан викторина үткәрелә).

Викторина.

1. Бәйрәмнәрне шартлы рәвештә нинди төрләргә бүлсәң мөмкин? *(Календарь бәйрәмнәре, балачак бәйрәмнәре, гаилә бәйрәмнәре, һөнәри бәйрәмнәр, табигать бәйрәмнәре, йола бәйрәмнәре, дини бәйрәмнәр).*

2. Бирелгән карточкаларда күрсәтелгән числолар буенча

бэйрэм исемнэрен атагыз (*Укытучы карточкалар күрсэтә, укучылар җавапларын әйтәләр*).

1 сентябрь – ... (*Белем бэйрәме*), 8 март – ... (*Халыкара хатын-кызлар көне*), 23 февраль – ... (*Ватанны саклаучылар көне*), 7 май – ... (*Радио көне*), 9 май – ... (*Бөек Җиңү көне*) һ.б.

3. Исемнәре буенча бэйрәмнәрнең нинди төргә керүен әйттегез.

Кошлар бэйрәме – ... (*табигать бэйрәме*).

Туган көн бэйрәме – ... .

Корбан бэйрәме – ... .

Укытучылар бэйрәме – ... .

Яңа ел бэйрәме – ... .

4. Бэйрәмнәргә багышланган нинди шигырьләр беләсез? (Ә.Кари “Кыш бабай бүлгә”, Э.Шәрифуллина “Чиккән сөлгә”, Х.Шакиров “Хуш килден, беренче сентябрь”, Ә.Исхак “Укытучы”, Р.Миңнуллин “Балачак бэйрәмнәре”, “Чыршы әйләнәсендә”, С.Сөләймәнова “Әниләр бэйрәме”, М.Хөсәен “Сабан туге”, Ж.Тәржеманов “Бабай туган көн” һ.б.)

5. Бэйрәмнәргә багышланган нинди җырлар беләсез? (Татар халык көе, М.Садри сүзләре “Сабан туге җыры”; Р.Абдуллин көе, Р.Вәлиев сүзләре “Кар кызы”; татар халык җыры “Туй җыры”; З.Хәбибуллин көе, Ж.Тәржеманов сүзләре “Яңа ел чыршысы”; А.Ключарев көе, Г.Зәйнәшева сүзләре “Туган жирем – Татарстан”; Р.Андреев көе, Р.Рәкыйпов сүзләре “Мин яратам сине, Татарстан”; И.Хисамов көе, Э.Мөминова сүзләре “Укытучыма”, Р.Хәсәнов көе, Ш.Галиев сүзләре “Кыңгыраулы мәктәп еллары”; И.Закиров көе, Р.Миңнуллин сүзләре “Әнкәмнең догалары” һ.б.)

III. Проектларны яклау.

(*Укучылар үзләре әзерләгән “Яңа ел бэйрәме” проектын яклап чыгышлар ясылар*).

1 нче укучы. Без Яңа ел бэйрәмен иң күнелле бэйрәмнәрнең берсе дип саныйбыз. Шуңа күрә проект темасы итеп бу бэйрәмне сайладык. Яңа ел бэйрәме ул – үткән елга йомгак ясау, киләсе елны каршы алу. Хәзер без сезгә үзегезне эшләребезне тәкъдим итәрбез. Проект эшенең планы белән таныш булыгыз. (*Экранда эш планы яктыртыла*). 1. Яңа елны каршылау. 2. Яңа ел кичәсе

өчен костюмнар һәм битлекләрне презентацияләү. 3. Яңа ел табыны өчен меню тәкъдим итү. 4. Котлау хатлары, чакыру кәгазьлре белән таныштыру. 5. Яңа ел тамашасыннан өзек. Сәхнэләштерү.

2 нче укучы. Мин сезне Яңа елны каршылау тарихы белән таныштырырмын.

Яңа елны 1 нче гыйнвардан Рим императоры Юлий Цезарь указы белән каршылый башлаганнар. Ә Россиядә Яңа елны 1 нче гыйнварга рус патшасы Петр I күчөргән. Петр I гә кадәр безнең илебездә Яңа ел бәйрәменә яшел чыршы бизәү гадәте булмаган. 1700 нче елда беренче тапкыр Яңа елны чыршы белән каршылаганнар.

Кышкы салкыннарның беренче атнасында төрки халыкларда Нардуган бәйрәме үткәрәләр. Ул декабрь ахырыннан 5 нче гыйнварга кадәр дәвам итә. Нардуган – борынгыдан килгән бәйрәм, Яңа елны каршылау бәйрәме. *Нар сүзе кояш* дигәнне аңлата. Димәк, *кояш туган*. Яңа ел туган көн. Бу бәйрәмдә кешеләр йөзләрен яшереп киеңәләр. Өйдән-өйгә йөрөп, бер-берсен бәйрәм белән котлыйлар, такмаклар әйтәләр, бииләр, шаяралар.

3 нче укучы. Планетабызның башка почмакларында Яңа елны ничек каршылыйлар соң?

Италиядә Яңа елда өйдәге барлык иске әйберләрне чыгарып ташлыйлар икән.

Венгрия, Германия, Австрия кебек илләрдә Яңа ел табынына кечкенә дунгыз кыздырып куялар. Ул илләрдә дунгыз иң бәхетле хайван санала. Ә өстәлгә кош ите куярга ярамый. Бәхет очып китмәсен.

Болгария – розалар иле. Бу илдә Яңа ел төнөндә кешеләр бер-берсенә ачылыр-ачылмас роза чәчәге бүлек итәләр.

Бирмада Яңа ел елның иң кызу чагына туры килә. Анда Яңа елда су сибешәләр, шулай бер-берсен котлыйлар.

4 нче укучы. Мин сезне чыршы сайлау һәм озак вакыт яшел тоту кагыйдәләре белән таныштырам. 1. Чыршының кәүсәсенә игътибар итегез. Әгәр ул коры булса, чыршы энәләре тиз коела. 2. Чыршыны салкын урамнан өйгә алып керергә ярамый, башта салкынча урында тотарга кирәк. 3. Чыршыны озак саклау өчен, 1л суга 1 аспири́н, берничә шикәр эретеп, шул суны 1 чиләк комга

салалар. Аннан соң шул комга чыршыны утыртырга кирәк.

5 нче укучы. Без сезгә Яңа ел кичәсе өчен костюмнар һәм маскалар тәкъдим итәбез. *(Бүлмәгә бәйрәм костюмнарыннан укучылар керә. Экранда яңа ел костюмнары күрсәтелә. Кыш бабай, Кар кызы костюмнары һәм елларга бәйле рәвештә сайлап алынган костюмнар: күсе, елан, песи, этәч, кәжә һ.б. Һәрбер костюмга куучылар характеристика бирәләр).* Яңа ел бәйрәмендә иң мөһим кунаклар Кыш бабай белән Кар кызы. Кыш бабай – батырлык, ә Кар кызы нәфислек символы булып тора. Шуңа күрә костюм сайлаганда, без аларның характерларын, тышкы кыяфәтләрен истә тотарга тиеш.

6 нче укучы. Кыш бабай костюмы. Костюмда иң мөһиме – сакал. Ул йомшак мамыктан ясала. Озынлыгы 30 см чамасы була. Сакал кабартыла, чөнки Кыш бабайның сакалы – аның визиткасы. Матур сакаллы Кыш бабай гына балаларга табигый, “чын” булып күренә ала. Костюмның икенче мөһим өлеше – Кыш бабайның таягы. Гади таяк алабыз, аны ак тукума белән тышлыйбыз. Таякны ялтыравыклар белән бизибез. Ялтыравык күп булса, таяк “тылсымлырак” күренә. Кыш бабайның кулы ачык булырга тиеш түгел. Шуңа күрә бияләйләр эзерлибез. Бияләй Кыш бабайның туны белән бер төстә була. Кыш бабайның тунына кызыл бәрхет тукума алабыз. Якасына, жиң очларына ак бәрхеттән манжет тегәбез, ялтыравыклы кар бөртекләре ябыштырабыз. Аякка ак итекләр киелә.

Кар кызы костюмы. Бу костюм өчен зәңгәр ефәк тукума алабыз. Якасына, жиңенә һәм итәгенә ак ефәктән манжет тегәбез. Тунга кар бөртекләре ябыштырабыз. Башына таж ясыйбыз. Аягына ак чигүле читек киелә.

7 нчы укучы. Ат костюмы. Костюм өчен ике кешелек бөркәнгеч тегәбез. 2 пар итек, ат битлегә сатып алабыз.

Елан костюмы. Аның өчен сарылы-яшелле ефәк тукума алабыз. Күлмәкне арттан озын итеп тегәргә кирәк. Еланның телен, нечкә таякка кызыл тасма ябыштырып, кулына тоттырабыз.

Песи костюмы. Песи – хәйләкәр хайван. Бу костюмнан күренеп торырга тиеш. Костюм өчен кызгылт-сары бәрхет тукума алабыз. Аякларына көрән аяк киеме, ә кулларына перчатка эзерлибез. Песи битлегә ясыйбыз.

Әтэч костюмы. Әтэчнөң матурлығы аның костюмында да чагыла. Аның костюмы ачык төсле тукуымалардан гына тегелә. Башына кызыл бәрхөттән кикрик куела, ә борыны картоннан ясала. Койрык өчен башта тимер чыбыктан форма ясала, аннан соң төрлө төстәге тукуымалар белән бизәлә. Аягына озын аяк киеме алына.

(*Укучылар барлык костюмнарга характеристика биреп чыгалар*).

8 нче укучы. Яңа ел табыны өчен меню.

9 нчы укучы. (*Яңа ел котлулары һәм бәйрәмгә чакыру кәгазьләре әтәлгә белән таныштыра. Котлау хатларының, чакыру кәгазьләренөң бизәлү үрнәкләре слайдларда күрсәтелә*).

<p>Чакыру кәгазе Кадрле укытучылар, әти-әниләр! Сезне 30 декабрьдә “Кар кызы бәйрәмгә чакыра” дигән яңа ел тамашасына чакырабыз. Үткөрү урыны: мәктәпнөң мәжлесләр залы. Башлана: 18 сәгатъгә. Рәхим итегез! 9-11 сыйныф укучылары.</p>	<p>Котлау хаты Кадрле дуслар! Сезне бәйрәм бәйрәм белән тәбрик итәбез. Сезгә Яңа елда яңа уңышлар, бәхөт-шатлыклар телибез! Яңа еллар килсен бәхөт алып, Яңа еллар килсен елмаеп. Күнелләрдә мөңгә шатлык булсын, Яшәмәгез, дуслар мөңәеп. Кыш бабай, Кар кызы.</p>
---	---

IV. Яңа ел тамашасыннан өзек тәкъдим итү.

1 нче укучы. Хөрмәтле дуслар! Иске елны озатырга, Яңа елны каршы алырга Кыш бабай белән Кар кызы килеп житәргә тиеш (*шул вакытта фонограммада кыңгырау чыңы, тояк дөпелдәве, жыл сызгырган тавышлар яңгырый*).

2 нче укучы. Ишетәсезме, дуслар, кар-бураннар туздырып, кыңгыраулы пар атларда Кыш бабай килә! (*Кыш бабай белән Кар кызы керәләр*).

Кыш бабай. Исәнмесез, кадрле дуслар, хөрмәтле кунаклар, балалар! Яңа ел бәйрәмегез күнелле узсын, өстәлләрегең түгәрәк булсын! Без Кар кызы белән тайгалар, тундралар үтеп басуларны кар бөртекләре белән бизәп, урманнарны ак юрганга төреп, сезнөң бәйрәмегезгә килдек. Ә бәйрәмегез матур! Чыршыгыз күзәл!

Кар кызы.

Ап-ак карлы аланнарда

Биеп йөрдем мин.

Чыршыларга ак энжелэр сибеп йөрдем мин.

Ак сакаллы, ак күңелле

Бабам белән без,

Жир өстенә аклык-пакылек

Алып киләбез.

Кыш бабай. Без бэйрәмгә бик күп бүләкләр белән килдек.

3 нче укучы. Эйдәгез, дусларым, төрлө уеннар уйнап, биеп-жырлап алайк.

Уеннар.

“Көйне тап” (Өч яки биш кеше катнаша. Кем жырларның исемен дөрөс әйтеп, күп очко жыя, шул – жиңүчө).

“Музыкаль урындык”.

Кыш бабай. Дуслар сез бик күңелле ял итәсез икән. Мин дә сезнең белән ял иттем. Капчыгым да бушады, китэргә вакыт житте. Киткәнче, мин сезне Яңа ел белән таныштырам. (*Хайван яки жәнлек костюмында Яңа ел керә*). Кадерле балалар, безнең китәр вакыт житте. Сезгә Яңа ел яңа уңышлар, шатлык-бәхет алып килсен.

Кар кызы. Тормышыгызда шатлыклы очрашулар, бәхетле елмаюлар, хуш исле чәчәкләр күп булсын! (*Кыш бабай белән бергәләп*) Хушыгыз, сау булыгыз!

(*Укучылар жыр жырлап, Кыш бабай белән Кар кызын озатып калалар*).

IV. Йомгаклау. Кроссворд чишү.

(*Дәрес материалы буенча укучыларга бер-берсенә сораулар бирергә тәкъдим ителә*).

– Укучылар, сез зур эш башкарып чыктыгыз. Сез Яңа ел бэйрәменен иң күңелле бэйрәм икәннен күрсәтә, дәлилли алдыгыз. Эшлэнгән эшләрне “Бэйрәмнәр” папкасына туплап куярбыз.

1.				X	Б									
X	X	X	2.		Ү							X	X	X
X	3.				Л			X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	4.		Ә					X	X	X	X	X
				5.	К			X	X	X	X	X	X	X

1. Йолдыз-йолдыз вак кына,
Челтәр-челтәр ак кына,
Өс киemenә куна,
Тәнгә кунса, су була. (*Кар бөртекләре*).
2. Кыш Бабайның балаларга бүлөгә. (*Күчтәнәч*).
3. Тышта жылы, саф һава.
Йә, әйт, нинди кар ява? (*Ябалак*).
4. Келт-келт итә, келт итә,
Яңа елның килгәнән
Һәркемгә хәбәр итә. (*Сәгатъ*).

– Укучылар, үзектә чыккан сүзгә игътибар итегез әле. Әйе, бу *бүләк* сүзе. Без бер-беребезгә *бүләкләр* эзерләдек. (*Укучылар матур теләкләр әйтеп, бүләкләрен тапшыралар*).

V. Билгеләр кую. Өй эше бирү.

“Әгәр сездә Кыш бабайның тылсымлы таягы булса, ни эшләр идегез?” темасына хикәя язарга.

1.1.4. ПРОГРАММАЛАШТЫРЫЛГАН УКУТУ

Программалаштырылган укуту теориясенә башлангычны Америка педагоглары һәм психологлары үзләренән тикшеренүләре белән нигез салдылар. Америка психологы Б.Ф.Скиннер укуту материалын үзләштерүнең уңышлылыгын тээмин итү өчен аны зур булмаган кисәкләргә – этапларга бүлеп бирүне һәм һәр кисәкне үзләштерүне тикшереп баруны, ягъни туры программалаштыруны тәкъдим итте. Соңрак Н.Краудер тармаклы программалаштыруны эшләде.

Туры программалаштыру принцибы буенча укучы уку материалы өстендә эшләүне эзлекле рәвештә бер этаптан икенче этапка күчү формасында алып бара. Мондый очракта укучылар программаның этапларын рәттән эшкәртеп, бер юл белән баралар. Еш кына һәр этап рама эченә алына. Туры принцип белән төзелгән әсбаплар белән эшлэгәндә, барлык укучылар бөтен материалны рәттән эшкәртәләр. Тармаклы принциптан файдаланганда, укучы уку материалының билгеле бер өлешен эшкәртә, җавапларның ни дәрәжәдә дөрөс булуыннан чыгып ул алдагы

эшкә күрсәтмәләр ала.

Блоклы-модульле уку – программалаштырылган уку туның бер төре. Бу программаның унай яклары түбәндәгедән гыйбарәт:

1. Чагыштырмача зур вакыт аралыгында предмет белән тирәнтен шөгьльләнү.

2. Модульнең һәрбер өлешен тулы бербөтен итеп кабул итү.

3. Алынган белемнәрне мөстәкыйль фикерләүдә куллану. Системалы рәвештә китап һәм башка информация белән эшләрү күнекмәсе булдыру.

4. Белемнәрне тикшерүне даими алып бару.

5. Стресс халәтенә булмавы (чөнки билге алдагы этапларда гына алыначак).

Дәресләр түбәндәге максатларны күздә тотып бүленә:

1. Дәрес-лекция. Фәннилек, үзләштерә алу. Вакытның дәрес бүленеше. Материалның жентекләп әзерләнгән булуы. Укучының аңын дисциплинага буйсындыру максатыннан, лекциянең кыскача язылып баруын тәмин итү. Язучы турында сөйләгәндә, аның шәхесен кайсы яктан күрсәтү мөһим.

2. Мөстәкыйль эшләнү дәресе. Белемне укучы үзлегенән ала. Дәреслек һәм өстәмә чыганаclar белән мөстәкыйль эшли. Укучы юнәлеш биреп кенә тора. Биремнәр конкрет булырга тиеш.

3. Практик дәрес. Текст өстендә эш. Төрле практик эшләр. Әңгәмә, сурәтләр чараларын тикшерү. Рольле биремнәр, катлаулы план төзү. Шигырьләр уку һәм анализлау.

4. Контроль дәрес.

ДӘРЕСТӘ БЛОКЛЫ-МОДУЛЬЛЕ ТЕХНОЛОГИЯ КУЛЛАНУ

Дәреснең темасы: һади Такташ. Шагыйрьнең биографиясе, ижади мирасы.

Максат:

1. Шагыйрьнең тормыш юлы, шәхесе белән таныштыру. Ижатының үзәнчәлекләрен ачу.

2. Укучыларның дөнъяга карашын формалаштыруга этәрү.

3. һ. Такташ ижатына кызыксыну уяту.

Дәресеңе жиһазлау: Шагыйрьнең портреты; төрле елларда чыккан жыентыкларыннан, фоторәсемнәреннән, истәлекләрдән, тәнкыйть материалларыннан күргәзмә; плакат.

1 нче дәрес. Дәрес-лекция

Дәрес барышы

I. Оештыру өлеше.

(Дәресеңең максаты, барышы белән таныштырыла. Төп фикерләргә дәфтәрләрдә теркәп барырга кирәклегә искәртелә).

II. Укытучы лекциясе.

“Жир әйләнә. Вақытның кодрәтле агышын беркем туктата алмый кебек. Ә менә шигъри тылсымга ия булган Такташ заманының кабатланмас сынын шигърият теленә күчерү белән мизгелләргә туктата алган”, – дип язган Нил Юзиев. Нил Юзиев шагыйрь ижатын, аның поэтикасын, татар шигъриятенә алып килгән яңалыгын өйрәнүгә мөһим өлеш керткән. Такташның тууында да символик мәгънә бар. Яңа гасырның беренче көне, тәүге иртәсе 1901 ел, 1 гыйнвар.

Хәйрулла улы Һади элекке Тамбов губернасы Сыркыды авылында (Хәзерге Мордва республикасы Тарбеево районы) урта хәлле крестьян гаиләсендә туа. Һади башта үз авылындагы мәктәпкә йөри, аннан соң үзләреннән утыз чакрым ераклыктагы Пешлә мәдрәсәсендә укый һәм 1913 елда аны тәмамлап чыга. Монда ул әдәбият белән кызыксына башлый, жиде яшендә чыгарган такмагы да бар аның. “Соңга таба авыл жырчысы булып киттем, – дип искә ала шагыйрь. – Минем жырларны әле дә Сыркыдыда жырлыйлар бугай”.

Крестьянның әйбәт гадәте бар, ул баласын яштың үк һөнәргә өйрәтү ягын карый. 1915 елда Такташны әтисе, кардәш тиешле кешеләргә ияртеп, Урта Азиягә жиһәрә. Алар бай кешеләр булсалар да, Һадини “йомышчы малай” итеп кенә файдаланалар. 1916 елда ул Бохарага күчеп китә, анда да шул ук хезмәтне үти. Әмма малайның укырга омтылышы зур була, ул үзлегеннән белем арттырырга тырыша.

1918 елгы күтәрелештән соң, каты эзәрлекләүләр башлангач, ул үз авылына кайтып китә, анда балалар укыта һәм

китапханәче булып эшли.

1920 елда Һади Такташ белемен арттыру нияте белән Оренбургта оештырылган сәяси курсларга укырга керә. Бу елларда иген уңмау сәбәпле Идел-Жаек буйларында яшәү шартлары кыенлашкач, дусларының тәкъдиме белән 1921 елның язында Ташкент шәһәренә күчә һәм “Белем йорты” журналының җаваплы секретаре булып эшли башлый. Монда шагыйрьнең иҗат җаваплары ачыла.

Аның иҗат башламында гаять үзенчәлекле романтизм юнәлеше урын ала. Такташ романтизмының үзенчәлеген шәхеснең азатлыгын, аның чынбарлык белән каршылыкка кергән теләк-омтылышларын сурәтләрләрдән гыйбарәт. Шагыйрьнең романтик героен тыелгысыз дәрәҗәгә, көчле теләк, чикләнмәгән омтылышы белән үз идеалына, ирекке бара. Чынбарлыктагы гаделсезлеккә, тарлыкка, караңгылыкка каршы көрәшкә чыккан ялгыз романтик герой – фәрештә. “Фәрештәкәй, кач бу илдән! Монда вәхшәт, монда үлем”, ди ул “Газраилләр” шигырендә. “Күктән сөрелгәннәр”(1918) шигырендә фәрештә инде жирдәге коллык, күз-яшьләренә бетерү өчен жанын бирә. Романтик герой эзләнүләренә кульминациясе – “Җир уллары” (1921) трагедиясендә. Ул – гомумкешелек проблемаларын урап алган жигити эсәрләренә куәтлесе. Яңага күчү дип аталган каршылыклы заманда Һ.Такташ та жир уллары трагедиясенә борчылып, җавап эзләгән фантаст шагыйрь. Хәятның дулкынлы хәрәкәтен сеземләтерлек дини-мифик сюжетның шартлы мөмкинлекләрен табып, вакыйгаларны тәэсирле сурәтле белгүе белән шагыйрь безне фәлсәфи тирәнлеккә, тарихи борылышларның аеруча сикәлтәле, тигезсез барышы турындагы фикерләүгә этәрә.

Күп эсәрләрендә бер үк тема кабатланганын искә алып, бу елларда Һ.Такташ иҗат иткән эсәрләренә даими эчтәлеген торыштан канәгатьсезлек тәшкит итә, дигән нәтиҗә ясый алабыз.

Шундый авыр шартларда нәрсәгә өметләнеп яшәргә? Күнелне ничек тынычландырырга? Бу елларда язылган шигырьләренә кайберсе шул сорауларга җавап эзләүгә – юануга багышлана.

Иң тәүге шигырьләрендә Такташ үзен гадәттән тыш бер

кеше итеп сурәтли. Үзенең бөтен дөнья кешеләрен елатырлык шигырьләр яза алачагына ышана. Юанычы шул “куркыныч” шигырьләре була. Үзенең бер мәкаләсендә әдип: “Бөтен дөньяга мәшһүр шагыйрь булырмын дип уйлый идем. Тора-бара... ул теләгемнең ерагая барганын сиздем”, – дип яза. Соңрак шагыйрь мэхәббәт турында яза башлый. “Антым” шигырендә “Түзә алмый канга, вәхшәткә, Мэхәббәт байрагын алдым” ди һәм шуның белән юануның башка төренә күчүен белдерә. Бер-бер артлы мэхәббәт турында “Таң кызы”, “Урман кызы”, “Зәңгәр күзләр” шигырьләрен яза. Аннары мэхәббәт темасы көрәш темасына алышына.

“Көрәшчеләр! Сезнең арагызга яшь бер егет килә”, – ди әдип “Такташ үлдә”(1923) шигырендә. Ижатындагы бу үзгәрешләргә шагыйрьнең бу вакытта укыган китапларыннан эзләргә кирәк. Бу чорда Н.Такташ рус әдәбиятын яратып укый. Яшь егетне бигрәк тә бөек рус әдәбиятындагы мэхәббәт темасы кызыксындыруы бер дә гаҗәп түгел. Мэхәббәт Такташның үз әсәрләренә дә явызлыкка каршы торырлык матурлык булып килеп керә. Ләкин китаптан гына кергән мэхәббәт матурлығы шагыйрьнең үзен дә канәгатьләндерми башлый.

Ә менә көрәш темасы тормышның үзеннән килә. Көрәшче булу теләге Такташта күп еллар буе эзләнүләрдән, газаплы эчке каршылыктардан соң туа. 1924 елдан соң язган әсәрләрендә шагыйрьнең дөньяга карашында житди үзгәреш күренә. Шагыйрьгә илһам чышмәсе халык йөрәгеннән, аның авыр, мәшәкатле тормышыннан килә. Шагыйрь халыкның бүгенге газобы белән вәгдә ителгән матур киләчәк арасында бернинди бәйләнеш юклыгын сиземли. “Сыркыды авылы” шигыреннән башлап, әдип тормышның бүгенгесен матур киләчәктән аерып сурәтли башлый. Кайчандыр кешеләрнең бәхетле булачагына ышана. “Өйдә, энем” шигырендә “Жәен үсәр зәңгәр чәчәкләр”, ди. Ә “Нәни разбойник” шигырендә “Ерак калмый инде майга да, Яз ясарбыз салкын тайгада”, дип фикерен куәтли. “Киләчәккә хатлар”(1930-1931) поэмасында да шагыйрь “Коммунизм кыры күренә” дип кабатлый. Бу шигырендә дә ул кешеләрнең миһнәте турында яза. Ләкин шагыйрь әсәрнең объектив эчтәлегә артына

субъектив эчтәлекне яшереп бирә алган. “Киләчәккә хатлар” – тәмамланмаган әсәр. Такташ аны ун хат итеп язарга уйлый. Тик әдипнең фажигале үлеме алдагы иҗат планнарын кисә, ул 1931 елның декабрендә Казанда вафат була.

“Әйтергә кирәк, Нади Такташны озату монарчы күз күрмәгән дәрәжәдә зур һәм тантаналы булып узды, – дип яза шагыйрьнең замандашы Әмирхан Еники. – Декабрь көне шактый салкын булуга карамастан, халых урамны бөтен иңе белән тутырып, язгы ташудай агылып барды. Бигрәк тә укучы яшьләр, студентлар күп иде. Такташ аларның иң сөекле шагыйре иде ул заманда”. Танылган драматург Риза Ишморат болай дип язды: “Уртача буйлы, дулкынланыбрак торган озын һәм саргылт чөчлө, зәңгәр күзле Такташ олы йөрәкле, искиткеч ягымлы, чын мәгънәсендә кешелекле кеше иде. Тавышы да көр һәм нәфис. Үз шигырьләрен ул сәхнәдән таң калдырырлык оста, сүзләренең эчке мәгънәсен бөтен тирәнлегә белән тыңлаучыга житкереп укый”.

Такташ үзе исән чакта аның 13 китабы дөнья күрә, аларның гомуми тиражы – 50 мең. 1931 елдан хәзергә көнгә кадәр 35 тән артык китабы басылып чыккан. Аларның тиражы 350 меңнән артык. Такташ әсәрләре башкорт, үзбәк, казакъ, кыргыз, украин, эстон, чуваш, мари, молдован телләренә, аерым әсәрләре уйгур, монгол, венгр телләренә тәржемә итеп басылган.

III. Йомгаклау.

Укучылар үзләре язып алган төп фикерләренә укыйлар. Укытучы дәресе йомгаклап, Такташ ижатының үзенчәлекләрен укучыга житкерә.

2 нче дәрәс. Укучыларның мөстәкыйль эшчәнлегә.

Дәрәс барышы

I. Оештыру өлеше.

II. Укучыларның мөстәкыйль эшчәнлегә.

1.Н.Такташ турында истәлекләр уку, кайбер эпизодларны сөйләү.

2.Ф.Галимуллинның Н.Такташ турында язмаларын конспектлау: “Шагыйрь ижатының бөтенлегә”, (311-325 нче битләр). Биремнәренә үтәү: 1.Н.Такташның романтик шагыйрь булуының

сәбәпләрен ачыкларга. 2.Шагыйрь ни өчен символлар куллана? Бу аңа ни өчен кирәк? 3.Ф. Бәйрәмөвәның “Атылган йолдыз” әсәре буенча укучылар чыгышы (ике укучыга алдан ук реферат әзерләргә бирелә).

III. Йомгаклау.

Знче дәрес. Практик дәрес.

Дәрес барышы.

I. Оештыру өлеше.

II. Практик эш.

1. Ф.Сафинның “Сагашып аткан таң” романыннан (115-120 битләр) Н.Такташ турында язылганнарны уку.

2. Н.Такташның шигырьләрен сәнгатьле уку.

3. Шагыйрьнең кайбер шигырьләрен анализлау (“Ертык бүрек”, “Кояш күктә шулай мәңге йөзәр”, “Болай... гади жыр гына”, “Такташ үлде” һ.б.)

III. Йомгаклау, билгеләр кую.

Укытучы. Шигырьләрендә Такташның ахыргача үзе булып калуына, ихласлыгына сокланмый мөмкин түгел. Чорның катлаулы тормышын, мең каршылыктардан торган көрәшен жырларга алынган шагыйрь тарафыннан бер карашка бөтенләй эһәмиятсез булып тоелган детальләр һәм фактлар гадәттән тыш уңышлы һәм зәвыклы файдаланыла. Шагыйрь яшәү һәм иҗат принципларына ахыргача тугрылыклы калган.

V. Өй эше бирү.

1. Н.Такташның бер шигырен ятларга.

2. “Мәхәббәт тәүбәсе” поэмасын укырга.

1.2. УКУЧЫЛАР ЭШЧӘНЛЕГЕН АКТИВЛАШТЫРУ ҺӘМ ИНТЕНСИВЛАШТЫРУГА ЮНӘЛТЕЛГӘН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛӘР

1.2.1. Уен технологиясе

Кеше тормышында уен хезмәт, эш кебек үк эһәмиятле урын тога. Шуңа күрә дә кешене балачактан тәрбияләү, аның киләчәктәге эшчәнлегенә юл салу уен процессында башлана. Бала уенда нинди булса, үскәч, эшендә дә шундый ук була. Ае-

рым кешенең яшәү тарихын, яғни аның эшчәнлеген һәм нинди шәхес булып житүен балачактагы уенның алга таба үсеше, аның акрынлап эшчәнлеккә күчүе итеп карарга мөмкин.

Элекке заманнарда ук кешеләр уенны өлкәннәрнең тәҗрибәсен буыннан-буынга тапшыруда нәтиҗәле чара буларак файдаланганнар.

Уен – бала эшчәнлегенең, тормышының аерылгысыз бер өлеше. Тәрбия чарасы буларак, ул балаларның камилләшүенә, шәхес буларак формалашуына, үзгәрүенә этәргеч булып тора. Балага белем һәм тәрбия уен аркылы яхшырак бирелә. Ул уйнаган вакытта бик күп нәрсәләргә таный, үзенә күнекмәләр ала. Уен формасында оештырылган дәресләр фән белән кызыксынуны көчәйтә, баланың мөстәкыйльлеген үстерә.

Педагогика һәм психология өлкәсендә уку методлары буларак уен XX гасырның 70 нче елларында киң тарала. Уку процессында уен технологиясе максатчан, булуы белән гомуми уен эшчәнлегеннән аерылып тора. Хәзерге көндә мәктәпләрдә уку-уку процессын активлаштыру һәм интенсивлаштыру максатыннан уен эшчәнлегенә түбәндәге очрақларда файдаланыла:

- 1) фәнне өйрәнүдә мөстәкыйль технология;
- 2) нинди дә булса технологиянең бер состав өлеше;
- 3) дәрес яки аның бер этабы (кереш өлеше, яңа теманы аңлату яки ныгыту, күнегүләр эшләү яки контроль эш һ.б.);
- 4) дәрестән тыш эшләр технологиясе.

Дәресләрдә уен технологиясе уенга корылган төрле ситуациялар аша тормышка ашырыла һәм уку эшчәнлегендә кызыксындыру, эшкә дәрәҗәләр чарасы буларак файдаланыла. Уен технологиясе укучыларның танып белү активлыгын үстерә, акыл үсешен активлаштыра, аларда яңа сыйфатлар булдыруга ярдәм итә. Уен вакытында фән белән кызыксыну көчәя, мөстәкыйльлек, ихтыяр көче, игътибарлылык арта, хәтер яхшыра, уйлау күнекмәләре камилләшә.

Укучы педагогик уенның төп асылын аңлаганда гына уку белән уенны аралаштыру процессы уку-уку эшчәнлегендә уңай нәтиҗәләргә китерә. Уен аша укучы уку һәм тәрбия бурычларын уңайлы хәл итеп кенә калмый, ә укучы белән аралашу-

ны да жайга сала. Балалар коллективын берләштерүдә, туплауда, дусларча мөгамәлә урнаштыруда да уенның әһәмияте зур.

Беренче чиратта уеннарны эшчәнлек төре буенча берничә зур төркемгә бүлеп карарга кирәк: хәрәкәтле уеннар, интеллектуаль уеннар, психологик уеннар, ижтимагый уеннар.

Педагогик эшчәнлеккә бәйле рәвештә түбәндәге уен төрләрен аерып күрсәтергә мөмкин: дидактик уеннар (бу төр уеннар укучыларда белем-күнекмәләр формалаштыруга һәм камилләштерүгә, танып-белү эшчәнлеген киңәйтүгә юнәлтелгән), тәрбияви уеннар, ижади уеннар, коммуникатив уеннар.

Үткәрү методикасы буенча уеннар бик күп төрләргә бүленә: предметлы уеннар, сюжетлы уеннар, рольле уеннар, эшлекле уеннар һ.б.

Төрле фәннәргә бәйле рәвештә уеннар берничә төргә бүленә: математик уеннар, химик уеннар, физик уеннар, экологик уеннар, музыкаль уеннар, әдәби уеннар, спорт уеннары һ.б.

Уеннар яңа теманы үзләштерү, белемнәренә ныгыту, гомуму күнекмәләрен формалаштыру, ижади сәләтләрен үстерүдә куелган бурычларны уңай хәл итүдә зур мөмкинлекләргә ия.

Башлангыч сыйныфларда уен – татар теле дәрәсләрендә уку эшчәнлеген оештыруның югары нәтиҗәле чарасы. Аны белем бирүнең барлык этапларында да кулланып була. Ул эзерләнгән һәм эзерләнмәгән сөйләмне формалаштыру һәм үстерү өчен уңай шартлар тудыра, кыенлыкларны жиңү шатлыгын тоярга булыша, коллективизм рухы тәрбияли. Уен балаларның фикерләвен, сөйләмен һәм хәтерен үстерә.

Башлангыч сыйныфларда укучылар предметлы уеннарны, әкият геройларына бәйле булган рольле уеннарны теләп башкаралар. Ә урта һәм югары мәктәп укучылары тарафыннан тормышкөн күреш темаларына аралашуга багышланган рольле уеннар, хезмәт эшчәнлеген чагылдыра торган һөнәри (эшлекле) рольле уеннар уңышлы башкарыла.

Рольле уеннарның өйрәтү мөмкинлекләре зур. Уеннарны парлап та, төркемләп тә үткәрергә мөмкин. Мондый уеннарны үткәрү өчен пьеса формасында уенның модели төзелә. Укучыларга рольләрен сүзләре бүлеп бирелә. Уен вакытында катнашучылар бер-берсе белән аралашалар, аларның табигый рәвештә

нәрсәдер әйтү, нәрсә турында булса да сорау, әңгәмәдәшенә жавап бирү теләге туа. Бу уеннар берничә этаптан тора: *әзерләнү этабы* (сценарий төзү, уен өчен кирәкле материалларны әзерләү, үткәрү планын төзү, максат-бурычларны билгеләү, уен кагыйдәләрен ачыклау, рольләрне бүлешү, төркемнәргә бүленү, консультациялар үткәрү һ.б.) *уенны үткәрү этабы* (кирәкле чыганаклар белән эшләр, төркемнәрнең чыгышы, дискуссияләр үткәрү, экспертларның эшләре һ.б.) *йомгаклау этабы* (уенга анализ ясау; баянлау; нәтижә ясау, киңәшләр бирү һ.б.) . Рольле уеннар төрле тип дәрәсләрдә дә уңышлы кулланылалар. Уенны оештырганда түбәндәге максатларны күз алдында тоту мөһим:

1. Укучыларның коммуникатив эшчәнлеген активлаштыру.
2. Сөйләм эшчәнлеге дәрәжәсенә төрле булуын истә тотып, рольләрне дөрес бүлү.
3. Тормышта укучыларга яхшы таныш булган ситуацияләрдән файдалану.
4. Үзара ярдәмләшү, телдән дөрес актив аралашу мохиты булдыру.

“*Күренекле шәхесләр*” уены. Һәрбер укучы бер күренекле кешенә сайлап ала һәм беренче заттан аның турында сөйләргә тиеш була. “Күренекле шәхес” укытучы өстәле янына чыга, ә калган укучылар аңа сораулар бирәләр. Ролен тиз танытмас өчен, бу уенчы сорауларга турыдан-туры ачык итеп жавап бирми. Әгәр төркемдәге укучылар бу шәхесне танысалар, фамилиясен кәгазгә язып, укытучыга бирәләр. Берничә дөрес жавап табылганнан соң, укытучы уенны туктата һәм жиңүченә билгели.

“*Күршеләр*” уены. 1.Иң башта укучылар үзләренә күршеләре турында сөйләләр. Укытучы укучылардан күршеләре белән ничек яшәүләрен сораштыра: күршеләре аларны борчымыймы, бигрәк тә нәрсә аларга комачаулый (кирәкле-кирәксез шакылдау, көчле тавыш белән телевизор карау, музыка тыңлау һ.б.). Күршеләрдән канәгатьсезлек сәбәпләре тактага язылып куела. Шуннан соң төркем парларга бүленә, биремнәр таратыла. Һәрбер пар күрсәтелгән сәбәпләрнең берсен сайлап ала, диалог төзеп, аны уйнап күрсәтә. Аннан соң парлар яңадан төркемнәргә берләшәләр һәм күршеләр белән яхшы яшәү кагыйдәләрен төзиләр. 2. Бу уен мәгълүмат жыюга нигезләнә төзелә. Уен-

да катнашучылар бэйрәм табыны янына чакырыла. Табын янында күрше утырчалар арасында әңгәмә оештырыла, алар кайчандыр бер-берсен күргән кебек, ләкин кайчан, ничек очрашулары турында хәтерли алмыйлар. Уенчыларның төп максаты – шул очрашуны ачыкклау. Сөйләшү барышында кунаклар бер-берсе белән танышалар, кайда яшәүләре, кайда укулары турында һ.б. сорашалар.

Уен технологиясен уку-укыту процессында куллана башлаганчы, иң башта кайсы темаларны уен аша өйрәнү максатчан булуын ачыкларга кирәк. Уенны оештырганда вакыт бүленешен төгәл билгеләргә кирәк, чөнки ял вакытларында уен кагыйдәләре бозылырга һәм уенның нәтижәлелеге түбән булырга мөмкин. Рус балаларына татар телен өйрәтүдә уен технологиясе куллану бигрәк тә нәтижәле. Уеннар куллану балаларга тел материалын гамәли эшчәнлектә үзләштерергә булыша.

ДӘРС-ЭШЛЕКЛЕ УЕН “ТАТАР ТЕЛЕН ЯРАТУЧЫЛАР КЛУБЫ” УТЫРЫШЫ

Дәресең темасы: “Сыйфат” темасын гомумиләштереп кабатлау.

Максат:

1. “Сыйфат” темасы буенча белемнәрне системалаштыру, гомумиләштерү. Сыйфатларның сөйләмдә кулланылышын активлаштыру.

2. Укучыларны чагыштырырга, нәтижә ясарга өйрәтү, төркемнәрдә эшли белү, сәнгатьле сөйләм күнекмәләрен камилләштерү.

3. Татар теленә, туган якка мэхәббәт тәрбияләү.

Дәресеңе жиһазлау: Компьютер, интерактив такта, перфокарталар, кроссворд, текстлар.

Дәрес барышы

I. Оештыру өлеше.

– Исәнмесез, хөрмәтле татар телен яратучылар! Без бүген йомгаклау утырышына жыелдык. Без ике төркемгә бүленеп эшләребез. Һәрбер төркемнән бер укучы актив катнашучыларны исәпкә алып барыр. Жиңүчеләребезгә бүләкләребез

булыр. Көн тәртибендә түбәндәге мәсьәләләрне ачыкларбыз.

1. Сыйфатның нинди сүз төркеме булуын ачыкклау.
2. Сыйфат дәрәжәләрен күрсәтү.
3. Сыйфатларның төзелешен билгеләү.
4. Синоним һәм атоним сыйфатларны табу.
5. Сыйфатларның сөйләмдәге ролен ачыкклау.
6. Йомгаклау.

Көн тәртибе буенча сорауларыгыз юкмы? Көн тәртибен раслыйбыз (*клуб әгъзалары кулларын күтәрер, көн тәртибен раслыйлар*).

II. Белемнәрне актуальләштерү.

– Беренче көн тәртибе буенча, сыйфатның нинди сүз төркеме булуын ачыклайк. Моның өчен әңгәмә корып алабыз. Әңгәмә өчен сораулар:

1. Сыйфат нәрсәне белдерә? Мисаллар белән дәлилләгез.
2. Сыйфат нинди сорауларга җавап бирә?
3. Сыйфат жөмләдә нәрсә булып килә?
4. Сыйфатны ачыклап килгән исем ничек атала?
5. Сыйфатның ничә дәрәжәсе бар?
6. Сыйфатлар төзелеше ягыннан нинди төркемнәргә бүленә?

(Җаваплар тыңланыла. Дөрөс җавапны әйткән саен, тактада бер хәрәф ачыла бара һәм “Сыйфат” сүзе килеп чыга.)

III. Белемнәрне гомумиләштерү, системалаштыру.

1. Перфокарталар буенча эш.

– Икенче көн тәртибе буенча, сыйфат дәрәжәләренә кинрәк тукталабыз. Бирелгән сүзләрне перфокарталарда дөрөс итеп билгеләгез (*төркемнәргә карточкалар бирелә*).

1 нче карточка. Нәфис, ак, саргылт, матуррак, яшькелт, су-сыл, акыллы, иң яхшы, зәңгәрсү, чип-чиста.

2 нче карточка. Күксел, иң биек, әчкелтем, жып-жылы, тирәнрәк, күңелсез, тырыш, карасу, түгәрәк, юеш.

(Ике төркем эшләрен бетергәч, бер-берсе белән перфокарталарын алышалар. Интерактив тактада бирелгән җавап буенча эшләрен тикшерәләр).

Жаваплар:

1 нче перфокарта.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Гади дәрәжә	x	x					x			
Чагыштыру дәрәжәсе				x						
Артыклык дәрәжәсе								x		x
Кимлек дәрәжәсе			x		x	x			x	

2 нче перфокарта.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Гади дәрәжә						x	x		x	x
Чагыштыру дәрәжәсе					x					
Артыклык дәрәжәсе		x		x						
Кимлек дәрәжәсе	x		x					x		

– Ә хәзер төркемнәрдән берәр укучы такта янына чыга.

Бирем. Бирелгән сыйфатларны төрле дәрәжәдә язарга кирәк.

Кызыл – кызылрак, кып-кызыл, кызгылт.

Тәмле – тәмлерәк, бик тәмле.

Зур – ...

Жылы – ...

Сирәк – ...

Ал – ...

(Бу эшләрдән соң укучылар нәтижә чыгаралар. Гади дәрәжәдәгә сыйфатлардан ничек башка дәрәжәдәгә сыйфат язалуын дәлилләп аңлаталар, асыл сыйфатларның гына төрле дәрәжәдә килүе әйтелә. Бәяләү).

2. Кроссворд чишү. Сыйфатларның төзелешен ачыкклау.

(Укытучы сыйфатлар әйтә укучылар сүзнең төзелешен ачыкклап, кроссворд шакмакларын тутыралар).

Батыр. 2. Белемле. 3. Зифа буйлы. 4. Искиткеч. 5. Аллы-гөлле.

Т	А	М	Ы	Р		
Я	С	А	Л	М	А	
		Т	Е	З	М	Ә
	К	У	Ш	М	А	
П	А	Р	Л	Ы		

(Нәтижә чыгару. Белемнәргә бәяләү).

3. Физкультминут.

4. Синоним һәм антоним сыйфатларны билгеләү.

1 нче төркемгә бирем.

Сыйфатларның синоним парларын языгыз.

Матур, эшчән, түземле, зур, эссе, чиста, яхшы, сәламәт, арзан. **Сайлап алу өчен сүзләр:** уңган, сабыр, күркәм, дәү, таза, кызу, шәп, әйбәт, юнь, сылу, очсыз, кайнар, өлкән, олы, саф, ару.

2 нче төркемгә бирем.

Сыйфатларның антоним парларын языгыз.

Тырыш, куркак, файдалы, йомшак, ямьсез, яхшы, салкын, сирәк, жиңел, тирән. **Сайлап алу өчен сүзләр:** каты, ялкау, матур, начар, жылы, сай, авыр, еш, батыр, зарарлы.

(Белемнәрне бәяләү).

5. Сыйфатларның сөйләмдәге ролен ачыклау.

(Төркемнәргә текст язылган карточкалар бирелә. Укучылар текстка сыйфатлар өстәп язалар. Укучылар текстларны чагыштырып, нәтижә ясыйлар. Төркем җитәкчеләре белемнәрне бәялиләр).

Туган ягыма кыш килде.

... көз китүгә, таягына таянып, ... кыш кунакка килде. Ул ... жир өстенә ... кар яудыра башлады. ... кар бөртекләре, жемелдәшеп, ... жиргә коелдылар. Җир өсте ... юрган ябынды. Елгалар, күлләр ... боз белән капланды. ... каеннар Кар кызлары кебек басып торалар.

Ял көнне без, чаңгылар киеп, ... урманга киттек. ... урман бик тын. ... кошлар сайрамый. ... карда жәнлек эзләре күренә. ... табигать бик матур.

IV. Йомгаклау.

– Утырышыбызның соңгы көн тәртибенә җиттек. Утырыш карарын чыгарабыз.

Утырыш карары:

1. Сыйфат предметның төсен, төмен, исен, тышкы кыяфәтен, формасын, күләм-үлчәмен, кешеләргә характерлы сыйфатларны белдерә.

2. Сыйфатлар 4 дәрәжәгә ия булалар: гади дәрәжә, чагыштыру дәрәжәсе, артыклык дәрәжәсе, кимлек дәрәжәсе.

3.Сыйфатлар төзелешләре буенча тамыр, ясалма, кушма, парлы, тезмә була.

4.Сөйләмдә төрле сыйфатларны уңышлы куллану фикерне ачык аңлатып бирүгә ярдәм итә, сөйләмне матурлый.

(Клуб әгъзалары карарны кул күтәрен раслыйлар).

V. Билгеләр кую. Жиңчүчеләргә бүләкләр тапшыру.

VI. Өй эше бирү. Әдәби әсәрдән өзек күчереп алырга, өзектәге сыйфатлар белән сыйфатланмышларның астына сызарга. Әсәрнең авторын, исемен күрсәтергә.

1.2.2. АРАЛАШУГА ӨЙРӘТҮ ТЕХНОЛОГИЯСЕ

Аралашуга өйрәтү технологиясе, ягъни коммуникатив технология А.С.Пушкин исемендәге Мәскәү лингвистика институты (М.Н. Вятютнев, А.А. Леонтьев, В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова һ.б.), Липецкидагы чит ил культурасына коммуникатив методика нигезендә укуыту үзәге (Е.И.Пассов, В.П. Кузовлев, В.Б. Царьков) хезмәтләренә нигезләнә.

Аралашуга өйрәтү технологиясе буенча оештырылган дәресләрдә күнегүләр системасы аралашуга корылган булырга тиеш. Е.И.Пассов ике төр күнегүне аерып күрсәтә: шартлы тел күнегүләре һәм тел күнегүләре. Шартлы тел күнегүләре күнекмәләр үстерү максатыннан махсус оештырыла. Бу күнегүләр бер типтагы лексик берәмлекләрнең кабатлануына нигезләнә. Тел күнегүләре аша лексика һәм грамматиканы күпләп өйрәнү мөмкинлеге тормышка ашырыла. Күнегүләр эшләү барышында хаталарны төзәтү эше дә оештырыла. Фонетик хаталарны төзәтү максатыннан һәр дәрсәтә фонетик күнегүләр планлаштырыла. Татар теленә генә хас булган нинди дә булса аваз алына һәм 1-2 атна дәвамында шул авазны дәрәс әйтү өстендә күнегүләр эшләнелә. Ә грамматик хаталарны төзәтүгә барлык укучыларның игътибарын тарту мөһим, ләкин кагыйдәләрне аңлату озакка сузылырга тиеш түгел.

Коммуникатив технологиянең өстенлеге укуыту процессында сөйләм материалын барлык балаларның да үзләштерә алуы өчен шартлар булдыруда. Коммуниктив технология нигезендә укуыту цикллылыкка корылган. Цикл – текстны укып, аның

эчтәлеген диалогик, монологик, ягъни мөстәкыйль сөйләм дәрәжәсенә житкерү өчен кирәк булган дәрәсләр саны. Бу сан даими түгел. Ул текстның лингвистик катлаулылығына, текстның күләменә бәйле.

Методик әдәбиятта күрсәтелгәнчә, текстны өйрәнү өч этаптан тора: текст алды, текст өстендә эшләү этабы, тексттан соңгы этап. Беренче этапта укучылар текстны лингвистик яктан кабул итәргә эзерләнәләр. Дәрәс тибы буенча бу дәрәсләр – лексик күнекмәләр һәм грамматик күнекмәләр формалаштыру дәрәсләре (ЛКФ, ГКФ). Бу дәрәсләрнең эчтәлеге турыдан-туры текст эчтәлеге белән бәйле.

Укучылар текстны лингвистик яктан кабул итәргә эзерләнгәч, текстның үзен укуга күчәргә мөмкин. Бу дәрәстә текстны уку, текст өстендә эшләү буенча күнегүләр системасы өстенлек итә. Дәрәс тибы буенча бу дәрәсләр – лексик-грамматик күнекмәләрне камилләштерү дәрәсләре (ЛГКК, ЛКК, ГКК).

Тексттан соңгы этапта текст буенча диалогик-монологик сөйләмгә чыгу, ягъни диалогик-монологик сөйләм үстерү дәрәсләре оештырыла.

Коммуникатив метод лексик берәмлекләренә һәм аларның грамматик формаларын билгеле бер ситуацияләргә бәйләп өйрәтүне таләп итә. чынбарлыкта кешеләр, аралашу сферасыннан чыгып, бер-берсе белән хәбәрләшәләр һәм моның өчен кирәкле тел берәмлекләреннән файдаланалар. Шуңа күрә дә икенче телне өйрәнгәндә, аралашу ситуацияләренә бәйле репликаларны истә калдыру телне гамәли үзләштерүне жинеләйтә һәм аның нәтижәлеге арттыра. Татар теле дәрәсләрендә төрле кызыклы ситуацияләр куллану һәм аларга нигезләнеп, укучыларның аралашу осталыгын үстерүгә игътибарны арттыру мөһим. Аралашу ситуацияләреннән чыгып, укучылар төрле социаль рольләренә башкарырга һәм кирәкле репликаларны дәрәс куллануырга күнегә алалар. Мәсәлән, исәнләшү, сораштыру, тәкъдим итү, ризалашу, риза булмау, гажәпләнү, шикләнү һ.б.

Коммуникатив биремнэр

1.К тебе пришел твой друг. Как ты представишь его своим родителям?

– Эти, эни! Бу минем иң якын дустым Артур!

Ты уезжаешь к своим друзьям в деревню, как ты об этом сообщишь бабушке?

– Эбием, мин авылга үземнең дусларым янына китәм.

Сегодня в школе состоится концерт. Уточни у Саши, будет ли он участвовать.

– Саша, син бүген мәктәптә буласы концертта катнашасыңмы?

Вы пришли на осенний бал. Сделай комплимент подруге о том, что у нее красивое платье.

– Дустым Алия, синең күлмәгең шундый матур!

Сегодня был открытый урок по литературе в 5 Б классе. Поинтересуйся, как звали мальчика, который выразительно читал стихи.

– Бүген дәрестә шигырьне сәнгатьле укучы малайның исе-ме ничек?

На уроке биологии вы получили советы по правильному питанию. Сообщи подруге, что по утрам до еды нужно пить стакан воды.

– Дустым, иртәнге ашка кадәр бер стакан су эчәргә кирәк.

Ты занимаешься легкой атлетикой. Сообщи классному руководителю о том, что завтра тебе нужно ехать на соревнование.

– Венера Хәсәновна, миңа иртәгә ярышка китәргә кирәк.

2. Спроси у друга о том,

– пойдет ли он сегодня в городскую библиотеку;

– какую книгу он читал на каникулах;

– пригласит ли он друзей на день рождения;

– как он собирается провести выходные;

– как он готовится к экзаменам;

– в каком учебном заведении учится его сестра;

– какие спортивные мероприятия проводятся в городе

Сообщи о том,

– что завтра будет родительское собрание;

- что вы вчера ходили в кино;
- что они были в гостях;
- что завтра в городе будет кросс;
- что ученики 10 класса хорошо провели праздник;
- что вам нравится этот урок;
- что сегодня у тебя день рождения;
- что вчера из Казани приехала твоя сестра;
- что на каникулах вы уедете в деревню;
- что природу нужно беречь, так как она дает нам пищу, одежду;

– что каждый человек должен позаботиться о своем здоровье.

Посоветуй подруге,

- чтобы она не опаздывала на урок;
- чтобы она прочитала книги татарских писателей;
- чтобы она сходила в музей;
- чтобы она каждый день готовилась к урокам.

Поинтересуйся у друга:

- как у него дела;
- будет ли он участвовать в соревнованиях;
- интересна ли эта книга;
- нравится ли ему волшебные сказки;
- какой фильм идет в кинотеатре;
- куда он собирается поступить после окончания школы;

Предложи подруге:

- бегать по утрам;
- пойти в лес;
- поиграть в лото;
- сходить в кукольный театр.

Узнай у друга:

- где находится аптека;
- когда он придет к тебе;
- выписывают ли они газеты-журналы;
- почему он отсутствовал сегодня на уроке;
- понравилось ли ему в городском музее.

Убеди друга:

- пойти с тобой на дискотеку;

- слушать музыку;
- вместе сделать уроки;
- поехать летом в деревню.

Аралашуга корылган дәресләрдә коммуникатив уеннар куллану да отышлы. Уйнаганда балалар үзләре хыялланган күз алдына китергән хәлләрне, вакыйгаларны жанландыра. Коммуникатив уеннар текстны рольләргә бүлеп уку яки хикәяне сәхнәләштерү генә түгел, ә проблемалы ситуациялар барлыкка китерү һәм аларны чишү дә. Коммуникатив уеннарны оештыру өчен башта укытучы балаларның нәрсә белән кызыксынуын, яшәү үзгәрткәннәр, уйнау сәләтләрен өйрәнергә тиеш. Уен вакытында бер бала да белем алам дип уйламый. Коммуникатив уеннар өйрәнелгән лексиканы, грамматиканы төрле шартларда гамәли куллану мөмкинлеген арттыра. Мондый уеннарның тәрбияви әһәмияте дә зур: укучыларда игътибарлылык, ярдәмчеллек сыйфатлары, үз уңышларына шатлану хисе тәрбияләнә.

Коммуникатив уеннар “Парыңны тап” уены

1. Уен башланар алдыннан һәр укучы нинди дә булса мәгълүматның бер өлеше язылган карточкалар ала һәм икенче өлешен (ягъни үзенең парың) табарга тиеш була. Мондый уеннарны жөмлөләр, диалоглар, хикәяләр төзөгәндә актив кулланырга мөмкин.

2. Төркемдә һәр укучының пары бар, ләкин парлар билгеле түгел. Һәр укучы бер-берсенә сораулар биреп парың табарга тиеш. Укытучы уенда катнашучыларга, билгеле бер вакытта сәяхәткә жыенырга тәкъдим итә. Моның өчен билгеле бер шартларны үтәргә кирәк. Катнашучыларның бурычы – үзенең юлдаш табу. Шуңа максаттан чыгып, һәр укучы бер-берсе янына киләләр һәм бергә сәяхәткә чыгарга тәкъдим ясыйлар, аларның планнарын сораштыралар, үзләренең сәяхәт шартлары белән таныштыралар. Уенчылар үзләренең парларын тапканчы, шулай бер-берсе белән аралашалар.

3. Уенга катнашучылар икешәр карточка алалар. Беренче карточкага кызыксыну өлкәсе, гадәтләр, ә икенчесенә – тапшыраласы бүлгә исеме языла. Бүлгә дәрәҗә тапшырылсын өчен, бер-беренең гадәтен, нәрсә белән кызыксынуын яхшырак белергә

кирәк. Моны узара аралашу вакытында гына ачыкларга мөмкин.

“Интервью алу”. Интервью уздыру өчен иң мөһиме сораулар төзөргә кирәк, аны таблица, схема формасында да тәкъдим итәргә мөмкин.

1. Иң башта интервью алына торган кеше турында барлык мәгълүматны белергә кирәк.

2. Кем? Нәрсә? Кайда? Кайчан? Ни өчен? Ничек? кебек сораулар кулланылырга тиеш. “Әйе”, “юк” кебек җавап бирә торган сораулар кулланылмасын.

3. Сорауларны эзерләгәндә, тыңлаучыларның фикерләрен дә исәпкә алырга кирәк.

4. Әгәр әңгәмәдәшең сорауны аңламаса, сорауга ачыклык кертелә.

5. Соңгы сорау йомгаклау характерында булырга тиеш. Иң соңыннан әңгәмәдәшеңнең тыңлаучыларга нәрсә әйтергә теләвен ачыкларга кирәк. Сораштыруны түбәндәгечә оештырырга мөмкин:

4-5 укучы такта янына чыга, сорауга җавапны алар, акбур ярдәмендә рәсем ясап, тактага төшерергә тиеш булалар. Башка уенчылар да үзләренең рәсемнәрен төшерәләр. Аннан соң төркемнәргә берләшеп, нинди ситуациядә үзләрен ничек тотулары турында әңгәмә коралар.

Диалог төзү өчен схемалар

Схемалар	Диалог үрнәкләре
– сорау; – җавап.	– Сез музейларда булдыгызмы? – Әйе, без шәһәр музейларында булдык.
– сорау; – каршы сорау; – җавап.	– Синен дустаныңның исеме ничек? – Кайсы дустаныңның? – Иң якын дустаныңның.
– чакыру; – ризасызлык белдерү.	– Әйдә, Алсу, урманга гөмбәгә барыйк әле! – Юк, бара алмыйм. Иртәгә абыем Мәскәүдән кайта.
– чакыру; – ризасызлык белдерү; – үгетләү, ышандыру; – килешү.	– Әйдә Чыршы бәйрәменә барабыз! – Юк, бармыйм, вакытым юк. – Анда кызык булчак, яңа тамаша куялар! – Ярый, барырга тырышырмын.

– хэбэр итү; – раслау.	– Айрат, бүгөн дәрестән соң чаңгы ярышлары булачак! – Әйе, дуcтым, беләм, белдерүне укыдым.
– сорау (үтенү); – ризалык белдерү.	– Әлфия, зинһар өчен, математикадан мәсьәлә чишәргә булыш әле. – Ярый, бик теләп булышам.
– чакыру; – рәхмәт белдерү, килешү	– Дуcтым, мин сине Туган көн бәйрәменә чакырам. – Рәхмәт, мин риза, килермен.
– тәкъдим; – килешү, каршы тәкъдим.	– Руслан, рус теленнән дәресләрне бергә әзерлик әле. – Ярый. Караңгы төшкәнче, шугалакта шуып килик, аннан соң дәрес әзерләребез.
– сәламләү; – каршы сәламләү; – сорау; – жавап.	– Исәнме, Рузана! – Хәерле көн, Марат! – Син кая ашыгасың? – Кибеткә яңа татар китаплары алып кайтканнар.

Коммуникатив технологиягә нигезләнеп төзелгән дәрес үрнәкләре

Коммуниктив технология нигезендә укыту цикллылыкка корылган. Цикл – текстны укып, аның эчтәлеген диалогик, монологик, ягъни мөстәкыйль сөйләм дәрәжәсенә житкерү өчен кирәк булган дәресләр саны. Мәсәлән, Г.К. Егорованың “Шәфкать һәм Тукран” текстын өйрәнү тематик планда түбәндәгечә күрсәтелә.

	Дәреснең темасы	Предмет	Дәрес тибы	Лексика	Грамматика	Укучыларның мөстәкыйль эшчәнлегә
1.	Г.Егорованың “Шәфкать һәм Тукран” әкиятә. Яна лексиканы өйрәнү.	Татар теле	Лексик күнекмәләр формалаштыру	Томшык Сукмак Жан ияләре Кадак Кәүсә Кага Тукылдый Күбәйгән	Хәл фигыль	Тәржемә эше.
2.	Г.Егорованың “Шәфкать һәм Тукран” әкиятә. Күнегүләр эшләү.	Татар теле	Лексик-грамматик күнекмәләр формалаштыру	Яшәргән Купшыланган	Хәл фигыль	План төзү. Әкият этәлегә буенча рәсем ясау.
3-4	Г.Егорованың “Шәфкать һәм Тукран” әкиятә. Сөйләмгә чыгу. (2 дәрес)	Әдәбият	Сөйләм телен үстерү			Сүзлек диктанты. Диалог төзү. Сәхнә ләштерү. Альбом төзү.

Шәфкать һәм Тукран

Борын-борын заманда түгел, ә безнең көннәрдә, ерак-ерак жирләрдә түгел, ә безнең арабызда яшәгән ди, булган ди Шәфкать исемле малай.

Аның исеме генә түгел, ә йөрәгә дә шәфкатьле булган. Яқын-тирәдәге барлык жан ияләре дә аны яратканнар. Өйсез этләр һәм песиләр малайны күргәч, шатлыктан койрыкларын болгый башлаганнар, карт кешеләр яратып “оныгыбыз” дип йөрткәннәр.

Шәфкать һәркемгә дә кирәк вакытта жылы сүзен әйткән, кирәк вакытта ярдәм кулын сузган. Ул урман жәнлекләрен дә онытмаган, алар янына еш барып йөргән хәлләрен белгән. Бигрәк тә кышкы салкыннарда ярдәм итәргә тырышкан.

Беркөнне Шәфкать таныш сукмак буенча тагын урманга киткән. Барып житсә, ни күрсен: юл читендә аны Тукран көтеп утыра икән.

– Исәнме, Тукран. Нигә монда утырасың, нигә тукуылдамыйсың? Әллә урманда сиңа эш беттеме? – дип сораган малай.

– Эш бетмәде, ләкин минем хәлләр яхшы түгел, шуңа күрә сиңе көтеп утырам. Кемдер каен кәүсәсенә кадаклар кагып киткән. Көн саен каен жилдә елый да елый. Мин аңа ярдәм итәргә уйладым: томшыгым белән шул кадакларны берсе артыннан икенчесен тартып чыгара башладым. Ләкин кадаклар бик зур иде, минем томшыгым чатнады. Хәзер ул бик авырта һәм мин эшли алмыйм. Урманда көннән-көн зарарлы бөжәкләр күбәя, ә мин агачларга берничек тә ярдәм итә алмыйм.

– Кайгырма, Тукран. Күрше авылда Тимерче яши, сиңа ярдәм итсә, ул гына ярдәм итәр. Әйдә, хәзер үк шунда барабыз, – дигән Шәфкать.

Тимерче Тукранның томшыгын элеккесеннән дә яхшырак итеп ясаган. Шул көннән башлап, урманда яңадан көне бие “тук” та “тук” Тукран тавышы ишетелә башлаган. Урман көннән-көн яшәргән, яшелләнгән, купшыланган.

Монда жиләкләр гөмбәләр һәм матур чәчәкләр күбәйгән. Тиздән бу урманда Тукранга эш тә беткән. Ул күрше урманга ярдәм итәргә очып киткән.

1 НЧЕ ДӘРЕС

Дәреснең темасы: Г.Егорованың “Шәфкать һәм Тукран” әкиятә. Яңа лексиканы өйрәнү.

Дәреснең тибы: Лексик күнекмәләр формалаштыру.

Максат: 1. *Шәфкатьле, әңан ияләре, томшык, сукмак, йөрәк, кәүсә, кадак, чатный, купшыланган, яшәргән, тукылдый, күбәя* сүзләрен өйрәнү.

2. Татар теленә генә хас авазларны дәрәс язү һәм уку күнекмәләрен үстерү, хәл фигыльне (-ып, -еп, -п, -гач, -гәч, -кач, -кәч формаларын) сөйләмдә ныгыту.

3. Табигатьнең матурлыгын күрә белергә өйрәтү, аңа карата сакчыл караш тәрбияләү.

Дәресне жиһазлау: Рәсемнәр, урман сурәтләнгән картина, “Фигыль төркемчәләре” таблицасы.

Дәрес барышы

I. Оештыру өләше.

– Исәнмесез! Хәерле көн!

II. Тел күнегүләре.

– Бүген ничәнчә число?

– Атнаһның нинди көнә?

– Татар теле ничәнчә дәрәс?

– Хәзер кайсы ел вакыты?

– Көз житкәч, табигать нинди? *н. б. шундый сораулар бирелә, әчтәлегендә хәл фигыль булган ситутив күнегүләр эшләнелә.*

– Сообщи другу, когда наступает осень, птицы улетают на юг.

– Спроси у Оли, что она делала вчера, сделав уроки.

– Узнай у подружки, сегодня, выйдя на улицу, кого он увидел?

III. Өй эшен тикшерү (*хәл фигыль кулланып төзелгән сорау әһәмләләренә уку*).

IV. Яңа тема өйрәнү.

(Укучыларга дәрәснәң максатын әһиткерү, эш барышын аңлату, тактада бирелгән яңа сүзләр белән танышу, өйрәнү. Сүзләренә баһита укытучы укый. Аннан соң укучылар белән укып, дәрәс әйтелеш өстендә эшләр).

Тактада түбәндәге сүзләр бирелгән:

Тукран [тукъран]

Томшык [томшокъ]

Тукулда [тукъылда]

Сукмак [сукъмакъ]

Жан ияләре [жаңнийәләрә]

Кадак [къадакъ]

Кага [къага]

Кәүсә [кәүсә]

Купшыланган [къупшыланган]

Күбәйгән [күбәйгән]

Яшәргән [йәшәргән]

(Гәрбер сүз аерым өйрәнелә, төрле ысуллар ярдәмендә яңа лексика тәкъдим ителә, белемнәрне беренчел ныгыту өчен күнегүләр эшләнелә).

Тукран.

Укытучы *(тукран рәсемен күрсәтә)*. Тукран – файдалы кош. Бу жөмләнә русчага тәржемә итегез әле.

Укучылар. Дятел – полезная птица.

Укытучы. *Дятел* татарча *тукран* *(укучылар бу сүзнә берничә тапкыр кабатлыйлар)*. Сүзтезмәләр төзибездә. *(укучылар сүзтезмәләр төзиләр: матур тукран, зур тукран, кечкенә тукран, чуар тукран, файдалы тукран һ.б.)*. Сүзтезмәләр белән жөмлөләр төзибездә. *(Укучылар сүзтезмәләр белән жөмлөләр төзиләр: Урманда зур тукраннар яши. Файдалы тукран урманны саклай.)*

Коммуникатив биремнәр.

Алена, спроси у Артура, дятел кака я птица *(Артур, тукран нинди кош?)*

Собщите друзьям, что полезный дятел живет в лесу *(Дусларым, урманда файдалы тукран яши.)*

Томшык.

Укытучы. Тукранның томшыгы озын *(укытучы кошның томшыгына күрсәтә, укучылар томшык сүзенә русчасын (клюв) әйтәләр)*. Тәржемә итегез: длинный клюв (озын томшык), его клюв (аның томшыгы), клюв птицы (кошның томшыгы), длинный клюв птицы (кошның озын томшыгы). Сүзтезмәләр белән

жөмлөлөр уйлагыз.

Укучылар. Кошның томшыгы озын. Кошның озын томшыгы бик уңайлы. Тукран озын томшыгы белән кортлар жыя.

Тукулда.

Укытучы (*рәсемгә күрсәтә*). Тукран агачта тукулдый. Тукран нишли?

Укучылар. Дятел стучит. Стучит – тукулдый.

Укытучы. Тукран ничек тукулдый?

Укучылар. Тукран еш тукулдый. Тукран каты тукулдый. Тукран озак тукулдый.

Укытучы. Тукран кайда тукулдый?

Укучылар. Тукран урманда тукулдый. Тукран агачта тукулдый.

Укытучы. Тукулда фигыленнән хэл фигыль ясыяк, жөмлөлөр төзик.

Укучылар. Тукулда – тукулдап, тукулдагач.

Коммуникатив биремнәр.

Сообщи друзьям о том, что дятел стучит, и собирает вредных насекомых. (Тукран тукулдап, зарарлы кортларны жыя).

Сообщи друзьям о том, когда дятел стучит, в лесу весело. (Тукран тукулдагач, урманда күнелле).

(Башка сүзләр дә шул рәвешле өйрәнелә, сүзләр сүзлек дәфтәренә языла).

V. Ял итү.

VI. Белемнәрне ныгыту.

Аудирование (*Укытучы текстны 2 тапкыр укый, укучылар сорауларга җавап бирәләр*)

Жәй житкәч, без урманга киттек. Жәйге урман искиткеч матур. Ул яшелләнгән, купшыланган. Урманда бик күп жан ияләре яши. Төз каеннар үсеп утыра. Аларның кәүсәләре ап-ак.

Менә урман сукмагы. Биек агачта тукран тукулдый. Өнә куркак куян йөгереп үтте. Урманда шундый күнелле! Аны саclarга кирәк. Урман – кыргый жан ияләренең туган йорты.

Текст буенча сораулар. 1. Текстта сүз нәрсә турында барды? 2. Урманда нәрсәләр яши? Урман нәрсәләренең туган йорты? Безнең якта нинди урманнар бар?

Ситуатив күнегүлөр.

- Вы в лесу. Вам здесь хорошо. Сообщите об этом друзьям.
- Дусларым, жэйге урманда шундый рэхэт!
- Сообщи о том, что ежик лежит на тропинке.
- Керпе сукмакта ята.
- Позови подругу посмотреть ежика.
- Рузана, сукмакта керпе ята, карарга кил!
- Скажи другу, что белостволье березы очень красивые.
- Марат, ак кәүсәле каеннар бик матур!

VII. Йомгаклау. Кире информация.

1. “Мин-тәржемәче” уенын уйнау (*беренче төркөмдәге укучылар бу дәрестә өйрәнелгән сүзләрне айтә, ә икенче төркөм укучылары сүзнең дөрес тәржәмәсен айттергә тиеш, шул рәвешле өйрәнелгән сүзләр тагын бер тапкыр хәтердә яңартыла*).

2. Рәсемнәр буенча сораулар бирү.

– Бу нинди кош? Тукран нишли? Ул кайда тукулдый? Тукран ничек тукулдый? Урман сукмагы нинди? Урманда нәрсәләр яши? Урманда нинди агачлар үсә? Каен кәүсәсе нинди төстә? Урман язын нишли? һ.б.

VIII. Билге кую. Өй эше бирү (*өйрәнелгән сүзләрне ятларга, “Кошларга ярдәм кирәк” дигән темага диалог төзәргә*).

2 НЧЕ ДӘРЕС

Дәреснең темасы: Г.Егорованың “Шәфкать һәм Тукран” тексты өстендә эш. Күнегүләр эшләү.

Дәреснең тибы: Лексик-грамматик күнекмәләр камилләштерү.

Максат:

1. Өйрәнелгән лексиканы, хәл фигыльне (*-ып, -еп, -п, -гач, -гәч, -кач, -кәч* формаларын) сөйләмдә активлаштыру.

2. Укучыларның мөстәкыйль фикерләү сәләтен, төркөмнәрдә эшләү күнекмәләрен үстерү.

3. Табигатьнең матурлыгын күрә белергә өйрәтү, аңа карата сакчыл караш тәрбияләү, кешелеклелек, шәфкатьлелек хисләре тәрбияләү.

Дәреснең һаһазлау: Биремле карточкалар, рәсемнәр, урман сурәтләнгән картина, “Фигыль төркөмчәләре” таблицасы.

Дәрес барышы

I. Оештыру өлеше.

II. Тел күнегүләре (сорауларга җавап биру, төрле ситуатив күнегүләр эшләү).

III. Өй эшен тикшерү.

IV. Белемнәрне актуальләштерү.

(Укучыларга дәреснең максатын җиткерү, эш барышы белән таныштыру).

Тәржемә эше.

T-P (*татарчадан русчага тәржемә*).

Ярдәм ит, ярдәм итәргә, ярдәм итәргә уйладык, ярдәм кулы, ярдәм кулын сузган; барып життеләр, барып җиттеләрме? барып житкәннәрме? эшли башлар, эшли башлады, еш барып йөргән, көтеп утыра.

P-T (*русчадан татарчага тәржемә*).

Среди нас, недалеко от нас, милосердие, милосердный, живые существа, бездомные собаки и кошки, старался помочь, увидев мальчика, забить гвозди, клюв раскололся, слышится стук дятла, лес помолодел, позеленел; соседний лес, полетел соседний лес.

V. Текст өстендә эш.

Текстны уку.

1. Укытучы текстны укый.
2. Аңлашылмаган сүзләр өстендә эш.
3. Укучылар текстны укыйлар (*текстны укыр алдыннан сорау бирелә. Мәсәлән: Әсәрдә нинди геройлар бар?*)
4. Рольләргә бүлеп уку.

Абзацларга исем кушу.

1. Шәфкатьле Шәфкать
2. Урманда булган хәл.
3. Тукранның яхшылыгы.
4. Тимерченең ярдәме.

Төп фикерне белдерүче жөмлэләрне язып алу.

1. Шәфкать һәркемгә дә кирәк вакытта җылы сүзен әйткән, кирәк вакытта ярдәм кулын сузган.
2. Кемдер каен кәүсәсенә кадаклар кагып киткән.
3. Мин аңа ярдәм итәргә уйладым: томшыгым белән шул

кадактарны берсе артынан икенчесен тартып чыгара башладым. Ләкин кадактар бик зур иде, минем томшыгым чатнады.

4. Тимерче Тукранның томшыгын элеккесеннән дә яхшырак итеп ясаган.

Текстан хәл фигыльләрне табу, алар белән жөмлөләр төзү.

Күргәч, яратып, барып, көтеп, кагып, тартып, башлап, очып.

Мәсәлән: Дусларымны күргәч, мин бик шатландым. Күптән көтеп алган бәйрәм житте.

VI. Ял итү.

VII. Төркемнәрдә эш.

Жөмлөләрне сюжет эзлеклегендә урнаштырырга (текстан 10 жөмлө алына, укучылар бу жөмлөләрне сюжет эзлеклегендә урнаштырырга тиеш, эшнәң дәрәҗеге тактада бирелгән җавап буенча тикшерелә).

Бирелгән жөмлөләрдәге фикерләр белән килешәсезме?

1 нче карточка.

1. Якын-тирәдәге жан ияләре Шәфкатыне яратканнар.
2. Тукран каен агачына булышкан.
3. Тимерче Тукранга булышмаган.

2 нче карточка.

1. Өйсез эгләр һәм песиләр малайны күреп качканнар.
2. Малай урманда Тукранны очратмаган.
3. Каен көн дә жилдә елый да елый икән.

3 нче карточка.

1. Шәфкаты урман жәнлекләрен онытмаган.
2. Тукран каенга булышмаган.
3. Урманда бөжәкләр күбәйгән.

VIII. Йомгаклау. Билге кую.

IX. Өй эше бирү.

1. Текстка план төзәргә.
2. Азацлар эчтәлегенә буенча рәсем ясарга.

3 НЧЕ ДӘРЕС

Дәреснәң темасы: Г.Егорованың “Шәфкаты һәм Тукран” тексты. Сөйләмгә чыгу.

Дәреснәң тибы: Сөйләм телен үстерү.

Максаг:

1. Өйрәнелгән лексиканы, хэл фигыльне (*ын,-еп,-п,-гач,-гәч,-кач,-кәч* формаларын) сөйләмдә активлаштыру.

2. Бирелгән информация аша укучыларның сөйләм телен, мөстәкыйль фикерләү сәләтен үстерү.

3. Табигатьнең матурлыгын күрә белергә өйрәтү, аңа карата сакчыл караш тәрбияләү, кешелеклелек, шәфкатьлелек хисләре тәрбияләү.

Дәресеңе жиһазлау: Кош рәсемнәре, урман сурәтләнгән картина, “Фигыль төркемчәләре” таблицасы, мөкальләр язылган плакатлар.

Дәресеңе барышы

I. Оештыру өлеше.

II. Тел күнегүләре.

III. Сүзлек диктанты (*укучылар сүзләреңе һәм сүзтәзмәләреңе тәржемәсен язалар, җаваплар буенча үзара тикшерү оештырыла*).

Его клюв, большой клюв, клюв раскололся, лесная тропинка, часто стучит, полезный дятел, ствола березы, помолодел, позеленел, ждал сидя, забил гвозди, увидев, твое сердце, живые существа.

IV. Белемнәре актуальләштерү.

(Укчыларга дәресеңең максатын җиткерү, эш барышы белән таныштыру).

Рәсемнәр әкиятнең кайсы өлешенә туры килә?

(Тактага әкиятнең әчтәлегенә туры килгән рәсемнәр эленә, укучылар рәсемнәр буенча эшлиләр)

Сорауларга җавап бирү.

– Шәфкать нинди малай? Ни өчен? Ул кемнәргә ярдәм иткән? Әсәрдә тагын кем шәфкәтле? Ни өчен? Сөз тагын нинди файдалы кошларны беләсез?

(Рәсемнәр буенча кошларны тану, безнең якта кышлаучы кошларны билгеләү оештырыла). Каен ни өчен елый? Кем агачка кадак кагып киткән? Ул нинди кеше? Бу әкияттә тагын бер шәфкәтле кеше бар. Ул кем? Нинди кешеләр бер-берсенә булышшалар? Нәрсә ул дуслык? Сөз аны ничек аңлайсыз?

Төркемнәрдә эш.

1. Нәрсә ул дуслык? Дуслыкның нинди төрләрен беләсез?
(*Мәсәлән: халыклар дуслыгы, малай белән кыз дуслыгы, ...*)
2. Дусларың күп булсын өчен нинди булырга кирәк?
(*шәфкатьле игътибарлы, киң күңелле ...*)
3. Шәфкатьле булу өчен үзеңне ничек тәрбияләргә кирәк?
(*китаплар укырга, дусларга булышырга, ...*)

Хәл фигыльләр кулланып диалоглар төзегез.

1. Кышкы урманга соклану.
2. Кошларны күзәтү.
3. Кошлар белән сөйләшү.

Диалог үрнәкләре.

1. – Ак кар яугач, урман купшыланган.
– Әйе, кояшта кар бөртекләре жем-жем итә.
– Каенның кәүсәсе бигрәк ак күренә.
– Каен, кыш житкәч, бик матур ак шәл ябынган.
2. – Кара әле, Катя, нинди матур кош! Томшыгы нинди зур!
– Әйе, ул бит тукран. Тукран – бик файдалы кош. Ул бөҗәкләрне ашап, агачларга ярдәм итә.
3. – Тукран дус, кыш салкын булгач, кошларга авырмы?
– Әйе, кошларга азык табуы авыр.
– Ә син азыкны ничек табасың?
– Минем томшыгым зур булгач, агач кәүсәсе эченнән кортларны чүпләргә уңайлы.

“Шәфкать һәм Тукран” текстын сәхнәләштерү.

Бирелгән мәкальләрдән текстка эпиграф сайлау.

Йөз сум акчаң булганчы, йөз дустың булсын.

Чын дус-жанлы хезинә.

Изгелек кешене бизи.

V. Йомгаклау. Кире информация.

Сорауларга җавап бирү.

1. Без нинди әкият өйрәндек?
2. Әкияттә нинди геройлар бар?
3. Сөзгә кайсы герой күбрәк ошады? Ни өчен?
4. Сөз дуслыкны ничек аңлайсыз? һ.б.

VI. Өй эше бирү. Билгеләр кую.

(Өй эше укучыларның шәхси мөмкинлекләрен исәпкә алып, вариантлап бирелә).

1. “Урманның шәфкатыле дуслары” дигән темага хикәя язарга.

2. Дуслык турында бер жыр, биш мәкаль күчереп язып алып килергә.

3. Әгәр дә Тукранга Тимерче булышмаса, әкиятнең сюжеты ничек үзгәрер иде? *(Әкиятне үзгәртеп язарга).*

4. Кошлар, аларның файдасы турында кызыклы мәгълүматлар жыйрга.

4 НЧЕ ДӘРЕС

Дәреснең темасы: “Кошлар безнең дусларыбыз”. Г.Егорованың “Шәфкаты һәм Тукран” тексты буенча сөйләм телен үстерү дәресе.

Дәреснең тибы: Сөйләм телен үстерү.

Максат:

1. Өйрәнелгән текстка нигезләнеп, укучыларның сөйләм телен үстерү, кошлар турында белемнәрен тирәнәйтү.

2. Укучыларның мөстәкыйль фикерләү сәләтен үстерү, фикерләрен дәлилли белергә өйрәтү.

3. Укучыларда игътибарлылык, җаваплылык, кайгыртучанлык, кошларга табигатькә карата сакчыл караш тәрбияләү.

Дәресне җиһазлау: Кош рәсемнәре, урман сурәтләнган картина, “Фигыль төркемчәләре” таблицасы, мәкальләр язылган плакатлар, магнитофон, компьютер.

Дәрес барышы

I. Оештыру өлеше.

II. Тел күнегүләре.

– Укучылар, бездә бүген бик күп кунаклар бар. Кунаклар килгәч, кәефләрегез ничек? Кунаклар сезгә еш киләме? Сөз аларны еш каршылайсызмы? Нәрсәләр пешереп сыйлайсыз? Безнең дә бүген кунакларыбызга сыйларыбыз күп булып. Дәресне башлайбыз. Без бүген табигать, кошлар турында сөйләшербез.

III. Белемнәренә актуальләштерү.

“Кыш” картинасы буенча әңгәмә.

– Хәзер кайсы ел вакыты? Кыш көне көннәр нинди була? Укучылар, рәсемгә карагыз әле. Бу рәсемдә нәрсә сурәтләнгән? Күк йөзе аязмы, болытлымы? Агачлар нәрсә белән капланган? Урманда нинди агачлар үсә? Рәсемдә нинди жәнлекләрне күрәсез? Урманда кыш көне нинди кошлар яши? Сезнең кышкы урманда булганыгыз бармы? Безнең шәһәрәбез тирәсендә нинди урманнар бар?

Өйрәнелгән лексиканы кабатлау.

– Без сезнең белән нинди кош турында әкият укыдык? Әкият ничек атала? Ө хәзер шул әкиятне искә төшереп алыгыз. Дәрәс өчен кирәкле булган лексиканы кабатлыйбыз.

Т-Р (татарчадан русчага тәрҗемә).

Ярдәм ит – ярдәм итәргә – ярдәм итәргә тырыша – ярдәм кулын сузган, барып життеләр – барып житкәннәрме, эшли башлады – эшли башлар – эшли башладымы? еш барып йөргән, көтеп утыра икән, кадаклар кагып киткән.

Р-Т (русчадан татарчага тәрҗемә).

Среди нас, милосердие – милосердный, живые существа, бездомные собаки и кошки, старался помочь, увидев мальчика, забить гвозди, клюв раскололся, лес помолодел – соседний лес – полетел в соседний лес.

IV. Белемнәрне ныгыту.

Тексткә анализ ясау.

– Әсәрне без ничә өлешкә бүлдек? (*Өч өлешкә бүлдек*).

– Беренче бүлеккә нинди исем бирдек? (*Шәфкәт – шәфкәтле малай*).

– Тактада бирелгән сүзтәзмәләргә кулланып әкиятнең эчтәлеген сөйлибез. (*Ерак-ерак жирләрдә, безнең арабызда, жан ияләре, койрыкларын болгый башлаганнар, жылы сүз*).

– Икенче бүлекнең исеме ничек? (*Тукран белән очрашу*)

(*Укучылар бу өлешне сәхнәләштереп күрсәтәләр*)

– Өченче бүлек ничек атала? (*Тукранның ярдәме*)

– Тукран кемгә ярдәм иткән?

– Ул ничек ярдәм иткән?

– Әкият ничек тәмамлана?

– Ни өчен әкият “Шәфкәт һәм Тукран” дип атала?

– Шәфкәт нинди малай? Ни өчен?

- Бу әкияттә тагын кем шәфкатьле?
- Шәфкать белән Тукран дуслармы?
- Тагын кемнәр дуслар? (*Шәфкать – Тукран, Шәфкать – Тимерче, Шәфкать – Тимерче – Тукран, Тукран – урман, Шәфкать – Тукран – урман*)
- Бу әкияттә кем начар?
- Каенга кадаклар кагып киткән кеше начар.
- Укучылар, ә сезнең арада андыйлар юкмы?
- Кошларны яратасызмы? Урманны пычратмыйсызмы?

Агачларны сындырмыйсызмы?

- Кыш көне кошларга нинди яхшылыклар эшлисез?

Әкиятнең үзгәртелгән вариантын уку. (*Укучылар өйдә язып килгән сочинениеләрен укыйлар*)

“Син дусларыңны танийсыңмы?” уены.

- Укучылар, сез кошларның дусларымы?
- Ә сез дусларыгызны танийсызмы? (*1. Магнитофон язмасыннан укучылар кошлар тавышларын тыңлыйлар һәм нинди кош тавышы икәннен әйтеп баралар. 2. Компьютер экранында “Табигать” бүлегенән кош рәсемнәре ачыла бара, укучылар кошларның исемнәрен атыйлар*)

V. “Бу – кызыклы” рубрикасы. (*Укучылар кошлар турында мәкальләр, шигырьләр, кызыклы мәгълүматлар укыйлар, жырлар жырлыйлар*).

VI. Йомгаккау. Билгеләр кую.

VII. Өй эше. “Кошлар һәм аларның файдасы” яки “Кошлар турында кызыклы мәгълүматлар” дигән альбом төзәргә.

1.3.УКУ-УКЫТУ ПРОЦЕССЫНДА ИНТЕГРАЛЬЛӘШТЕРҮ

Уку-укыту процессында интегральләштерү – заман таләбе. Уку дәвамында укучы төрле фәннәрдән билгеле бер күләмдә мәгълүмат ала, ләкин һәрвакытта да алган белемнәрен тормышта куллана алмый, килеп туган ситуациядән чыгу юлларын таба алмый. Гомуми белем бирү мәктәпләрендә төп игътибар белем туплауга бирелә, шәхес тәрбияләү әле белем алу белән генә чикләнми. Укучының дөньяны тулаем күзаллавы, танып белүе

таләп ителә.

Фәннәрне укуытуга интеграль якын килү укуытучыга бер предмет чикләрен үтеп, укучыларда алда торган проблемаларны чишү өчен кирәк булган белем-күнекмәләрне формалаштыруга ярдәм итә. Укуыту процессында интегральләштерү укучыны тормышка эзерләүгә, тормышта үз юлын табарга, һөнәрен дәрәс сайларга ярдәм итә; аралашу осталыгын, фикер йөртү үсешен тәмин итә. Интеграль дәрәс мәктәп курсында традицион булмаган интерактив метод-алымнар куллану мөмкинлеге буларак та уңышлы санала.

Дәрәсләрне интегральләштерүнең төп *максаты* – укучыларда яңа заман кешесенә хас булган фәнни фикерләү сәләтен үстерүгә, дөньяны яңача күзаллавына йогынты ясау. *Бурычлары*: 1. Уку сыйфатын яхшырту. 2. Укуны мәгълүматлы итү. 3. Уку предметлары арасында охшаш якларны билгеләү. 4. Дәрәстә эшчәнлекнең яңа формасын тәмин итү (ике предмет укуытучысының үзара хезмәттәшлеге). 5. Укучыларның танып белү активлыгын арттыру. 6. Татар теленә, әдәбиятка һәм башка предметларга карата кызыксыну уяту.

Хәзерге вакытта мәктәпләрдә төрле предметлар интегральләштерелә. Укучыны шәхес буларак төрле яклап үстерүне күздә тоткан педагог өчен бу бик мөһим. Һөнәри осталыгын күтәрү максатыннан яңа технологияләрне кулланып эшләү – укуытучы өчен бик отышлы алым.

Уку-укуытуны интегральләштерү ул – укучыларда предметларны үзара бәйләнештә өйрәнүләре аша дөньяга караш тәрбияләү.

Уку предметларын интегральләштерүнең *төп шартлары*:

1. Предметара бәйләнешне тәмин итү, төшенчәләрне системалаштыру. 2. Төп максат-бурычларны билгеләү. 3. Укуыту планын төзү, аны тормышка ашыруның төп юлларын билгеләү.

Интегральләштерелгән дәрәс – төрле фәннәр буенча белемнәрне берләштерү һәм нинди дә булса проблеманы чишү өчен махсус оештырылган дәрәс. Мондый дәрәсләр укучыларга файдалы. Алган белемнәрне системага салырга мөмкинлек бирә, фәнгә карата кызыксыну уята. Дәрәс барышында укучы-

лар белән индивидуаль эшлэргә, хаталарны вакытында төзәтергә мөмкинлек туа. Эш төрләренең чиратлашуы укучыларның игътибарлылыгына, активлыкларына уңай йогынты ясый.

Интеграль дәресләр структурасы. Интеграль дәрес структурасы төгәллегә, дәрес материалының эзлеклелегә, предметларның үзара бәйләнеше, мәгълүматлылыгы буенча традицион дәрестән аерылып тора. Мондый типтагы дәресләрне оештыру өчен укытучы төп максатны билгели, максатка ярашлы материал сайлап ала.

Интеграль дәресләрне үткәрү методикасы.

1. *Әзерлек этабы.* Укытучы максатны билгели, танып-белү бурычларын, дәресне үткәрү формасын, метод-алымнарны билгели, әдәбият сайлап ала.

Укучылар белән әзерлек эшләрә үткәрелә. Төркемнәргә бүленә, темалар бирелә. Иңкем бер-ике атна үз темасы өстендә эшли. Интеграль дәресләрне үткәрүгә әзерлек этабында төрле материал кулланыла. Коллектив укыту методлары зур роль уйный. Группаларда эш укучыны шәхес буларак формалаштыра. Укытучы жыелган материалның эчтәлеген карый, коррекцияли, кирәк дип санаса, терәк конспект әзерләргә тәкъдим итә.

2. *Дәресне үткәрү.* Укытучы эшне төркемнәрдә оештыра. Төркемнәр бер-бер артлы чыгыш ясыйлар. Материалны фәнни, эзлекле сөйләүгә игътибар ителә. Төп теманы аерып алу, чыгышны эксперимент белән бәйләп алып бару, күрсәтмәлектән файдалану уңышлы санала. Төркемнәр чыгышында укучылар актив катнаша, һәр укучы чыгышыннан төркемнең эшчәнлегә бәйләнә. Эшне диалог формасында оештырырга мөмкин. Төркемнәрнең эшен сыйныфтан билгеләп куелган бер житәкче укучы контрольдә тотта.

3. *Дәресне йомгаклау.* Интегральләштерелгән материал гомумиләштерелә. Укучылар ике яки берничә предметтан билге алалар. Жыелган материал тапшырыла.

Интеграль дәресләрне оештырганда, түбәндәге формаларны куллану нәтижәле: лекция, әңгәмә, конференция, семинар һ.б. Күбесенчә конференция, семинар дәресләр еш үткәрелә. Фәнни-популяр әдәбият белән эшләү, таблицаалар, схемалар төзү укучыларда анализлау, гомумиләштерү, системалаштыру сәләтен

үстөрө. Дәрес барышында укучылар яңа материалны үзлөрөнөң белемнәре белән чагыштыралар, шуңа күрә мондый укуту нәтижәле була.

Интеграль дәресләрнең уңышлылығы эзерлек этабының сыйфатына бәйле. Дәрес материалын ныклап тикшереп карап алырга кирәк. Кирәкле материалны дәрес сайлау өчен укучучы үз предметын яхшы белергә тиеш. Ижади эшләрүче укучучы мондый вакытта метод алымнарның уңышлы кулланыла торганнарын сайлап ала. Дәресләрне нәтижәле үткәрү өчен өйрәнү объектын һәм кирәкле материалны дәрес сайлау; дәреснең барлык этапларында да укучыларның фикерләрү эшчәнлеген активлаштыра торган проблемалы укуту методларын куллану; укучучыларның югары һөнәри осталыгы таләп ителә.

Төрле фән укучучыларының ижади дуслыгы укучыларның фәннәрне үзләштерүенә уңай йогынты ясый, чөнки бер предметны өйрәнгәндә кулланыла торган метод алымнар интегральләштерү нәтижәсендә икенче предметны укуту методикасына да күчә, уңышлы кулланыла башлый.

Жәмгыятьтәге үзгәрешләр мәктәпләр алдына мөстәкыйль фикерләрүче ижади шәхес тәрбияләрү бурычын куя. Хәзерге вакытта мәктәпкә куелган вазифа укучыга ниндидер бер күләмдә белем бирү белән генә чикләнми, һәрвакыт белемгә омтылуы, мәктәпне тәмамлаганнан соң да үз эшчәнлеген дәрес оештыра беләрүче шәхес тәрбияләрү күздә тотыла. Интегральләшкән дәресләр укучыны актив танып-белү эшчәнлегенә этәрә, һәр укучыга нинди дә булса бер өлкәдә үзен күрсәтергә мөмкинлекләр киңрәк ачыла. Укучы алган белемнәрнең кайсы өлкәдә куллана алачагын тулырак күзаллый.

Укуту нинди төрдә булса да, ул яшь буыңга кешелек тарафыннан тупланган белем хәзинәсен тапшыру процессы буларак кабул ителә. Кешелек үсешенә төрле чорларында белем бирү эчтәлегенә төрлечә булуы мәгълүм, ләкин аларның барысы да шәхес үсешен үзәккә куя.

Фәннең барлык өлкәләре дә үзара тыгыз бәйләнештә тора, шуңа күрә мәктәптә өйрәнелә торган фәннәр дә бер-берсенә белән бәйле.

Предметара бэйлэнешне тормышка ашыру белемнэрне тирэнтен өйрэнүгә, фәнни терминнарның формалашуына, укыту-тәрбия процессының камилләшүенә уңай йогынты ясый. Интеграль дәрестләр предметара бэйлэнешне тээмин итүнең бер чарасы булып тора, укытуның фәннилеген арттыра, белемнэрне системалаштырырга, логик фикерләү сэләтен үстерүгә, укучыларның ижади мөмкинлекләрен үстерүгә ярдәм итә. Гади дәрестлэргә караганда интегральләшкән дәрестлэрнең эстетик кыйммәте дә зур.

Укыту процессында интегральләштерү берничә функция башкара: методологик функция – укучыларда өйрәнелә торган фәннэргә заманча караш формалаштыру; белем бирү функциясе – танып белү процессында системалылык, аерым кисэклэрнең бербөтен хасил итеп бэйлэнешен аңлау; үстерү функциясе – танып белү активлыгын, логик фикерләү сэләтен үстерү, белемнэрен арттыру; конструктив функция – уку материалының эчтэлеген, укыту методларын һәм алымнарын камилләштерү.

Интегральләштерүне горизонталь, вертикаль төрлэргә бүлөп карарга була. Горизонталь интегральләштерү вакытында мәктәп программасы буенча укытыла торган предметлар интегральләштерелә. Вертикаль интегральләштерү бер предметның төрле елларда өйрәнелгән материалын үз эченә ала.

Интегральләштереп укытуның практик әһәмияте зур. Укучылар алган белемнэрен тормышта кулланырга өйрәнэлэр. Укытучы да үзенең предметын яңача күзаллый башлай, башка предметлар белән бэйлэнешен тирэнрэк аңлай. Интеграль дәрестлэрнең уңышлылыгы төрле шартларга бэйле.

Мәктәптә интеграль дәрестлэрне оештыруда кыенлыklar килеп туарга мөмкин. Дәрестлэр расписаниесен жайлау, охшаш темаларның бервакытта үткэрелүе, методик ярдэмлеклэрнең аз булуы һәм башка шундый мәсьэлэлэр интеграль дәрестлэрне үткэрүдә ниндидер проблемалар китереп чыгарырга мөмкин.

Уку-укыту процессында интегральләштерү төрле формада булырга мөмкин. Мәсэлән, 5нче сыйныф укучыларына куелган таләплэр башлангыч сыйныфтагы таләплэрдән аерыла. Шулай ук төрле предмет укытучысының таләплэре бер-берсеннән бик нык аерылырга мөмкин. Шуңа күрә башлангыч сыйныф

укучысы 5 сыйныфка күчкәч, килеп туган үзгәрешләрне авыр кичерә, югалып кала. Аның укуга кызыксынуы кими, уку сыйфаты төшә. Мондый ситуациядән чыгу өчен, укуту процессын интегральләштерү мөһим. Дәфтәрләргә куелган таләпләрне генә алсак та, һәрбер предмет укутучысы укучыга үз таләпләрен куя. Укутучылар алдан ук киңәшләшеп, укучының дәфтәр тотышына, эшне башкаруга кагылышлы мәсьәләләрне алдан ук билгеләп куйсалар, киңәшләшеп эшләсәләр, нәтижә күзгә күренеп яхшырачак. Мондый эшне беренчел дәрәжәдә интегральләштерү дип атарга мөмкин. Иң киң кулланылышта икенче, өченче дәрәжәдә интегральләштерү. Төшенчәләр формалаштыру, мәгълүмат алу чараларын берләштерүне шартлы рәвештә икенчел дәрәжәдә интегралләштерү дип карарга була. Улнинди дә булса мәгълүматны, даталарны яхшы истә калдыру, кабатлау, дәрәскә яңа материал кергү һ.б. максатлардан чыгып оештырыла. Шуны истә тотарга кирәк: алынган белемнәр программаны интегральләштерү нәтижәсеме. Өченчел дәрәжәдә интегральләштерү материалны чагыштырма характерда өйрәнү белән бәйле һәм укучыларда чагыштыра белү, анализлау күнекмәләрен үстерүгә нигезләнгән. Әгәр бу дәрәснә бер генә укутучы үткәрсә, дәрәснәң давамы буларак, бу дәрәстә кузгатылган проблемалар, фактлар анализлана. Шуңа күрә педагогик эшчәнлектәге хаталарны төзәтү өчен укутучыларның бер-берсенә дәрәсләренә йөрүләре дә мөһим. Дүртенчел дәрәжәдә интегральләштерү укучыларның актив эшчәнлекләрен үз эченә ала. Укучылар мөстәкыйль рәвештә анализлый алалар, үзләренә алган белемнәрен нәтижәле файдаланалар. Бу этапта укучыларның фикерләү дәрәжәсен контрольдә тотарга кирәк, бигрәк тә укутучыга укучыларның фикер йөртүгә ихтыяжы тууын аңлау мөһим. Эшнәң нәтижәсен күрү, башкарылган эшнәң уңышлы булуы турында сөйли.

Интеграль дәрәс төрләре. Интеграль дәрәснә бер генә укутучы да үткәрә ала. Икенче предмет укутучысы интеграль дәрәсләр системасын төзүдә, максат-бурычларны билгеләүдә, дәрәс өчен материал туплауда катнаша. Яңа материал өйрәнү дәрәсләрен генә түгел, белем-күнекмәләрен системалаштыру, кабатлау дәрәсләрен интеграль итеп үткәрү дә отышлы. Дәрәсләренә

зачет, ижади проект яклау формасында үткәрергә була. Интеграль дәресләр ике яки берничә укытучының актив эшчәнлеген тәмин итә. Укытучыларның роле дәреснең формасына карап үзгәрә. Бер дәресне берничә укытучы алып барырга мөмкин. Интеграль дәресләр төрле формада була. Күбесенчә стандарт булмаган дәресләр үткәрелә. Яңа мәгълүмат хәбәр итү дәресләрендә укучылар төркемнәрдә эшлиләр. Һәр укучы үзенең темасы буенча төркем алдында чыгыш ясый.

Ижади эзләнү дәресләрендә укучылар куелган мөстәкыйль рәвештә проблеманы чишү юлларын эзлиләр. Эзләнү алымнары алдан эзерләнеп куела. Мондый дәресләр уңышлы һәм әһәмиятле.

Газета яки фәнни альманах чыгару. Укучыларга аерым темаларга эзләнү характерындагы эшләр бүлеп бирелә. Шул эшләрнең нәтижәсе буларак газета яки альманах чыгарыла.

Контроль дәресләр ижади проектлар яклау яки зачет тибында үткәрелергә мөмкин. Зачет-олимпиада, зачет-экзамен зачет-конкурс, зачет-аукцион үткөрү кызыктырак һәм уңышлырак санала.

Интеграль укытуга төп таләп укучыларның мөстәкыйль эшчәнлегенең югары булуы, интегральләштерү башка предметлар хисабына өйрәнеләсе материалның тематикасын киңәйтә, тирәнтен анализлауны таләп итә. Укучылар тикшеренү, эзләнү методлары белән эшли алсалар, вакытларын дөрес файдалана белсәләр генә бу юнәлештә эшли алачаклар.

Уку планнары һәрбер предметны аерым өйрәнүгә корылган. Интеграль дәресләрне даими оештыру өчен фәннәрне интегральләштерүнең билгеле бер системасын булдырырга кирәк. Предметлар буенча уку планнарын килешенеп төзү, гомуми төшенчәләрне, охшаш темаларны аерып алу, аларны өйрәнүнең бер вакытын билгеләү, бергәләп консультацияләр үткөрү һ.б. Аннан соң интеграль дәресләрнең планын, конспектын төзү.

Интеграль дәрес укытучыдан зур тырышлык, осталык, ижади активлык таләп итә. Укучылар арасында анкета-сораштырулар үткөрү мондый дәресләрнең алар өчен кызыклы булуын, дәрес материалының жиңел үзләштерелүен, укучыларда укуга карата уңай мотивация барлыкка килүен күрсәтә.

Татар телен татар әдәбияты, рус теле һәм әдәбияты, чит тел,

тарих , география, музыка һ.б. фәннәр белән интегральләштерергә мөмкин.

Инглиз теле белән татар теле һәм әдәбиятын интегральләштерү психологик, педагогик һәм эстетик яктан да үзен ақлый. Чит ил әдәбияты, културасы, горейф-гадәтләре укытучы өчен дә, укучы өчен дә бай материал тупларга мөмкинлек бирә, башка халыкларның мәдәниятына, теленә, горейф-гадәтләренә хөрмәт тәрбияли. Чит ил мәдәнияте бөтендөнья мәдәниятенә бер өлешен тәшкил итә. Чыгарылыш сыйныф укучысының бер чит телдә иркен сөйләшә алуын тәмин итү юнәлешендә дә инглиз теле белән татар теле һәм әдәбияты дәресләрен интегральләштерү бик мөһим.

Татар теле белән татар әдәбиятын уңышлы интегральләштерергә мөмкин. Әдәбият дәресләрендә татар теленән алган белемнәрне кабатлау, сисистемалаштыру эшен оештырырга мөмкин. Татар теле дәресләрендә татар язучыларының әсәрләреннән файдалану, шигыржләрне сәнгәтжле уку; грамматик категорияләренә кабатлаганда мөкаль-әйтәмнәрне, табышмакларны, жырларны файдаланырга була.

Татар теле белән рус телен, татар әдәбияты белән рус әдәбиятын интегральләштерү күп мәсьәләләренә хәл итәргә мөмкинлек бирә. Рус мәктәпләрендә укучы татар балаларына, рус балаларына татар телен өйрәтүдә мондый дәресләр алыштыргысыз, чөнки грамматик категорияләренә чагыштырма характерда аңлату укучыларның материалны жинәл үзләштерүенә китерә. Язучыларның биографиясен, әдәби әсәрләренә өйрәнү дәресләрендә темасы, стиле буенча туры килгән әсәрләренә татар һәм рус телләрендә чагыштырып өйрәнү дәресләренә нәтижәле, кызыклы үтүен тәмин итә.

ТАТАР ТЕЛЕ – ИНГЛИЗ ТЕЛЕ (интеграль дәрес, 4 сыйныф)

Камаева Рима Бижановна,
Яр Чаллы шәһәре 7 урта мәктәбенен
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Камаева Рузана Равиловна,
Яр Чаллы шәһәре 7 урта мәктәбенен
инглиз теле укытучысы

Дәреснең темасы: “Гаилә” темасы буенча сөйләм телен үстерү.

Дәреснең тибы: Сөйләм телен үстерү.

Максат:

1. “Гаилә” темасы буенча үтелгән лексиканы (татар һәм инглиз телләрендә) сөйләмдә активлаштыру, белемнәрне ныгыту, системалаштыру.

2. Татар теленә генә хас авазларны дәрес әйтү күнекмәләрен камилләштерү, “Гаилә” темасы буенча өйрәнелгән лексиканы татар һәм инглиз телләрендә сөйләмдә дәрес куллану күнекмәләрен камилләштерү, танып-белү эшчәнлеген, сәхнә культурасын, аралашу күнекмәләрен үстерү.

3. Гаилә әгъзаләренә ихтирамлы булырга өйрәтү, укучыларда үз гаиләләре белән горурлану хисләре уяту; игътибарлылык, ярдәмчеллек, кешелеклелек сыйфатлары тәрбияләү, татар һәм инглиз телләрен өйрәнүгә кызыксыну уяту.

Дәресне жиһазлау: Проектор, “Гаилә” темасына рәсемнәр, фотосурәتلәр, алфавит, авазлар язылган карточкалар.

Дәрес барышы

I. Оештыру.

1. Исәнләшү.

– Исәнмесез, укучылар. Хәерле иртә.

– Кәефләрегез ничек? (*Укучыларның җаваплары*)

Greeting.

– Good morning, boys and girls!

– I’m glad to see you! Sit down, please.

- Who is on duty today?
- Who is absent today?
- What day of the week is it today?
- What date is it today?

II. Фонетик зарядка.

Татар һәм инглиз телләре өчен уртак булган [h], [w], [ə], [h] авазларын кабатлау.

– Прослушайте и назовите слова со звуком [ə] (*укутучы укучыларның [ə] авазын ишетеп аңлауларын контрольгә ала*).

Кием, эни, киңәш, көн, көндөз, эби, бүлмә, ишек, эти, бабай, тәрәзә, өстәл, гаилә.

– Прослушайте и назовите слова со звуком [w] (*укутучы укучыларның [w] авазын ишетеп аңлауларын контрольгә ала*).

Вакыт, Вәли, вагон, савыт, тау, гөрләвек, веранда, кавын.

– Сүзләрне дөрес укыгыз (*укутучы [h] авазы әйтелешен контрольгә ала*).

Чана, чаңгы, борын, күңелле, бәрәнге, көндөзгә, киңәш, ни-гез, урман, иген, уңыш, идән, аның, көн, төн, үлән, мин, миң.

– Сүзләрне дөрес укыгыз (*укутучы [h] авазы әйтелешен контрольгә ала*).

Шәһәр, халык, һәм, хат, хава, хәбәр, хәл, илһам, сәхнә, һәйкәл, хезмәт,зинһар,

– Children, do you remember English sounds? Repeat after me, please.

[ə] capital, have, bag, grandpa, grandma, family.

[w] window, will, week, windy.

[h] hat, horse, hand, house.

[ŋ] living room, spring, angry, monkey.

(*Укутучы укучыларга авазлар язылган карточкалар күрсәтә, укучылар авазны кабатлыйлар, шул аваз кәргән сүзләр әйтәләр*).

III. Белемнәрне актуальләштерү һәм системалаштыру.

1. “Гаилә” темасына өйрәнелгән лексиканы кабатлау.

Татарчадан-русчага тәржемә итү (*укутучы сүзләрне әйтә, укучылар тәржемә итәләр, тәржемә өчен сүзләр кечкенә*

төркемнәрдә, ягъни блоклап бирелә).

Әни – минем әнием, синең әниең, әнигә, әнигә бүләк, әнигә бүләк алам.

Әти – синең әтиең, аның әтисе, әтидән, әтидән сорыйм, мин әтидән сорыйм.

Абый – минем абыем, аның абыйсы, абыйның китабы, абыйның китабы өстәлдә ята.

Апа – безнең апабыз, сезнең апагыз, апаны, апаны чакыра, апаны урамга чакыра.

Русчадан-татарчага тәржемә итү.

Бабушка – моя бабушка, к бабушке, поеду к бабушке, летом поеду к бабушке.

Дедушка – твой дедушка, дедушку, от дедушки, письмо от дедушки.

Семья – моя семья, твоя семья, в семье, в семье живет.

2. Сәнгатьле уку күнегүләре. Шигырьләр уку.

(Экранда шигырьләр күрсәтелә, укучылар сәнгатьле итеп укыйлар, тагын бер тапкыр өйрәнелгән лексиканы хәтердә яңарталар)

Г. Тукай “Безнең гаилә”,

Ә. Бикчәнтәева “Дәү әни”,

Р. Вәлиева. “Дәү әнигә барабыз”

Р. Миннуллин “Кем соң минем әби?”,

Н. Мадьяров “Әби күзлеген эзли”,

Р. Фәйзуллин “Минем әти” һ.б.

My dear Mummy.

Good night.

I love my dear mummy.

This is my mother.

This is my family.

I have got a mother.

<p>My dear Mummy My dear, dear Mummy! I love you very much. I want you to be happy On the eighth of March! Be happy, be happy On the eighth of March!</p> <p>I have got a mother I have got a mother, I have got a father, I have got a brother Paul. I have got an aunt, I have got an uncle, How I love them all.</p>	<p>Good night Good night mother, Good night father, Kiss your little son. Good night sister, Good night brother, Good night everyone.</p> <p>This is my mother This is my mother, This is my father, This is my brother Paul. This is my sister, this is my cousin. How I love them all.</p>	<p>I love my dear mummy I love my dear mummy, I love her very much. And do you love your mummy? Of course, and very much!</p> <p>My family This is daddy, This is mummy, This is sister, This is brother, This is me, me, me, And my whole family.</p>
---	--	--

<p>Әби күзлеген эзли Әби күзлеген эзли, Кайда икәннен белми. Күзлеге бит кулында, Әмма ул аны сизми.</p> <p>– Әби, әби, – дим аңа, Каршысына ук килеп, Жайлы булыр эзләргә, Күзлегеңне ки элек.</p> <p>Әби күзлеген кия, Үзе елмаеп көлә. –Рәхмәт, табып бирдең, – ди, Аркамнан сөя-сөя. Н.Мадьяров</p>	<p>Малайлар сөйләшә Мин үскәч абый булам, Аннары бабай бу- лам! Ә мин бабай булгач та Гел әйбәт малай булам!</p> <p>Мин үзем әти бу- лам! Ә мин дәү әти бу- лам! Үскәч кем буласым- ны Мин әле әйтми то- рам! Мин батыр солдат булам! Ә мин космонавт булам! Ә мин Третьяк бу- лам,</p>	<p>Әни сүзе “Әни” диеп язып куй- дым Яңа яуган ак карга. Таптамагыз! Һич ярамый “Әни” сүзен таптарга. З.Туфайлова</p> <p>Әни кирәк Көннәр якты булсын өчен, Йокы татлы булсын өчен Әни кирәк, әни кирәк. Йокы татлы булсын өчен Әни кирәк! Жил-яңгырдан саклар өчен, Усаллардан яклар өчен Әни кирәк, әни кирәк. Усаллардан яклар өчен Әни кирәк! Р.Миңнуллин</p>
--	--	---

	Капкада сакта то- рам! Р.Миңнуллин Жирдә миңа ни кирәк? Жирдә миңа ни кирәк? Әти дә әни кирәк! Жирдә миңа ни кирәк? Без яшәгән өй кирәк! Әти дә әни кирәк! Без яшәгән өй кирәк! Ш.Галиев	
--	--	--

3. “Минем гаиләм” темасына сөйләү. (*Укучылар өйләрәннән алып килгән гаилә фотолары буенча үз гаиләләре белән таныштыралар. 2-3 укучы сөйли*).

Минем гаиләм

Минем гаиләм зур. Әти, әни, апа, абый, бабай, әби һәм мин. Без гаиләдә жиде кеше яшибез.. Әтиемнең исеме – ... . Әниемнең исеме – ... . Әти машина йөртә. Әни банкта эшли. Апам һәм абыем мәктәптә укыйлар. Апам 5 нче сыйныфта укый. Абыем 7 нче сыйныфта укый. Әбиемә алтмыш яшь. Аның исеме –...Бабама 65 яшь. Без тату, дус яшибез.

Минем гаиләм зур. Әти, әни, апа, абый, бабай, әби һәм мин. Әби белән бабай авылда яшиләр. Әти, әни һәм мин шәһәрдә яшибез. Әти заводта эшли. Әни – сатучы. Мин 3 нче сыйныфта укыйм. Жәй көне без дә авылга кайтабыз. Безнең гаиләбез күңелле, дус яши.

(*Фотолар төрле булырга мөмкин. Нинди сүрәт булуына карап, монологның эчтәлегә үзгәрә*).

My family

Hello! My name is.... I m 10.I m a pupil. I live in Russian.

I have got a family. I have got a father, a mother (a sister, a brother). My father’s name is ... He is ... My mother’s name is ... She is ... (My brother’s name is ... He is ... My sister’s name is ... She is ...)

I love my family.

4. Рәсемнәр буенча диалоглар төзү. Парлап эшләү. (*Укучыларга төрле ситуацияләрдә гаилә әгъзалары сурәтләнгән рәсемнәр бирелә, укучылар бер-берсенә сораулар биреп, ике телдә диалог төзиләр*).

Үрнәк.

– Бу кем? – Бу минем абыем.

– Аның исеме ничек? – Аның исеме Марат.

– Аңа ничә яшь? – Аңа ундүрт яшь.

– Ул ничәнче сыйныфта укый? – Ул жиденче сыйныфта укый.

– Ул нишли? – Ул хат яза.

Example.

– Who is this? – This is my sister.

– What is her name? – Her name is Arina.

– How old is she? – She is fifteen.

– What class does she learn in? – She studies in eight classes.

– What does she do? – She reads books.

5. “Әбиләрдә кунакта”. Сәхнәләштерелгән күренеш. Төркемнәрдә эш (*Укучылар ике төркемгә бүленәләр, тема буенча ике телдә диалог төзиләр, уйнап күрсәтәләр*).

IV. Йомгаклау. Билгеләр кую.

V. Өй эше биру. (*Ике телдә шигырлар ятларга бирелә*)

ТАТАР ӘДӘБИЯТЫ – ТАТАР ТЕЛЕ (ИНТЕГРАЛЬ ДӘРЕС, 7 СЫЙНЫФ)

Камаева Рима Бижановна,
Яр Чаллы шәһәре 7 урта мәктәбенен
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Дәреснең темасы: Габдулла Тукайның “Су анасы” әкиятен. Затланышлы фигыльләрне кабатлау.

Дәреснең тибы: белемнәрне ныгыту, гомумиләштерү, системалаштыру.

Максат:

1. Г. Тукайның “Су анасы” әкиятенен эчтәлеген үзләштерү.

Затланышлы фигыльләр буенча алган белемнәрне кабатлау, системага салу.

2. Укучыларның тәржемә итү күнекмәләрен камилләштерү, сәнгатьле уку күнекмәләрен үстерү, өйрәнелгән лексиканы, затланышлы фигыльләрне сөйләмдә активлаштыру, затланышлы фигыльләрнең төркемчәләрен аера белү күнекмәләре булдыру.

3. Укучыларны шагыйрь ижаты белән кызыксындыру, әсәрләре аша уңай сыйфатлар тәрбияләү.

Дәресне жиһазлау: Шагыйрь ижаты буенча күргәзмә, әсәрләренә иллюстрацияләр, “Фигыль төркемчәләре” таблицасы, биремле карточкалар, жөмлөләр салынган конверт.

Дәрес барышы

I. Оештыру.

Исәнләшү, уңай психологик халәт тудыру.

II. Фонетик зарядка.

– Прослушайте отрывок, назовите слова со звуком [ә], [ө].

Яхшы, хуш. Батты кояш. Йокларга яттым кич белән;

Өй эче тулган иде кичке һава, хуш ис белән.

Юрган астында йокыга китми ятам мин һаман;

«Шык!» та «шык!» кемдер тәрәзгә чиертә берзаман.

III. Тел күнегүләре.

– Бүген ничәнче число?

– Атнаның нинди көне?

– Татар теле ничәнче дәрес?

– Хәзер кайсы ел вакыты?

– Бүген көн нинди?

– Саша, позови друга на улицу. Докажи, что там хорошо.

(Дустым, әйдә урамга чыгабыз. Анда бик күңелле, кояш жылыта.

Язгы кояш сәламәтлек өчен файдалы).

– Артур, как скажешь, что на деревьях появляются зеленые листья. *(Агачларда яшел яфраклар чыга башлады).*

– Вика, яз айларын сана әле *(Яз айлары: март, апрель, май).*

– Апрель аенда нинди күренекле шагыйрь туган? *(Апрель аенда татар халкының күренекле шагыйре Габдулла Тукай туган).*

III. Белемнәрне актуальләштерү.

– Г.Тукайның “Су анасы” әсәрен өйрәнүне дәвам итәрбез, фигыль төркемчәләрен кабатларбыз. Шагыйрьнең без өйрәнгән шигырьләрен искә төшерик.

1. Викторина (*Шигырьләреннән өзекләр бирелә, укучылар шигырьнең исемен әйтәләр. Дәрәс җавап белән чагыштырып тикшерәләр*).

1. “Иң элек бу тел белән
әнкәм бишкәтә көйләгән,
Аннары төннәр буе
әбкәм хикәят сөйләгән”.
2. “Урамнарда күнелсезлек, авылда сизелә кайгы,
Терлекләр вә шау-шулар, кызыклар кайда ул жәйге!”
3. “Сабакка калмаса соңга, борылмый барса уң-сулга,
Уенга салмаса ихлас – менә бәхете аның шунда”.
4. “Мин туганга тик ике айлап
Булыр йә өч кенә”
5. “Китә башлады бездән инде кошлар;
Алар бездән ерак жирләрдә кышлар”.
6. “Ап-ак булып кайтып килә безнең Бабай...”.
7. “Яшь балаларны ашап китте Бүре,
Бик усал ерткычтыр ул, муркыргыры”.
8. “Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл – Кырлай диләр;
Жырлаганда көй өчен “тавыклары жырлай” диләр”.
9. “Куркам үзем әллә нидән, юк янымда юлдашым.”
10. “И, сабийлар! Эшләгез сез, иң мөкатдәс нәрсә - эш...”
11. ”Шунда ана бик матурлап елмаеп көлдә Кояш,
Шунда ана кып-кызыл алма бирде Алмагач.”

Җаваплар:

1. “Туган тел”.
2. “Мәктәптә”.
3. “Бәхетле бала”.
4. “Кызыклы шәкерт”.
5. “Көз”.
6. “Ак бабай”.
7. “Бичара куян”.

8. “Шүрәле”.
9. “Су анасы”.
10. “Эшкә өндәү”.
11. “Эш беткәч уйнарга ярый”.

2. Рәсемнәр белән эш (*Шагыйрьнең әсәрләренә ясалган иллюстрацияләр тәкъдим ителә, укучылар нинди шигырьгә яса-луын әйтәләр*)

3. Таблицаны тутыру.

Боерык фигыль	Хәзерге заман хикәя фигыль	Үткән заман хикәя фигыль	Киләчәк заман хикәя фигыль	Шарт фигыль
...	су коена	...	...	...
утыр	...	утырган	...	
ташла	ташлый	...	...	ташласа
...	шакый	...	шакыр	...
чум	...	чумды	...	...

IV. Белемнәрне гомумиләштерү, системалаштыру.

Г. Тукайның “Су анасы” әкиятенә буенча эш.

1. Русчадан татарчага тәрҗемә итү (*укучылар тәрҗемәне тексттан табып укыйлар*).

Летний день, купаюсь, быстро оделся, смотрю: сидит страшная женщина, боюсь чего-то, стою под густыми деревьями и т.д.

2. План буенча эш (*алдагы дәрестә төзелгән планга туры килгән өлешләрне укып күрсәтәләр*).

План.

1. Жәйге эссе көндә малай елгада су коена.
2. Су анасы басмада утыра.
3. Малай, алтын таракны алып авылга чаба.
4. Су анасы малай артыннан йөгәрә.
5. Авыл этләре Су анасын куркыталар.
6. Малай таракны әнисенә бирә.
7. Төнлә кемдәр тәрәзә шакый.
8. Су анасы белән сөйләшү.
9. Алтын таракны әнисе тәрәзәдән ташлый.
10. Әнисе улын ачулана.

3. Текстны рольләргә бүлеп уку.

4. Инче бүлектән затланышлы фигыльләренә табып

язу, русчага тәрҗемә итү. Коенам – купаюсь, йөзәм – плаваю, чәчрәтәм – ..., уйныйм – ..., чумам –..., сөзәм – ... , тирләмәм – ..., йөгереп чыктым – ... , киендем – ... , куркам – ... , китәм – ... , төште – ... , карасам – ... , утырган – ... , ялтырый – ..., сикерде – ... , чабам – ... ,, ашыгам – ... , тирлим – ... , пешәм – ... , янам – ....

(Күнегүне ишләгәч, бу фигуральәр белән сүзтезмәләр төзәргә мөмкин, аннан соң нәтиҗә ясала)

5. Әсәр эчтәлегә буенча әңгәмә.

Әңгәмә өчен сораулар:

1. Әсәрдә нинди геройлар бар?
2. Су анасының портреты ничек бирелә? *(Укучылар әсәрдән су анасының портретын табып укыйлар)*
3. Малай нинди? Ул нинди начарлык эшли?
4. Әнисе малайны ачуланамы?

V. Төркемнәрдә эш *(Укучылар ике төркемгә аерыла. Аларга әсәрдән ике иллюстрация, җөмләләр салынган конверт бирелә. Укучылар конверттан рәсем эчтәлегенә туры килгән җөмләләрне сайлап алып, текст төзиләр.)*

VI. Өй эше бирү. Йомгаклау. Билге кую.

Дәрәс ахырында укучылар Г.Тукай шигырьләренә иҗат ителгән җырларны тыңлыйлар, кушылып җырлыйлар (“Туган тел”, “Бәйрәм бүген” җырлары).

ТАТАР ТЕЛЕ – ӘДӘБИ УКУ (ИНТЕГРАЛЬ ДӘРЭС, 2 СЫЙНЫФ)

Мөлекова Р.М.,

Яр Чаллы шәһәре 7 урта мәктәбенен
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Дәрәснен темасы: Г.Тукай әсәрләре аша сүз төркемнәрен кабатлау.

Максат: Сүз төркемнәре турында булган белемнәрен системалаштыру. Сүз байлыгын арттыру, сәнгатьле уку күнекмәләрен һәм сөйләм телен үстерү. Г.Тукай әсәрләре аша укучыларда тырышлык, дуслык сыйфатлары тәрбияләнү.

Универсаль уку гамәлләре:

Шәхси УУГ: әхлакый кагыйдәләрдә ориентлашу; укуның кирәклеген аңлау.

Регулятив УУГ: укытучының күрсәтмәләрен аңлап үти белү; дәрестә эш урынын мөстәкыйль әзерли белү һәм тәртиптә тоту күнекмәләрен үстерү; үз эшеңне баяли белү.

Танып-белү УУГ: өйрәнелгән темалар буенча кечкенә информация бирә белү; укытучы биргән сорауларга тулы җавап бирә белү.

Коммуникатив УУГ: программада күрсәтелгән коммуникация максатлар буенча әңгәмәдә катнаша алу; әңгәмәдәшкә белән аралаша белү күнекмәләрен формалаштыру; үз фикереңне төгәл аңлаешлы әйтә белү.

Дәреснең тибы: Белемнәрне гомумиләштерү һәм системалаштыру.

Дәресне җиһазлау: Компьютер, проектор, Г. Тукай портреты, шагыйрьнең китапларыннан төзелгән күргәзмә; таратма материал, дәреслек.

Дәрес барышы

I. Оештыру, уңай психологик халәт тудыру.

1. Исәнләшү.

– Исәнмесез, укучылар! – Исәнмесез.

– Хәлләрегез ничек? – Кояшлы көн кебек.

– Ни өчен килдегез? – Татар телен, туган телне өйрәнергә дип килдек.

2. Дежур укучы чыгышы.

II. Актуальләштерү.

1. –Хәзер апрель ае. Апрельдә нинди истәлекле даталар бар? (Г. Тукайның туган көне).

– Быел уку дәресендә без шагыйрьнең нинди әсәрләрен өйрәндек? (“Иртә”, “Ташбака белән куян”)

– Сөз аның тагын нинди әсәрләрен беләсез? (“Гали белән кәжә”, “Су анасы”, “Шүрәле” һ.б.)

2. Өй эшен тикшерү.

– Өйдә кемнәр аның шигырьләрен яттан өйрәнде? (2-3 укучыны тыңлау)

– Кем ижади эш башкарды, рәсем ясады? Бу рәсем Г.

Тукайның кайсы әсәренә?

3. Татар мультфильмнарныннан өзекләр карау (видеоязма).
(Укучылар әсәрнең исемен әйтәләр).

III. Уку мәсьәләсен кую.

1. Экранда һәм конверт тышларында тарак, балта, капчык рәсемнәре.

– Бу әйберләр Тукай әкиятләрендәге кайсы геройларныкы? (Су анасы, Былтыр, Кәжә белән Сарык). Аларны хужаларына кайтарып бирергә кирәк. Ләкин моның өчен конвертлардагы биремнәрне эшләргә кирәк. Бу биремнәрне үтәгәнче, искә төшереп, сорауларга җавап бирегез әле.

IV. Уку мәсьәләсен чишү.

Әңгәмә өчен сораулар.

– Исем (сыйфат, фигыль) нинди сорауларга җавап бирә?

– Нәрсәне белдерә?

– Мисаллар.

(җаваплар тыңлана һәм слайдта күрсәтелә)

2) Конвертлардагы биремнәрне эшләү. (Биремнәрне төркемнәрдә эшлиләр).

1нче бирем. Бирелгән өзек кайсы әсәрдән? Шушы өзектән исемнәрне табарга.

Әткәй, әнкәй, мин, апай, әби, бабай һәм бер пәси —
Безнең өйдә без җидәү: безнең, пәси – жиденчәсе.

Бергә ашый, чәй эчә, безнеңдә бергә йоклый ул,
Хезмәтә дә бар: өйне тычкан явыздан саклай ул.

2нче бирем. Бирелгән өзектән сыйфатларны табарга.

Ак, кызыл, ал, сап-сары, зәңгәр, яшелдән чәчкәләр;

Һәр тарафка тәмле исләр чәчкәли бу чәчкәләр.

Үпкәлиләр чәчкәләрне төрле төсле күбәләкләр

килеп, киткән булып, тагын да шунда чүгәләп.

3нче бирем. Бирелгән өзектән фигыльләрне табарга.

Җәй көне. Эссе һавада мин суда койнам, йөзәм;

Чәчрәтәм, уйныйм, чумам, башым белән суны сөзәм.

(җаваплар тыңлана һәм слайдтагы дәрәҗә җаваплар белән чагыштырыла)

– Бик яхшы эшләдегез, укучылар. Әйберләр хужаларына кайтарылды..

3) Дәрес темасын ачыклау.

– Димәк, бүген без дәрестә нәрсә турында сөйләшәбез?
(исем, сыйфат, фигыль турында)

– Бер сүз белән әйтсәк, сүз төркемнәре турында.

4) *Физкультминутка*. Укытучы предмет исемнәрен әйтә, укучылар шуңа хәрәкәтне белдергән сүз әйтәләр һәм күрсәтәләр.
(кош оча, туп ..., балык ..., жыл ..., куян...)

V. Йомгаклау, рефлексия.

“Сүз уены” (Кем күбрәк сүз таба?)

– Г. Тукай яз көне туган. Әйдәгез эле яз фасылы турында сүзтезмәләр төзик (*төркемнәргә эш бирелә*).

1 бирем. Бирелгән исемнәргә сыйфатлар уйлап язарга.

... яз ... кояш ... көн ... үлән ... яңгыр

2 бирем. Бирелгән исемнәргә фигыльләр уйлап язарга.

Кошлар ... Кар ... Үлән ... Кояш ... Тамчы ...

3 бирем. Бирелгән сыйфатларга исемнәр уйлап язарга.

Матур ... Жылы ... Яшел ... Күчмә ... Кояшлы ...

Төзелгән сүзтезмәләрне кулланып, **яз турында телдән хикәя** төзү.

– Бүген дәрестә нәрсәләр белдегез? (*укучыларның җаваплары*) Сөзгә дәрес ошадымы?

VI. Өй эше: 1. 5 исем, 5 сыйфат, 5 фигыль язарга. (17 слайд)

2. Дәрестә язган сүзтезмәләрне кулланып, “Яз жигте” дигән темага хикәя язарга, рәсем ясарга.

VII. Билгеләр кую: (*Төрле түгәрәкләр күрсәтелә*) “5”ле – кызыл түгәрәк, “4”ле – зәңгәр түгәрәк, “3”ле – яшел түгәрәк. Аудиоязмадан Г. Тукай сүзләренә язылган “Туган тел” жыры яңгырый, дәрес тәмамлана.

1.4.УКЫТУ ПРОЦЕССЫНДА КЕЙС МЕТОДЫН КУЛЛАНУ

Уку-укыту процессында интерактив алымнар кулланыу укучыларның танып белү активлыгын арттыруга, аралашу осталыгын үстерүгә, төркемнәрдә, коллективта эшли белү күнекмәләрен камилләштерергә ярдәм итә.

Билгеле бер проблемалы ситуацияләрне анализлау (case

study – кейс методы, инглиз теленнән алынган, *case* ‘очрак, хал, ситуация’ мәгънәсендә, “кейс” төшенчәсе “кәгазьләр, документлар салып куя торган кечкенә чемодан” мәгънәсендә) күнекмәләренә камилләштерү, төрлө өлкәләрдә тәҗрибә туплауны конкрет бер ситуациядә бирелгән проблеманы тану, күрә белү, аны чишү юлларын билгеләү, анализлау, һәм нәтижә чыгаруны үз эченә ала; төркемнәрдә эшләү, үз фикереңне әйтү, дәлилли белә күнекмәләрен камилләштерә.

Кейс методы чит илдә киң кулланылышта, беренче тапкыр Гарвард университетының (1920 елда) бизнес мәктәбендә кертелә башлый. Бүгенге көндә бу метод безнең илдә дә актив кулланылышка кереп бара һәм актуаль мәсьәләләрдән санала. Чөнки бүгенге көндә мәктәпләр алдына куелган бурычлар белем бирүгә яңача караш, интерактив алымнар куллануны таләп итә.

Кейс методы нигезендә уку-укыту процессын нәтижәле оештыру өчен яхшы кейслар һәм аларны дәрәс куллану методикасы таләп ителә. *Кейс* – ул дәрәсләрдә анализлау өчен тормыштан алынган хәлләргә нигезләнгән проблемалы ситуацияләр. Ситуацияләренә анализлау укучылардан Анализ вакытында укучылар төркемнәрдә эшләргә, нәтижә чыгарырга, дәрәс карар кабул итәргә өйрәнәләр. Методик яктан дәрәс төзелгән, мәгълүмати характердагы кейс-биремнәр укучыларның мөстәкыйль фикерләү сәләтен үстерә, интерактив метод буларак укучыларда укуга уңай караш тәрбияли, укыту процессында тормыш белән бәйләнеш тудыра. Кейс методы укытучыга да яңача фикер йөртергә ярдәм итә, ижади эшчәнлекне тәмин итә.

Кейсны төзүгә таләпләр:

- 1) төгәл, ачык максат куелу;
- 2) теманың актуаль булуы;
- 3) фикерләү сәләтен үстерүгә йогынты ясавы;
- 4) дискуссиягә китерүе;
- 5) чишелешнең берничә булуы.
- 6) эшнең төркемнәрдә алып барылуы;

7) информация (төрлө чыганақлардан алынган материал, текстлар, сүзлекләр, сораулар ызылган карточкалар һ.б.) салынган “кейс” әзерләү.

Кейсның төрләрe:

1) гамәли кейслар (тормыштан алынган реалъ вакыйгаларны үз эченә ала)

2) өйрәтү характерындагы кейслар (уку материалын үз эченә ала)

3) фәнни-тикшеренү кейслары (эзләнү-тикшеренү эшчәнлеген үз эченә ала).

Кейс методының төп вазыйфасы – укучыларны катлаулы проблемаларны чишәргә өйрәтү, танып-белү активлығын арттыру, аралашу осталыгын үстерү.

Кейс методының белем бирүнең традицион формаларынан аермасы:

1) “уқыту” стиле “өйрәтү” белән алмашына;

2) укучыларда ижади эшчәнлек сыйфатлары калыплаштырыла, аңлы рәвештә белем алуға китерә;

3) укытучы сайлаган проблемаларны укучылар мөстәкыйль чишәләр, үзләштерелгән белем-күнекмәләрен файдаланып эшлиләр;

4) командада эшләү күнекмәләре камилләштерелә;

5) төрле кейс биремнәрен анализлап, укучы алдагы тормышына төрле ситуацияләрдән чыгу юлларының эзер схемаларын туплый, катлаулырак проблемаларны чишәргә күнекмәләре формалаша.

Кейс методын мөстәкыйль эшчәнлеккә эзер укучылар белән эшлэгәндә генә кулланырга мөмкин. Укуға мотивация булмау кейсларны өстән генә карап чыгу белән чикләнергә мөмкин. Кейс методы башка методлар белән чиратлашып алып барыла.

Кейсларны төрле формада бирергә мөмкин: видео-кейс, мультимедиа-кейс, язма кейс. Күләме ягыннан да кейслар төрлечә булырга мөмкин: бер бит язма материалдан алып берничә язма биткә кадәр. Ләкин зур күләмле кейслар укучыларға кабул итү өчен авыррак. Кейс методы белән эшлэгәндә эзерләнгән кейслар белән бергә аларны кулланыу буенча методик тәкүдимнәр дә булырга тиеш.

Кейс методы кулланыу дәресләрен оештыруның якынча планы:

1. Эзерлек этабы. Укытучы ситуацияләр, өстәмә материал

эзерли. Дәресне урынын, бурычларын билгели.

2. Таныштыру этабы.

Бу этапта укучыларны ситуация белән таныштырыла (ситуация, өстәмә материал, глоссарий)

3. Төп этап.

Укытучының кереш сүзе, укучыларны төркемнәргә бүлү, төркемнәрнең эшләрән оештыру (укучыларның укылган материалны төркемдә сөйләүләре, материал буенча фикер алышу, проблемаларны билгеләү, доклад ясаучыларны билгеләү). Дискуссия оештыру. 1. Төркемнәрдә дискуссия оештыру, проблемаларны тикшерү, чишү юлларын эзләү. 2. Гомуми дискуссия. Анализ нәтижәләре белән таныштыру, чишелешне билгеләү, йомгаклау.

4. Йомгаклау этабы.

Анализланган проблема нәтижәләрен презентацияләү. Берничә юл (чишелеш) булырга мөмкин. Укытучы чыгышы. Бәяләү.

Кейс төзү өчен методик тәкъдимнәр:

1. Кейсның темасын ачыклау (класс, бүлек, тема).

2. Кейсның максатын, бурычларын билгеләү.

3. Кейс өчен төп элементларны билгеләү (терминнар, төп төшенчәләр, презентация һ.б.).

4. Кейс төзү, дәреснең технологик моделен төзү.

5. Укучыларның тикшеренү эшчәлеген оештыру өчен бирем эзерләү (сүзлек-глоссарий, өстәмә мәгълүмат чыганакларын эзерләргә мөмкин).

6. Кейсны куллану буенча тәкъдимнәр эзерләү.

Татар әдәбиятынан кейслар

Тема:

Л.Васильева-Гангнусның “Язгы каникул” текстын өйрәнү.

Сыйныф: 5 сыйныф (67-68 дәрәсләр).

Кейс №1.

1. Дәрәслек: Хайдарова Р.З., Ахметзянова Г.М. Татарский язык(Күңелле татар теле). 5 класс: учебник для образовательных организаций основного общего образования с обучением на русском языке(для изучающих татарский язык). – Казань: Татар-

мультифильм, 2014. – 128 с.

2. Сүзлек: Татарча-русча сүзлек: 25 000 сүз / И.Г. Габдуллин, Ф.Ә. Ганиев, М.Г. Мөхәммәдиев, Р.Г. Юнәлиева; Ф.Ә. Ганиев ред. – 5-нче басма. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – 524 б. = Татарско-русский словарь: 25 000 слов / И.А. Абдуллин, Ф.А. Ганиев, М.Г. Мухамадиев, Р.А. Юнәлеева; под ред. Ф.А. Ганиева. – 5-е изд. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2009. – 524 с.

3. Әсәргә иллюстрацияләр.

4. Сорау язылган карточка.

Ни өчен Галигә өйдә күнелсез?

Кейс №2

1. Дәрәслек: Хайдарова Р.З., Ахметзянова Г.М. Татарский язык (Күңелле татар теле). 5 класс: учебник для образовательных организаций основного образования с обучением на русском языке(для изучающих татарский язык). – Казань: Татармультифильм, 2014. – 128 с.

2. Сүзлек: Татарча-русча сүзлек: 25 000 сүз / И.Г. Габдуллин, Ф.Ә. Ганиев, М.Г. Мөхәммәдиев, Р.Г. Юнәлиева; Ф.Ә. Ганиев ред. – 5-нче басма. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – 524 б.

3. Русча-татарча сүзлек: 47 000 чамасы сүз / Ә.М. Ахунжанов, Р.С. Газизов, Ф.Ә. Ганиев һ.б.; Ф.Ә. Ганиев ред. – Төз. 4-нче басма. – М.: Инсан, 1997. – 720 б.

4. Әсәргә иллюстрацияләр.

5. Биремле карточка.

1) Әсәрдәге төп персонажларны билгеләргә.

2) Персонажларның эш-гамәлләре аша аларга характерлы сыйфатларны ачыкларга.

Тема:

Р.Вәливаның “Туган көндә” текстын өйрәнү.

Сыйныф: 3 сыйныф (57-59 дәрәсләр).

Кейс. *“Кешенең тышкы матурлыгын гына түгел, эчке матурлыгын да күрә белергә кирәк”*

1. Дәрәслек: Р.З. Хәйдәрова, Г.М. Әхмәтжанова, Л.Ә. Гыйниятуллина. Күңелле татар теле: Дүртъеллык башлангыч мәктәпнең 3нче сыйныф рус балалары өчен татар теле һәм уку дәрәслеге (ике кисәктә). – Казань: Татармультифильм, 2013. – 128 б.

2. Сүзлек: Татарча-русча сүзлек: 25 000 сүз / И.Г. Габдуллин, Ф.Ә. Ганиев, М.Г. Мөхәммәдиев, Р.Г. Юнәлиева; Ф.Ә. Ганиев ред.– 5-нче басма.– Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – 524 б.

3. Русча-татарча сүзлек: 47 000 чамасы сүз / Ә.М. Ахунжанов, Р.С. Газизов, Ф.Ә. Ганиев һ.б.; Ф.Ә. Ганиев ред. – Төз. 4-нче басма. – М.: Инсан, 1997. – 720 б.

4. Әсәргә иллюстрацияләр.

5. Биремле карточка.

Тема:

Зыя Мансурның “Тансылу” әкиятен өйрәнү.

Сыйныф: 7 сыйныф.

Кейс. *Әсәрнең төп темасын, проблемасын ачыкларга.*

1. Дәрәслек: Татар әдәбияты: Рус телендә төп гомуми белем бирү мәкт. 7 нче с-фы өчен д-лек (татар балалары өчен) /Ф.М.Мусин, Ә.М.Закиржанов, И.Г.Гыйләжев, Р.С.Шәвәлиева. – Яңадан эшләнелгән 4 нче басма. – Казан: Мәгариф, 2010. –199 б.

2. Биремле карточка.

1) геройларны билгеләргә, образлар системасын төзәргә;

2) эш-гамәлләре аша характерды сыйфатларын ачыкларга;

3) цитаталар белән эшләү.

Тема: Дару үләннәре.

Сыйныф: 6 сыйныф.

Кейс. *Даша шәһәрдән әбисенә кунакка кайтты. Иптәш кызлары белән ул урманга барды. Кызлар төрле файдалы үләннәр жыя башладылар. Ә Даша үләннәрне танымый. Сез кызга ничек бульшырсыз?*

1. Дару үләннәре төшерелгән рәсемнәр.

2. Дару үләннәр энциклопедиясе.

3. Текстлар “Шифалы үләннәр”, “Кура жиләге”.

4. Сүзлек: Татарча-русча сүзлек: 25 000 сүз / И.Г. Габдуллин, Ф.Ә. Ганиев, М.Г. Мөхәммәдиев, Р.Г. Юнәлиева; Ф.Ә. Ганиев ред. – 5-нче басма. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – 524 б.

5. Русча-татарча сүзлек: 47 000 чамасы сүз / Ә.М. Ахунжанов, Р.С. Газизов, Ф.Ә. Ганиев һ.б.; Ф.Ә. Ганиев ред. — Төз. 4-нче басма. — М.: Инсан, 1997. – 720 б.

6. Биремле карточка.

II БҮЛЕК.

ЭЛЕКТИВ КУРС ПРОГРАММАЛАРЫ

2.1. ӘДӘПЛЕЛЕК – МАТУР ГАДӘТ

Аңлатма язуы

Халыкның әхлакый тәртип кагыйдәләре, рухи мәдәнияты бик борынғы заманнарда барлыкка килгән.

Татар халкы элек-электән үзенең әдәп-әхлак нормаларын камилләштерә килгән. Кешеләрне рухи яктан сафландыручы күптөрле горейф-гадәтләр, йолалар буыннан-буынга күчеп, безнең көннәргә килеп житкән. Шулай итеп, алмашка килгән һәр буын үзләштерергә тиешле яшәү кагыйдәләре, әдәп-әхлак идеаллары формалашкан. Тик татар халкына борынгыдан хас булган бу әдәп-әхлак сыйфатлары хәзергә яшьләрдә сизелерлек кимеде. Бүгенгә яшьүсмерләр аралашу әдәбен белмиләр, низаглы хәлләрдә югалып калалар, үз бәхетләрен табарга, сакларга, күңелле итеп яшәргә өйрәтелмәгәннәр.

Хәзергә вакытта мәктәп алдында торган төп бурычларның берсе – укучыларда югары әхлак сыйфатлары, әдәплелек тәрбияләү, аралашу серләренә төшендерү.

Татар халкы югары тел культурасына ия булуны элек-электән үк кешенең иң күркәм рухи - әхлакый сыйфатларының берсе итеп санаган. Халыкта “Кеше күрке йөз булып, йөзнең күрке күз булып, телнең күрке сүз булып” дигән мәкаль бар. Сүзне тиешле урында һәм вакытында белеп сөйләү – югары сөйләм культурасына ия булуның аеруча мөһим шарты. Кирәкле сүзне табып тиешле мәгънәсендә файдаланып, чит тел сүзләрен кулланмыйча үз фикеренә әйтә белү – үзара аралашуның да уңышлы чыганагы.

“Әдәплелек – матур гадәт” дип аталган бу махсус курс төп әдәп кагыйдәләрен үз эченә алган; ул укучының шәхес булып формалашуында профессиональ әзерлеген, ижтимагый активлыгын үстерүдә, эшлекле аралашуга этәрүдә бер баскыч булып торыр.

Программаның төп бурычлары:

1. Укучыларда фәнгә карата кызыксыну, белемгә омтылыш тәрбияләү.

2. Фән буенча алган белемнәрне системага салу, тирәнәйтү.
3. Темаларны үзләштерү барышында сөйләм телен баету.
4. Укучыларда эстетик зәвыклылык, дөньяга караш тәрбияләү.
5. Алган белемнәргә нигезләнәп, ижади сәләтләр өстерү; зыялы, мәдәниятле шәхес тәрбияләү.

Тематик план

№	Тема	Сәгать саны
1.	Кереш. Гадәтнең дә була төрлесе.	1
2.	Киенү әдәбе.	4
3.	Табын әдәбе.	4
4.	Ижади эшләрне тәкъдим итү, яклау.	3
		12

Программаның эчтәлегә

I. Кереш. Гадәтнең дә була төрлесе (1 сәгать).

Гадәт төшенчәсен ачыклау.

Уңай һәм тискәре гадәتلәр.

Тискәре гадәتلәрдән арыну юллары.

Психолог киңәшләре.

Практик эш. Анкета тутыру.

II. Киенү әдәбе (4 сәгать).

Матурлык төшенчәсен ачыклау.

Эчке һәм тышкы матурлык. Матурлык һәм гадилек.

Зәвыклылык. Зәвыклы киенү серләре.

Практик эш. Иллюстрацияләр белән эшләү. Бирелгән ситуацияләр буенча фикер алышу. Тест.

Киенү стиле. Стиль төрләре.

Стильле киенү. Киенүдә үз стилиңне таба белү. “Киенең карап каршы алалар...”.

Милли киёмнәр. Заманча киёмнәрдә милли орнаментлар.

Хатын-кыз һәм ир-атлар фигурасының типологиясе (трапеция, турыпочмаклык, стандарт, “ком сәгәте”, “сигезле”, өчпочмак).

Киём формасының аралашуға йогынтысы.

Төсләр жыелмасы. Төсләрнен үзара ярашуу.

“Ел фасыллары” төшенчәсен ачыклау. (Немец педагогы, төсләр буенча галим Иоханнес Итген теориясе. Ул кешеләрне 4 төркемгә бүлеп карый: “Яз”, “Жәй”, “Көз”, “Кыш”. Һәрбер ел фасылының үзенә генә хас төсләр жыелмасы бар. Яз – сары, ачык яшел, алсу төсләр. Жәй – зәңгәр (су һәм һава төсө), яшел-зәңгәр, кызыл. Көз – алтынсу, саргылт-көрән, ачык яшел, караңгы кызыл төсләр. Кыш – ап-ак, зәңгәрсү, кызыл, сары, алсу шәмәхә, караңгы зәңгәр, чия кызыл төсләр).

Киенүдә үз төсөңне таба белү.

Практик эш. Кием сайлауда бер-береңә киңәшләр бирү, бәяләү, мактау-комплиментлар әйтү.

“Мең дә бер киңәш” рубрикасы.

(Йолдызлар киңәш итә...).

III. Табын әдәбе (4 сәгать).

Кунакта үз-үзеңне тоту кагыйдәләре.

Татар халкының борынгыдан килгән кунакчыллыгы һәм кунак итү йолалары.

Халкыбызның кунакка йөрешү йоласының элекке чорда иң отышлы үзгәргә. Кунак чакыру. Кунакка бару.

Кунакның да була төрлесе. Чакырылган, чакырылмаган кунак.

Практик эш. Төрле ситуацияләр буенча фикер алышу.

Кунак кабул итү кагыйдәләре.

Бәйрәм табыны әзерләү сәнгәте.

Аш өстәле бизәү сәнгәте.

Табын хәзерләгәндә савыт-саба һәм кирәк-яракларны дөрес урнаштыру.

Табын янында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре.

Әйләнә-тирәдәгеләр белән аралашу.

Әңгәмә кору осталыгы.

Практик эш. “Мин башкалар күңеленә хуш киләмме?” Тест.

Бәйрәм уздыру. Гаилә бәйрәмнәре.

Бәйрәмгә чакыруның төрле формалары.

Практик эш. Чакыру билетлары әзерләү. Бәйрәм табыны өчен меню төзү, сценарий язу.

IV. Ижади эшләрне яклау (3 сәгать).

Яклау өчен түбәндәге эш төрләре тәкъдим ителә:

1. Яшь үзенчәлекләренә исәпкә алып, фигуранның тибын ачыкклап, бәйрәм костюмы моделен ясарга.
2. Заманча киёмнәренә милли орнаментлар белән зәвыклы итеп бизәргә.
3. Бәйрәм табыны өчен программа, меню төзәргә.
4. Үзенчәлекле ризык рецептлары альбомын әзерләргә.
5. Үзегезнең гаилә традицияләре буенча үткәрелә торган бәйрәмгә сценарий язарга.

Файдалану өчен әдәбият

1. Безруких М.М. Я и другие, я или правила поведения для всех. – М.: Издательство политической литературы, 1991.
2. Гыймадиева Н. Дәрестә һәм дәрестән соң. – Казан: “Яңалиф” нәшрият йорты, 2004.
3. Жәләлиев Ш.Ш. Милли тәрбия нигезләре: Татар урта гомуми белем бирү мәктәпләре, педагогия колледжлары, училищелары өчен уку ярдәмлеге. – Казан: “Мәгариф” нәшрияты, 2003.
4. Курбатов Х. Сүз сәнгате: Татар теленең лингвистик стилистикасы һәм поэтикасы. – Казан, 2002.
5. Көч һәм рух тамырлары. Әдәплелек дәресләре. Хрестоматия 5-11 сыйныфлар өчен. – Казан: “Мәгариф” нәшрияты, 2000.
6. Макаренков С.М. Энциклопедия этикета. – Москва: “Рипол классик”, 2003.
7. Матвеев В. В мире вежливости. – Москва, 1991.
8. Сафиуллина Ф.С., Ибрагимов Г.Б. Хикмәтле дә, бизәкле дә туган тел. – Казан: “Мәгариф” нәшрияты, 1998.
9. Сәүбәнова С. Бәйрәмнәр, туйлар өчен тамаша үрнәкләре. – Казан, 1999.
10. Ходаков М.С. Гадәтнең дә була төрлесе. – Казан: Татар. кит.нәшр., 1976.

2. 2. НӘСЕЛ ТАРИХЫН ӨЙРӘНҮ

Аңлатма язуы

Жирдәге бөтен тереклекнең башлангычы, чыганагы бар. Кеше өчен бу башлангыч – аның гаиләсе, туган жире. Кешенең туган йорты, туган жире, гаиләсе белән берлеге ана дөньяда яшәү ныклыгы бирә. Бала гаиләнең гореф-гадәтен, ата-ана шөгылән, үз туган жирен, үз туган телен белми торып, үз Ватанының тугрылыклы вәкиле була алмый. Һәр бала үзенең ата-анасына, әби-бабасына, якыннарына, туганнарына ихтирам-хөрмәтле булып үсәргә тиеш. Шуңа күрә һәрбер кеше кечкенәдән үзенең нәсел тарихын белергә, өйрәнергә бурычлы. Һәр баланың бүгеннән үк киләчәктә жәмгыятькә файдалы, хөрмәткә лаеклы кеше булып үсүенә бүгеннән нигез салына.

Татар халкы бик борынгы заманнарда ук нәсел-ыру тарихын язуга, ягъни шәжәрәләр төзүгә зур әһәмият биргән. Нәсел тарихы булган шәжәрәләр белән кызыксынуның татар халкында күп гасырлык тарихы бар. Урта гасырларда шәжәрә милеккә, хакимияткә хокук документы булып саналган. Шәжәрә якин кардәш-ыру арасында никах мөнәсәбәтләренә керүдән дә саклаган. Һәр мөселман үзенең жиде бабасына кадәрле буынны белеп торырга тиешлеге диндә дә искәртелә. Һәр буын үзәннән соң киләчәк буынга гаилә тарихын, гореф-гадәтләрен, йолаларын тапшырып барырга бурычлы. Соңгы елларда гаилә тарихын өйрәнү белән кызыксыну сизелерлек жанланды.

“Нәсел тарихын өйрәнү” дип аталган бу курс буыннар арасындагы бәйләнешне барлау, нәселнең үткәннән, бүгенгесен өйрәнү масатын күздә тотта.

Программаның төп бурычлары:

1. Укучыларда үз нәселеңнең килеп чыгышын өйрәнүгә, туган як, туган төбәк кешеләре белән якиннан танышуга кызыксыну уяту.

2. Эзләнү-тикшеренү эше белән шөгылләнәргә өйрәтү, мөстәкыйльлек, дөньяга дәрәс караш тәрбияләү.

3. Генеалогия фәнненә аңлатма бирү, укучыларны илебез генеалогия тарихыннан белешмәләр белән мәгълуматлы итү.

3. Шәжәрә төзү буенча гамәли күнекмәләр бирү.

4. Туган телгә мэхәббәт, туганнарға, якыннарға карата ихтирам-хөрмәтле булу, үз халкың, үз нәселен белән горурулану хисләре тәрбияләү.

Программа 15 сәгатьлек материалны үз эченә алган.

Тематик план

№	Тема	Сәгать саны
1.	Кереш. Генеалогия фәне	1
2.	Тарихи генеалогия. Илебез генеалогиясе тарихыннан	2/2
3.	Туганлык дәрәжәләре, туганлык терминнары Нәселне өйрәнүдә исем-фамилияләр	2/2
4.	Шәжәрә – нәсел-ыру тарихы	4
5.	Ижади эшләренә тәкъдим итү, яклау	2

Программаның эчтәлеге

I. Кереш. Генеалогия фәненә аңлатма (1 сәгать).

Генеалогия фәне, аның башка фәннәр белән бәйләнеше.

II. Тарихи генеалогия (4 сәгать).

Генеалогиянең барлыкка килүе.

Илебез генеалогиясе тарихыннан. Урта гасыр генеалогиясе. Беренче рус елъязмаларының әһәмияте.

Татар шәжәрәләре тарихы. Хәлфин материалларына нигезләнеп бастырылган татар шәжәрәсе. III. Мәржәни, К. Насыри, Р. Фәхретдин язмалары.

Россиянең татарлардан чыккан атаклы нәселләре (Бахрушиннар, Юсуповлар).

Практик эш. Белешмә материаллар белән эшләү. Тест.

III. Туганлык дәрәжәләре, туганлык терминнары. Нәселне өйрәнүдә исем-фамилияләр (4 сәгать).

Туганлык терминнары. Кан кардәшлек. Никах буенча туганлык.

Практик эш. Тест “Туганлык терминнары”.

Шәхси исемнәренә үзенчәлекләре. Татар исемнәренә килеп чыгышы, төзелеше.

Практик эш. Гаилә архивын барлау.

Гаиләдәге ир-ат һәм хатын-кыз исемнәрен барлау, мәгънәләрен ачыклау. Фамилияләрнең этимологиясен аңлату.

IV. Шәжәрә – нәсел-ыру тарихы (4 сәгать).

Гаилә архивы, аны тәртипкә китерү, документларны саклау тәртибе. Көндәлекләр, рәсемнәр, истәлекле әйберләр. Гаилә ель-язмалары.

Практик эш. Гаилә архивының картотекасын төзү. Гаилә документларын саклау турындагы кагыйдәләрне язып алу. Гаилә альбомын өйрәнү.

Шәжәрә сүзенә аңлатма бирү. Шәжәрә үрнәкләрен карау. Шәжәрә төзү кагыйдәләре.

Практик эш. Үз нәселеңнең шәжәрәсен төзү, бизәү.

V. Ижади эшләрне яклау (3 сәгать).

Яклау өчен түбәндәге эш төрләре тәкъдим ителә:

1. Нәсел шәжәрәсен төзү һәм яклау.
2. “Гаиләмдә – күренекле шәхесләр” дигән темага чыгыш әзерләү.
3. Күренекле шәхесләрнең шәжәрәләрен төзү.
4. Гаилә архивынан кызыклы материаллар белән таныштыру.

Файдалану өчен әдәбият

1. Биктимерова Т. Шәжәрә төзи беләсезме? // Мәгариф. – 2009. – №1. – Б. 71–72 .
2. Введение в генеалогию (родоведение). Учеб. пособие для ст. кл. общеобразоват. учреждений / авт.-сост. И.Ю. Протащук. – Казан: Хәтер, 2009. – 192 б.
3. Саттаров Г.Ф. Татар исемнәр сүзлеге. – Казан: Татар. кит. нәшр, 1981. – 256 б.

III БҮЛЕК.

ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УКУЧЫЛАРДА УНИВЕРСАЛЬ УКУ ГАМӘЛЛӘРЕ ФОРМАЛАШТЫРУ

Яңа федераль дәүләт стандартларының мөһим юнәлеше – укучыларда универсаль уку гамәлләрен формалаштыру. Универсаль уку гамәлләренең нигезен Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов, Д.И. Фельдштейн, Л.Кольберг, Э.Эриксон, Л.И.Божович, А.К.Маркова, Я.Д. Пономарёв, Д.Л. Венгер, Г.Д. Цукерман һәм башка педагогларның хезмәtlәре тәшкил итә.

Укучыларның универсаль уку гамәлләрен формалаштыру программасы 4 блоктан тора (А.Г. Асмолов буенча).

1. *Шәхси (әхлакый) универсаль уку гамәлләре.* Шәхес буларак үзене формалаштыру, тормышка яраклашу, һөнәренә дәрәҗә сайлау. Жәмгыятьтә үз урынын табу. Әхлакый кагыйдәләрдә ориентлашу, аларны үтәүнең мәҗбүрилеген аңлау. Укуның кирәклеген аңлау. Гомумкешелек кыйммәtlәренә уңай мөнәсәбәт формалаштыруга юнәлтелгән гамәлләргә үзләштерү.

2. *Регулятив универсаль уку гамәлләре.* Уку эшчәнлеген аңлап оештыру. Максат кую, планлаштыру, уку эшчәнлегендә эзлекчелек булдыру. Үз эшенә контроль ясый, кирәкле урыннарда төзәтмәләр кертеп, бәя бирә белү.

3. *Танып белү универсаль уку гамәлләре.* Танып-белү максатын мөстәкыйль билгеләү, эзләнү методларын куллану (шул исәптән компьютер белән эшли торган интерактив методлар). Аңлап, телдән, язма сөйләм оештыру. Уку эшчәнлегенә нәтиҗә ясау, үз эшчәнлегенә контрольгә алу, үзбәя куя белү. Проблемалар кую, ижади һәм эзләнү характерындагы мәсьәләләрне мөстәкыйль чишү юлларын табу. Укуның төрләрән дәрәҗә сайлау. Укылган текст буенча кирәкле мәгълүматны аерып ала белү, төрле тип текстларны аера белү. Укылган текстны кыскача, структурасын бозмыйча сөйләү. Вакытлы матбугат телен аңлау. Гомумиләштерү, чагыштыру, классификацияләү, анализлау. Төшенчәләр формалаштыру, дәлилләү.

4. *Коммуникатив универсаль уку гамәлләре.* Әңгәмәдәшен белән контакт урнаштыра алу, тыңлый белү, эш-гамәлләрен контрольгә алу, төзәтүләр кертү, бәяләү. Сорау куя, җавап бирә белү. Аралашу кагыйдәләрен истә тотып, эзлекле, төгәл итеп, сөйли белү, әңгәмә оештыру. Укытучының сөйләмен тыңлау һәм аңлау. Үз фикереңне белдереп сөйләм төзү, әңгәмәдәшен сөйләмен контрольгә алу, төзәтмәләр кертү, бәяләү. Үз фикереңне төгәл, аңлаешлы әйтү. Тел нормаларын саклап диалог, монолог төзи белү, өйрәнелгән материал буенча мәгълүмат бирә алу.

Универсаль уку гамәлләрен формалаштыру өчен биремнәр

Шәхси универсаль уку гамәлләрен формалаштыру:

- дәресе йомгаклауда катнашу;
- иҗади биремле күнегүләр эшләү;
- проект эшләре башкару;
- музыка тыңлау һәм кичерешләрне аңлату;
- картина, рәсемнәр буенча күңелдән сөйләү;
- вакыйгаларга үзбәя бирү;
- уңышларны исәпкә алу көндәлеге булдыру һ.б.

Танып-белү универсаль уку гамәлләрен формалаштыру:

- картинада, рәсемнәрдә аермалыкларны табу;
- терәк схемалар төзү;
- төрле таблицалар белән эшләү;
- диаграммалар төзү;
- “Нәрсә артык?”, “Тәртипкә сал”, “Текст эзлеклелегендә урнаштыр”, “Чылбыр” тибындагы төрле уеннар үткәрү;
- сүзлекләр белән эшләү.

Регулятив универсаль уку гамәлләрен формалаштыру:

- хаталы сүзне табу;
- хаталарны төзәтеп язу;
- өстәмә чыганақлардан мәгълүмат эзләү;
- бер-береңне тикшерү;
- диспут;
- дәрестә материалны ятлау;
- контроль сорауларга җавап бирү.

Коммуникатив универсаль уку гамәлләрен формалаштыру өчен биремнәр:

- иптәшеңә сораулар төзү;
- иптәшеңнең эшенә бәяләмә язу;
- төркемнәрдә эш (кроссворд төзү);
- “Бу кем?” уены;
- диалог өчен сораулар төзү;
- хикәя төзү, рәсемнәрне, предметларны телдән сурәтләү.

Яңа теманы аңлату дәресендә укучылар башкара торган универсаль уку гамәлләре

1. Ориентлашу-мотивлаштыру этабы (уку эшчәнлегенә әзерлек, уңай халәт тудыру).

Дәреснең бу этабында укучыны аңлы рәвештә уку эшчәнлегенә тарту максаты белән эш оештырыла.

- 1) максатны ачыклау (ТБ);
- 2) иптәшең һәм укытучы белән эшчәнлекне планлаштыру (К).

2. Белемнәрне актуальләштерү этабы.

Дәреснең бу этабында укучыны яңа белемнәр алуға әзерләү эше оештырыла, уку гамәлләре башкарыла, килеп туган каршылыклар билгеләнә, түбәндәге эшләр планлаштырыла:

1. Эш-гамәлләрнең өйрәнелгән төрләрен активлаштыру.
2. Фикерләү, танып-белү эшчәнлеген активлаштыру.
3. Эшләр карау, эш-гамәлләрдә үз-үзеңне сынау.
4. Уку гамәлләрен башкаруда барлыкка килгән каршылыкларны билгеләү: 1) анализ, синтез, чагыштыру, гомумиләштерү (ТБ):

- 2) укылган тексттан кирәле мәгълүматны аерып алу (ТБ);
- 3) сынап, тикшереп карау (ТБ);
- 4) төрле билгеләр, символлар куллану (ТБ);
- 5) аңлап сөйләм төзү (ТБ);
- 6) төшенчә чыгару (ТБ);
- 7) эшне башкарып карау (Р);
- 8) эш вакытында килеп чыккан кыенлыкларны билгеләү (Р);
- 9) эшне башкарып чыгу өчен үз-үзеңне әзерләү (Р);

- 10) фикереңне төгэл, ачык әйтеп бирү (К);
- 11) аралашуда үз фикереңне дәлилләү (К);
- 12) башкаларның фикерләрен дә исәпкә алу (К);
- 13) фикерләреңне дәлилләгәндә, төрле кагыйдәләрдән файдалану (К).

3. Яңа материалны аңлату этабы.

Бу этапта укучылар алда килеп туган каршылыкларның сәбәбен ачыклайлар.

Укучылар дәреснең максатын билгелиләр, уку мәсьәләсен куялар, чишү юлларын, вакытын билгелиләр. Эш планын төзиләр. Эш барышы белән укытучы житәкчелек итә. Укучыларга сораулар ярдәмдә булыша, ә аннан соң, эзләнү методлары ярдәмдә, эшчәнлек оештырыла:

- 1) анализ, синтез, чагыштыру, гомумиләштерү, үрнәк буенча эшләү (ТБ);
- 2) төшенчәләр чыгару (ТБ);
- 3) төп мәгълүматны билгеләү (ТБ);
- 4) проблемалы сорау кую (ТБ);
- 5) сөйләм төзү (ТБ);
- 6) үз фикереңне төгэл, тулы белдерү (К);
- 7) дәлилләү (К);
- 8) башкалар фикерен, бәяләвен исәпкә алып, үз сөйләмеңне төзәтү, коррекцияләү (К).

4. Белемнәрне беренчел ныгыту.

Бу этапта укучылар биремнәрне парлап, төркемнәрдә башкалар. Биремнәрне эшләү барышында укучылар чишелеш юлларын әйтеп баралар. Эшчәнлек түбәндәгечә оештырыла:

- 1) анализ, синтез, чагыштыру, гомумиләштерү, үрнәк буенча эшләү (ТБ);
- 2) тексттан кирәкле мәгълүматны алу (ТБ);
- 3) модельләштерү (ТБ);
- 4) төрле билгеләр, символлар куллану (ТБ);
- 5) төшенчәләр чыгару (ТБ);
- 6) гомуми ысул кулланып, күнегүләр эшләү (ТБ);
- 7) сөйләм төзү (ТБ);
- 8) үз фикереңне төгэл, тулы белдерү (К);

- 9) аралашуда тел чараларыннан урынлы файдалану(К);
- 10) аралашу вакытында үз фикереңне формалаштыру һәм дәлилләү(К);
- 11) әңгәмәдәшләрәңнең фикерләрен тыңлап, уртак фикергә килү (К);
- 12) эшне җаваплы, аңлап башкару (Ш).

5. Үрнәк буенча мөстәкыйль эш башкару этабы.

Бу этапта эш индивидуаль формада оештырыла. Укучылар яңа тип биремнәрне мөстәкыйль эшлиләр, үрнәк буенча тикшерәләр, хаталарын төзәтәләр, кыенлык тудырган урыннарны билгелиләр:

- 1) анализ, синтез, чагыштыру, гомумиләштерү, үрнәк буенча эшләү (ТБ);
- 2) тексттан кирәкле мәгълүматны алу (ТБ);
- 3) модельләштерү (ТБ);
- 4) төрле билгеләр, символлар куллану (ТБ);;
- 5) төшенчәләр чыгару (ТБ);
- 6) гомуми ысул кулланып, күнегүләр эшләү (ТБ);
- 7) сөйләм төзү (ТБ);
- 8) үз фикереңне төгәл, тулы белдерү (ТБ);
- 9) дәлилләү (ТБ);
- 10) тикшерү (Р);
- 11) төзәтү (Р);
- 12) үзбәя (Р).

6. Өйрәнелгән материалны кабатлау этабы.

Бу этапта укучылар яңа белемнәрне кулланып күнегүләр эшлиләр. Укытучы укучыларга яңа гамәлләр үзләштерү өчен кирәкле булган белемнәрне кабатлау күнегүләре бирә:

- 1) өйрәнеләсе материал эчтәлеген әхлакый яктан бәяләү (Ш);
- 2) анализ, синтез, чагыштыру, гомумиләштерү, үрнәк буенча эшләү (ТБ);
- 3) тексттан кирәкле мәгълүматны алу (ТБ);
- 4) модельләштерү (ТБ);
- 5) төрле билгеләр, символлар куллану (ТБ);
- 6) төшенчәләр чыгару (ТБ);
- 7) гомуми ысул кулланып, күнегүләр эшләү (ТБ);

- 8) сөйләм төзү (ТБ);
- 9) үз фикереңне төгөл, тулы белдерү (ТБ);
- 10) дәлилләү (ТБ);
- 11) тикшерү (Р);
- 12) төзәтү (Р);
- 13) үзбәя (Р).

7. Рефлексия, бәяләү этабы.

Бу этапта укучылар үз уку эшчәнлекләренә бәя бирәләр.

Уку мәсьәләсе чишелешен тикшерәләр:

- 1) ысулларга, эш шартларына анализ (ТБ);
- 2) эш нәтижеләрен бәяләү (ТБ);
- 3) уңышка ирешү (ирешмәү) дәрәжәсен аңлау (Ш);
- 4) билгеләнгән критерийлар буенча үзбәя (Ш);
- 5) үз фикереңне төгөл, тулы белдерү (ТБ);
- 6) дәлилләү (ТБ);
- 7) тикшерү (Р);
- 8) төзәтү (Р);
- 9) бәяләү (Р);
- 9) әхлакый нормаларны үтәү (Ш).

Универсаль уку гамәлләрен формалаштыру өчен уенлы биремнәр

Шәхси (әхлакый) универсаль уку гамәлләрен формалаштыру

Уку эшчәнлеген дөрес оештыру укучыларда белем алуга кызыксындыру уята. Укучыларга укуның мәгънәсен, кирәклеген аңлату мөһим. Укучылар тарафыннан уку эшчәнлегенә нәтижә ясау, аны бәяләү уку-укыту процессының мөһим шарты булып тора. Танып-белү эшчәнлегенә укучыларны мотивлаштыру – төп бурычларның берсе. Төрле характердагы уеннар куллану, укучыларны уку эшчәнлегенә тартырга ярдәм итә. Ләкин кайвакыт бу чараларның чамадан тыш булуы, кире нәтижеләргә китерергә мөмкин. Укытучы моны истә тотарга тиеш.

“Үзанализ. Мин – кем? Мин – нинди?”

Максат: укучының үз эшенә нәтижә ясый, бәяли алу дәрәжәсен билгеләү.

“Кәефең ничек?” 6 төскә буялган кәгазь тартмалар куела. Һәр укучы үзенә төсен сайлай, сайланган тартмаларга үзләренә сигнал карточкаларын салалар. Укытучы нәтижә ярый, аннан соң нәтижәнең дөреслеген укучылардан кәефләрен сорашып белешә.

“Миңа синең белән аралашу жиңел”. Уенда катнашучылар түгәрәккә басалар, “Миңа синең белән аралашу жиңел” дип, бер-берсенә кулларын сузалар һәм йомык түгәрәк барлыкка китерәләр.

“Мин – кем? Мин – нинди?”. Укычылар сорауларга язмага җавап бирәләр, Мин үземне нинди дип уйлыйм? Башка укучылар мине нинди дип уйлайлар? Минем нинди буласым килә? Һәр сорауга укучылар 5-10 сүз сайлап алалар (куллану өчен сүзләр бирелә).

Ягымлы, көчсез, начар, сөйкемле, тупас, намуслы, мактанчык, эшчән, кызыксыз, үткен телле, тапкыр, көчле, саран, хәйләкәр, кызык, түземле, ышанычлы, уйчан, яхшы, сәламәт, әдәпле, тәрбияле, кыюсыз, акылсыз, ялгыз, матур, кискен, иркә, мөлаем, бәйләнчек, алдакчы, зиһенле, тиз аңлаучан.

“Чемодан”

Максат: аралашу күнекмәләрен камилләштерү, укучының үзенә хас сыйфатларны аңлавы, классташларына карата ихтирам, игътибарлылык, тәрбияләү.

Уен барышы: Бер уенчы класстан чыга, иптәшләре аңа “чемодан” җыя башлайлар. Алар бу укучының кешеләр белән аралашуга ярдәм итүче, аралашуга комачаулый торган сыйфатларын билгелиләр. Кинәшләшеп, 5-7 характерлы сыйфатны гына калдыралар. Укучы кәргәч, язылганнарны аңа укып күрсәтәләр. Аңлашылмаса, бу укучы бер генә сорау бирә ала. Уенны бирелгән вакыт кысаларында, укучылар теләгәнчә, дәвам итәргә була. Уен ахырында үзе турында мәгълүмат алган укучыга сораулар бирелә:

1. Үзең турында нинди яңа мәгълүмат алдың?
2. Башкалар турында нәрсәләр белдең?
3. Син үзеңне кайсы яктан үзгәрттер идең?
4. Ничек үзгәргә телисең?

“Уку эшчэнлегенә үзбәя”

Максат: уку процессында үз эшчэнлегенә бәяли белү, “яхшы укучы” ролен аңлау.

Уен барышы: Укучыларга ирекле рәвештә сорауларга жавап язарга тәкъдим ителә.

1. Син ничек уйлыйсың, кемне яхшы укучы дип атап була? Яхшы укучыга характерлы сыйфатларны әйт.

2. Син үзеңне яхшы укучы дип саныйсыңмы?

3. Әгәр дә алай уйламыйсың икән, ул вакытта, син яхшы укучыдан нәрсә белән аерыласың?

4. “Мин – яхшы укучы” дип әйтер өчен нинди булырга кирәк?

Бәяләү критерийлары: өлгереш, мәктәп тормышында катнашу, укытучы һәм классташларың белән уңай мөнәсәбәттә булу, уку белән кызыксыну.

“Минем эчке дөңьям”

Максат: укучыларның үз ихтияжларын, теләк-омтылышларын, уйларын аңлый, бәяли белү.

Уен барышы: Укучыларга альбом битенә түгәрәкләр ясарга кушыла – берсе уртага, аның янына сигез түгәрәк. Беренче түгәрәк башкалары белән тоташтырыла. Уртадагы түгәрәккә “Мин” сүзе языла, ә калганнарына бирелгән жөмлөләрнең ахыры языла.

1. Минем яраткан шөгылем...

2. Минем якын дустым...

3. Минем яраткан йорт хайваны...

4. Минем яраткан ел фасылы...

5. Минем яраткан әдәби герой..

6. Минем яраткан музыкаль әсәр...

7. Минем яраткан фильм...

8. Мин яраткан төс...

Укучылар үзләренең жавапларын чагыштыралар, фикер алышалар.

Коммуникатив универсаль уку гамәлләрен формалаштыру

Укучыларның аралаша белү осталыгын үстерү бик мөһим мәсьәлә. Коммуникатив эшчәнлек ул ике яки берничә кешенә

нинди дә булса эшне башкару өчен аралашулары. Уңышлы аралашуның төп шарты – әңгәмәдәшең белән киңәшләшеп, эшне оештыру. Укучыларда аралашу күнекмәләре формалаштыру дәвамлы эш, күп вакыт таләп итә.

“Дискуссия”

Максат. Дискуссия оештыруның кагыйдәләрен үзләштерү, күнекмәләр булдыру.

Уен барышы: Укытучы житәкчелегендә бәхәс һәм дискуссия терминнарына аңлатма бирелә. Алар арасында аерма барлыгы ачыклана. Бәхәс вакытында төп максат – үзеңнең хаклы икәннең дәлилләү, ул конкрет вакыйгага нигезләнә. Дискуссия – ул яңа мәгълүматларга нигезләнә, үзгәрәп тора торган процесс, зур проблемалар турында сүз алып барыла.

Укучылар төп кагыйдәләр белән танышалар. Алар 10-12 кешелек төркемнәргә бүленәләр. Һәр төркем икегә бүленә. Фикер алышу өчен тема сайлана. Әңгәмә вакытында катнашучылар ниндидер уртак фикергә килергә тиешләр.

Темалар: “Яшәү кайда яхшырак: чит илдәме, безнең илдәме?” “Әти-әниләр безне дәрәс тәрбиялиме, без үз балаларыбызны ничек тәрбияләрбез? “Тормыш кайчан жиңел булган?” “Телеведение безне нәрсәгә өйрәтә? Яхшыгамы? Ямангамы?”

Дискуссияне дәрәс оештыру – үзе бер осталык. Әңгәмә кызыклы булсын өчен, кайбер кагыйдәләрне үтәү бик мөһим.

1. Дискуссиянең төп максаты – дәрәслекне табу. Сөйләшү вакытында темадан читкә китмичә, төп мәсьәлә буенча гына әңгәмә алып барылырга тиеш. Жиңү яуларга түгел, дәрәслеккә омытылырга кирәк.

2. Башкалар фикеренә игътибарлы булырга кирәк. Һәр кешенең үз фикере була. Дәрәслек ахырда гына беленергә дә мөмкин.

3. Һәр әйтелгән фикер дәлилленеп барырга тиеш. “Мин шулай уйлыйм”, “һәрвакыт шулай була иде” кебек сүзләр әле дәлилләү түгел.

4. Әңгәмә вакытында дусларча мөнәсәбәт булырга тиеш.

5. Дискуссия бәхәскә әйләнергә тиеш түгел, моны истә тотарга кирәк.

6. Дискуссиядә башка кеше фикерен аңлый, ихтирам итә белә торган кешеләр генә катнашырга тиеш.

7. Нәрсәгәдер ышанмаган кешене ышандырырга тырышып, вакытны сарыф итәргә кирәк түгел. Ул кешенең характерына бәйле. Кеше характерны әңгәмә вакытында гына үзгәртеп булмый.

“Компьютер презентациясе”

Максат: Нинди дә булса темага информация тәкъдим итү өчен бергәләп эшләү вакытында аралашу осталыгын камилләштерү.

Эш барышы: Төркемдәге укучыларга билгеле бер тема буенча компьютер презентацияләре ясарга тәкъдим ителә. Укучылар киңәшләшеп план төзиләр, слайдларның эзлеклелеген билгелиләр. Парлашып, слайд өчен текст, рәсемнәр әзерлиләр. Эш башка төркемнәргә күрсәтелә һәм бәяләнә.

Бәяләү критерийлары:

- 1) бергә эшләнүнең нәтижәсе;
- 2) текст эчтәлегенең аңлаешлы булуы;
- 3) эш барышында бер-береңне тикшерү һәм ярдәм итү;
- 4) кызыксынып эшләү; кирәк вакытта гына бер-берең белән аралашу; бер-берең белән килешә алмау.

Танып-белү универсаль уку гамәлләрен формалаштыру

Укуга эшчәнлегенә мотивлаштыру, ихтыяж тудыру, кызыксындыру максатыннан укучыларны фәнни эшчәнлеккә, проектлар төзү эшенә жәлеп итү зур әһәмияткә ия.

1. Фәнни-эзләнү, проект эшләре укучыларның фән буенча белемнәрен генә үстереп калмый, ә эшчәнлек нәтижәсе булып, башкалар өчен дә әһәмиятле булган хезмәт барлыкка килә.

2. Бу эш укучылар үзләре теләгән укытучы белән, үзләре теләгән укучылар белән аралаша алырлык итеп оештырылырга тиеш. Төрле кешеләр белән аралашып, укучы мөстәкыйль эшләү, коллективта хезмәттәшлек итү күнекмәләрен камилләштерә.

3. Фәнни-эзләнү, проект эшләре укучыны кызыксындыруга яңа мөмкинлекләр ача: фән буенча тирәнтен белем алырга, ижади эшчәнлекне үстерүгә ярдәм итә.

Тикшеренү эшчәнлегә уңышлы барсын өчен, укучы түбәндәге күнекмәләргә ия булырга тиеш:

Проблема кую, проблемалы ситуация тудыру, теманың актуальлеген аңлату.

1) проблеманы күрә белү (проблеманы чишүгә караганда аны таний алу тикшеренү эшчәнлегендә еш кына авырлыктар китереп чыгара).

2) сорау куя белү (уку текстлары бу күнекмәне кечкенә сыйныфлардан ук формалаштырырга мөмкинлек бирә, укучылар гади текстларны анализлап, проблемалы сораулар бирергә өйрәнәләр);

3) гипотезаларны аерып күрсәтү (проблемаларны чишү өчен вариантлар тәкъдим итү);

4) текстны өлешләргә бүлү (текст белән эшли белү күнекмәләре: текстның төп өлешен аерып ала белү, төп идеясен, вакыйгаларны эзлекле тәртиптә урнаштыру);

5) төрле сурәтләр чаралары белән эшли белү (сүзләр, тәгүбирләрнең күчерелмә мөгүнәсен аңлау);

б) төшенчәләргә аңлатма бирә алу.

Гипотезаны тәкъдим итү, формалаштыру, тикшеренү эшенең төп максатын билгеләү.

Гипотезаны формалаштыру өчен алынган мәгълүматны анализларга кирәк.

Тикшеренү (проект) эшләрен планлаштыру.

Теоретик, эмпирик тикшерү ысуллары куланылырга мөмкин: материал туплау, анализлау, фикер алышу өчен сораулар һ.б.

Проблеманы чишү юлы, эзләнү-тикшеренү (проект эше), анализлау.

Проблеманы чишү юлларын эзләү, эзләнү-тикшеренү эшен башкару түбәндәгеләрне үз эченә ала:

1) күзәтү;

2) эксперимент үткәрү;

3) нәтижәләр ясау;

4) күзәтүне оештыру, планлаштыру, кайбер мәгълүматларны, гипотезаларны тикшерү;

5) төрле чыганақлардан файдалану;

б) алынган нәтижеләр буенча фикер алышу, аларны башка ситуацияләрдә куллану.

Тикшеренү нәтижеләрен тәкүдим итү, эшнең төзелешен саклап формалаштыру, яклау.

Тикшеренү эшнең нәтижәсен формалаштырып тәкүдим итү түбәндәгеләрне эченә ала:

- 1) материалны формалаштыру;
- 2) фикер алышу, аңлату, дәлилләү, яклау;
- 3) нәтижеләрне бәяләү.

“Яраткан тапшырулар”

Максат: яраткан телевизион тапшыруларны өйрәнү аша тикшеренү күнекмәләре булдыру.

Эш барышы: укучыларга үзләре яраткан телевизион тапшыруларын тикшерү эше йөкләнә. Аннан соң әзерлек этабы үткәрелә. Бу этапта түбәндәге план буенча фикер алышу үткәрелә.

- 1) һәр укучыга эш бүлеп бирү (мәгълүмат жыючы, сорауларга җавап бирүче, җыелган материалны эшкәртүче һ.б.);
- 2) телевидение тапшыруларының бүгенге көн таләпләренә туры килгән сайлап алу;
- 3) сорауларны тәкүдим итү формаларын билгеләү;
- 4) тикшеренүнең башка этаптарын планлаштыру;
- 5) эшне башкару, нәтижеләр чыгару.

“Сорау бирергә өйрәнәбез”

Максат: Әдәби әсәрләргә сораулар төзи белү күнекмәләрен формалаштыру.

Эш барышы: Укучыларга текстны укырга һәм схемалардан файдаланып, төрле сораулар төзү биремә бирелә.

Сораулар:

1. *Кем? Нишләгән? Бу кайда булган? Кайчан? Ничек?*
2. *Вакыйгаларга төгәллек кертү : Мин дөрөс аңлаган булсам, ...?*
3. *Вакыйгаларның сәбәпләрен ачыклау: Ни өчен? Нигә? Шуннан соң нәрсә булган?*
4. *Вакыйгаларны үзгәртү мөмкинлекләрен ачыклау: Әгәр дә..... вакыйгалар ничек үзгәрер иде?*
5. *Әдәби геройларның хис-кичерешләрен ачыклау: Нинди*

хислэр кичерэсез?

6. Аларның эш-гамәлләрен, вакыйгаларны бәяләү: *Ул дөрөс эшләгәнме? Ни өчен? Бу герой икенче геройдан нинди сыйфатлары белән аерыла?*

7. Укучының әдәби геройларга, вакыйгаларга мөнәсәбәтен ачыклау: *Сезгә бу геройның кайсы яклары ошады? Нинди сыйфатлары ошамады?*

8. Укучының үзен әдәби геройлар роленә куеп каравы: *Бу очракта сез нишләр идегез?*

Бәяләү критерийлары:

Укучыларның тулы текстны күз алдына китерерлек итеп сораулар төзи белүләре.

Регулятив универсаль уку гамәлләрен формалаштыру

Укучыларны мөстәкыйль тормышка эзерләү бурычы аларның регулятив уку гамәлләрен формалаштыру мәсьәләсен алга куя: укучыларның үзләре алдына максат куеп, шуның ирешү юлларын билгели алулары; вакытларын бушка сарыф итмәүләре; төрле мәсьәләләргә хәл итүләре; үзләренә эшчәнлекләрен бәяли алулары һ.б.

“Уку эшчәнлеген планлаштыру”

Максат: укучының уку эшчәнлеген планлаштыра алу күнекмәләрен формалаштыру, докладка эзерләнүнең хронокартасын төзү.

Эш барышы: докладка эзерләнүнең хронокартасын төзү, вакытның дөрөс бүленешен билгеләү. Укучыларга 10 минутлык кечкенә доклад эзерләргә кушыла, вакыты – 60 минут.

Эш төрләре: теманы һәм максатны билгеләү, тема буенча әдәбият уку, эчтәлегенә материал сайлау, тезислар язу, ял итү, тикшерү.

Планлаштырганнан соң укучылар эшкә тотыналар һәм күпме выкыт сарыф иткәннәрен язып баралар. Шуннан соң план белән чагыштыралар һәм сорауларга жавап бирәләр:

- 1) аерма бармы?
- 2) әгәрдә булса, нинди аерма?
- 3) кайсы эш өчен вакытны азрак (күбрәк) бүлдегез?
- 4) янадан ничек итеп төзер идегез?

“Вақытны дөрес бүлү”

Максат: укучының үз эшчәнлеген планлаштыра алу күнекмәләрен формалаштыру, мөстәкыйль эшчәлегенә хронокартасын төзү.

Эш барышы: укучыларга үзләренәң вақытларын ничек бүлүләрен картага төшерергә, вақытның дөрес сарыф ителүен билгеләргә кирәклегә әйтелә. Укучылар таблица формасында бирелгән хронокартаны тутыралар, соңыннан сорауларга жавап бирәләр:

1. Нәрсәгә күбрәк вақыт сарыф ителде?
2. Нәрсәгә вақыт житмәде?
3. Вақытны күп алган эш сәзнәң өчен мөһим эшме?
4. Нинди төр шөгыйльләргә сез вақыт бүленешен киметер идегез?

Укучылар кызыл карандаш белән яңадан вақытны бүлеп чыгалар. Укытучы укучыларга икенче көнне карта буенча эш тәртибен алып барырга, планлаштырылган вақыт бүленеше янына фактта күпме булганын язып барырга куша.

5. Төзелгән карта буенча эшне оештыра алдыгызмы? Көнегезне уңышлы үтте дип уйлыйсызмы? Ни өчен? Нәрсә комачаулады? Планлаштыруны башка көннәрдә дә дәвам итәрсезме? Ни өчен? Нәрсә үзгәртәргә телисез?

Шул рәвешле укучыларны атналык эшне, уку эшчәнлеген планлаштырырга һәм нәтижәсен күзәтергә өйрәтергә мөмкин.

КУЛЛАНЫЛГАН ӘДӘБИЯТ

1. Әсәдуллин А.Ш. Рус телендә сөйләшүче балаларга татар теле укыту методикасы нигезләре / А.Ш. Әсәдуллин, Р.А. Юсупов. – Казан: Мәгариф, 1998. – 151 б.
2. Әхмәдуллин А.Г. Әдәбият (XX йөз башы һәм 20 нче еллар татар әдәбияты) Унбереллык урта мәктәпнең 10 сыйныфы өчен дәреслек /А.Г. Әхмәдуллин, М.Х. Хәсәнов, Ф.Г. Галимуллин, И.З. Нуруллин; А.Г. Әхмәдуллин редакциясендә. – Казан: Мәгариф, 1994. – 367 б.
3. Анализ урока: типология, методики, диагностика / авт.-сост. Л.В.Голубева, Т.А. Чегодаева. – Волгоград: Учитель, 2007. – 121с.
4. Безрукова В.С. Всё о современном уроке: проблемы и решения. – М.: Сентябрь, 2004. – 160 с.
5. Вәгыйзов С.Г. Башлангыч мәктәптә татар теле методикасы / С.Г.Вәгыйзов, Р.Г. Вәлитова. – Казан: Мәгариф, 1993. – 415 б.
6. Вәлиева Ф.С. Урта мәктәп һәм гимназияләрдә татар телен укыту методикасы / Ф.С. Вәлиева, Г.Ф.Саттаров. – Казан: Раннур, 2000. – 455б.
- 7.Гайфуллин В. Педагогик технологияләр // Мәгариф, 2000. – № 4. – Б. 7-10.
8. Ганиева Ф.Ә. Әдәбият: Татар урта гомуми белем мәктәбенең 6 нчы сыйныфы өчен дәреслек хрестоматия / Ф.Ә. Ганиева, И.Г.Гыйлажев, Ф.Ф.Исламов. – Казан: Мәгариф, 2000.
9. Габдуллин Г.Г. Педагогик сүзлек / Г.Г.Габдуллин, Ә.Н. Хужичәхмәтов. – Казан: КДПУ, 1997. – 190 б.
- 10.Еники Ә. Хәтердәге төеннәр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1982. – 139 б.
11. Закиржанов Ә.М. Рус мәктәбендә татар балаларына әдәбият укыту: 11 сыйныф: Укытучылар өчен методик кулланма. – Казан: Мәгариф, 2001. –112 б.
12. Заһидуллина Д.Ф. Әдәбият укытуның кайбер мәсьәләләре // Мәгариф. – 2001. – № 5. – Б.14-16.
13. Заһидуллина Д.Ф. Урта мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы: Методик кулланма. – Казан: Мәгариф, 2000. – 335б.
14. Исмәгыйлева С.Г. IX класста әдәбият дәресләре: Әдәбият укытучылар өчен методик кулланма. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. – 151 б.
15. Исмәгыйлева С.Г. Рус мәктәпләрендә белем алучы татар балаларына ана телен һәм әдәбиятын укыту: Укытучы өчен кулланма. – Ка-

зан: Мәгариф, 1993. – 120 б.

16. Казыйханов В. Әхлак дәресләрен ничек үткәрергә // Мәгариф, 2000. – № 11. – Б. 85-87.

17. Камаева Р.Б. Татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә яңа педагогик алымнар. – Алабуга: АИ КФУ нәшрияты, 2012. – 136 б.

18. Каюмова Г.Ф. Татар теле һәм әдәбиятын укыту тәҗрибәсеннән. – Казан: Яналиф, 2003. – 104 б.

19. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: пособие для преподавателей. СПб.: КАРО, 2001.

20. Костомаров В.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного/ В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова. – М.: Рус.яз., 1990. – 158 с.

21. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

22. Миңнуллин Р. Күчтәнәч: Балалар өчен шигырьләр. – Казан: Мәгариф, 1995. – 159 б.

23. Миңнуллин Р. Талбишек: Сайланма лирика. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1995. – 159б.

24. Миңнуллин Р. Алма бабай: Балалар өчен шигырьләр, әкиятләр. – Казан: Мәгариф, 1997. – 143 б.

25. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению: Пособие для учителей иностранных языков. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.

26. Рус мәктәпләрендә укучы татар балаларына ана теле һәм әдәбият укыту программалары. 1-11 сыйныфлар. – Казан: Мәгариф, 2003. – 126 б.

27. Сәмигуллин Г.Х. Укчыларның проект эше белән идарә итү // Мәгариф, 2004. – № 12. – Б. 2-13.

29. Сафин Ф.М. Саташып аткан таң: Роман-трилогия. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2003. – 527 б.

30. Сафиуллина Ф.С. Хәзерге татар әдәби теле: Күнегүләр һәм кызыклы материаллар җыентыгы.. – Казан: Татар кит. нәшр., 1992. – 320 б.

31. Современный урок. Часть 1: Научно-практич. Пособие для учителей, методистов, руководителей образовательных учреждений, студентов пед. учеб. заведений, слушателей ИПК. – Ростов-на Дону: Изд-во «Учитель», 2005. – 288с.

32. Селевко Г.К. Опыт системного анализа современных педагогических систем // Школьные технологии. – 1996. – № 3. – С. 72-78.

33. Татар урта мәктәпләре өчен әдәбият программалары. 5-11 сыйныфлары өчен / Төзүчеләре Ф. Хатипов, А. Әхмәдуллин. – Казан:

Мәгариф, 2005

34. Урманче Ф.И. Роберт Миңнуллин: Шигъри осталык серләре. – Казан: Мәгариф, 2005. – 335 б.

35. Фәтхуллова К. С. Тел аралашу чарасы булсын // Мәгариф, 2009. – № 10. – Б. 21-23.

36. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. Система заданий: пособие для учителя / [А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская и др.] под ред. А.Г. Асмолова. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2011. – 159 с.

37. Хайдарова Р.З. Научно-педагогические аспекты билингвального образования в Республике Татарстан. – Набережные Челны, 2006. – 200 с.

38. Харисов Ф.Ф. Татар телен чит тел буларак өйрәтүнең фәнни-методик нигезләре. – Казан: Мәгариф, 2002. – 367 б.

39. Харисов Ф. Татар телен өйрәтүдә заманча технологияләр / Ф.Харисов, Ч.Харисова // Мәгариф. – Казан, 2002. – № 8. – Б.33-36.

40. Хужиәхмәтов Ә.Н. Гомуми педагогика: педагогик уку йортлары, гимназияләр, лицейлар өчен уку әсбабы. – Казан: “Матбугат йорты” нәшрияты, 1999. – 504 б.

41. Хужиәхмәтов Ә.Н. Дидактика: Югары һәм махсус уку йортлары өчен дәреслек. – Казан: Мәгариф, 2002. – 351 б.

42. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. – М.: Народное образование, 1996. – 238 с.

43. Яхин А.Г. Әдәбият: Унберьеллык мәктәпнен 10 нчы сыйныфы өчен дәреслек-хрестоматия. – Казан: Мәгариф, 1995. – 335б.

44. Харисов Ф.Ф. Татар телен чит тел буларак өйрәтүнең фәнни-методик нигезләре. – Казан: Мәгариф, 2002. – 367 б.

**ФЕДЕРАЛЬ ДӘУЛӘТ БЕЛЕМ БИРУ
СТАНДАРТЛАРЫН ТОРМЫШКА АШЫРУДА
ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ
УКЫТУЧЫСЫНА
ФӘННИ-МЕТОДИК ЯРДӘМ**

Форм.бум. 60x84 $\frac{1}{16}$. Гарнитура Times New Roman.
Усл.печ.л. 6,9

Оригинал-макет подготовлен в редакционно-издательском отделе
Института развития образования Республики Татарстан
420015 Казань, Б.Красная, 68
Тел.:(843)236-65-63 тел./факс (843)236-62-42
E-mail: irort2011@gmail.com